

Uniwersytet Warszawski

Wydział Psychologii

Regulacja gniewu w narcyzmie wielkościowym i wrażliwym: rola neurotyczności

The regulation of anger in grandiose and vulnerable narcissism: the role of neuroticism

Oliwia Maciantowicz

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem

dra hab. Marcina Zajenkowskiego

Warszawa, 2019

Praca finansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki, w ramach grantu

nr 2017/25/N/HS6/00552, przyznanego autorce pracy.

Podziękowania

Przede wszystkim chciałam podziękować mojemu promotorowi, dr hab. Marcinowi Zajenkowskiemu. Jestem mu wdzięczna nie tylko za współpracę w trakcie czterech lat studiów doktoranckich, ale także za całość mojej kariery naukowej. Nasza współpraca rozpoczęła się już na moim trzecim roku studiów magisterskich. Bardzo Ci dziękuję Marcinie, że pokazałeś mi ścieżkę do stopniowej zmiany mojego zaangażowania i zainteresowania w coraz to bardziej dopracowany warsztat badacza.

Dziękuję również zespołowi, w którym się znalazłam. Dziękuję za wszelkie wsparcie jakie od Was otrzymałam, lata studiów doktoranckich nie były by takie same bez Was.

Kolejnymi osobami, którym pragnę tutaj podziękować są wszyscy, z którymi miałam szansę współpracować w trakcie studiów doktoranckich. Inspirująca współpraca naukowa jest jednym z najważniejszych punktów mojego rozwoju.

Ważnym jest tutaj wymienienie ludzi, którzy składają się na jednostkę naukową, w której miałam szansę pracować. Dziękuję całej społeczności Wydziału Psychologii.

Doktorat jest wyzwaniem wychodzącym poza przestrzeń życia zawodowego. Dziękuję moim przyjaciołom i rodzinie, którzy zawsze byli przy mnie w tym wymagającym czasie. Dziękuję przede wszystkim Babci i Mamie za pomoc, także logistyczną, w czasem chaotycznej, doktoranckiej codzienności. Dziękuję Mateuszowi, nie tylko za umacniającą wiarę we mnie, ale też za ciepło i wsparcie, które uczyniło nie tylko doktorat, ale i moje życie bardziej wyjątkowym. Nasza historia pokazuje jak nauka może łączyć ludzi.

Chciałabym również podziękować Narodowemu Centrum Nauki, które jest instytucją finansującą mój grant nr 2017/25/N/HS6/00552, dzięki któremu mogłam zrealizować badania zawarte w tej pracy.

Streszczenie

Głównym tematem projektu są dociekania związane z regulacją gniewu w narcyzmie wrażliwym i wielkościowym. W pracy opisano badania korelacyjne, podłużne i eksperymentalne analizujące rolę neurotyczności w związkach narcyzmu z gniewem rozumianym zarówno jako cecha osobowości, jak i jako stan. Pytania badawcze i hipotezy oparte zostały na niedawnych badaniach wskazujących na różnice między osobami z wysokim narcyzmem wielkościowym i wysokim narcyzmem wrażliwym w zakresie doświadczeń emocjonalnych i struktury osobowości.

Badanie 1 i 2 wykazało odmienne relacje obu narcyzmów z gniewem i neurotycznością. Okazało się, że narcyzm wrażliwy był pozytywnie związany z cechą gniewu i neurotycznością. Co więcej, związek narcyzmu wrażliwego z gniewem był mediowany przez poziom neurotyczności. Narcyzm wielkościowy korelował ujemnie z neurotycznością oraz był słabo dodatnio, lub nieistotnie, związany z cechą gniewu. Ponadto neurotyczność okazała się być supresorem związku narcyzmu wielkościowego z gniewem, tj. przy kontroli neurotyczności związek między narcyzmem wielkościowym i gniewem wzrastał. Postawiono hipotezę, że wysoka neurotyczność napędza gniew w narcyzmie wrażliwym, podczas gdy w narcyzmie wielkościowym niska neurotyczność zapobiega nasileniu gniewu. W badaniu 3 dokonano replikacji powyższych efektów na próbie adolescentów.

Badanie 4 i 5 analizowało powiązania dwóch rodzajów narcyzmu z gniewem rozumianym jako stan mierzony jednokrotnie (badanie 4), jak i dwukrotnie w dłuższym odstępie czasu (badanie 5). Wyniki ujawniły, że narcyzm wrażliwy zachowywał niezależny od neurotyczności związek ze stanem gniewu, co może oznaczać, że neurotyczność pełni odmienną rolę w relacji narcyzmu wrażliwego ze stanem gniewu i cechą gniewu.

Badanie 6 i 7 przeprowadzono w schematach eksperymentalnych: indukcji gniewu i zagrożenia ego. Badania eksperymentalne nie wykazały istotnej interakcji żadnej cechy narcystycznej z warunkiem eksperymentalnym. Narcyzm wrażliwy przewidywał negatywne reakcje emocjonalne, jednak nie wiązał się ze specyficzną reakcją w sytuacji indukcji gniewu ani zagrożenia ego.

Przeprowadzone badania wykazały zasadność rozróżnienia dwóch rodzajów narcyzmu w kontekście gniewu i neurotyczności. Narcyzm wrażliwy okazał się silnie związany z gniewem ujmowanym zarówno jako cecha, jak i jako stan. Dodatkowo, cecha gniewu jest prawdopodobnie napędzana neurotycznym lękiem w narcyzmie wrażliwym. Narcyzm wielkościowy był słabiej powiązany z gniewem oraz korelował z niską neurotycznością.

Słowa kluczowe: cecha gniewu, narcyzm wielkościowy, narcyzm wrażliwy, neurotyczność, stan gniewu

Nota: W opisie wyników badania 1 i 2, zawartych w niniejszej pracy, wykorzystano część analiz, które wchodziły w skład jednego z opublikowanych przeze mnie artykułów (Maciantowicz, Zajenkowski, 2018).

Użyte w pracy procedury badawcze i narzędzia uzyskały pozytywną zgodę komisji etycznej Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego).

Abstract

The main aim of this project was the investigation of anger regulation in grandiose and vulnerable narcissism. The project included correlational, longitudinal and experimental studies analyzing the role of neuroticism in narcissisms' relationships with trait and state anger. Research questions and hypotheses were drawn from recent reports highlighting differences between vulnerable and grandiose narcissism in terms of emotional functioning and personality structure.

Studies 1 and 2 differentiated the two narcissism traits in their association with trait anger and neuroticism. Vulnerable narcissism was positively associated with trait anger and neuroticism. Moreover, the relationship between vulnerable narcissism and anger was mediated by the level of neuroticism. Grandiose narcissism correlated negatively with neuroticism and was weakly positively linked to trait anger. In addition, neuroticism acted as a suppressor in the relationship of grandiose narcissism and anger, i.e. grandiose narcissism's relation with anger increased upon inclusion of neuroticism. Thus, it was hypothesized that high neuroticism fuels trait anger in vulnerable narcissism, while in grandiose narcissism it inhibits it. Study 3 replicated the above effects in the adolescent sample.

Further studies analyzed the relationship between the two types of narcissism with state anger measured once (study 4), or twice in the time interval of one week (study 5). The results revealed that vulnerable narcissism maintained independence from neuroticism when explaining state anger, which indicates that neuroticism behaves differently in models linking vulnerable narcissism with anger as a state and anger as a trait.

Studies 6 and 7 were conducted in two experimental schemes: anger induction and ego-threat. Experimental studies did not show any interaction effects of the narcissistic traits

with experimental conditions. Vulnerable narcissism was a significant predictor of negative emotional reactions, however, it was not associated with any specific reactions in the experimental conditions of anger induction or ego-threat.

The conducted studies further confirmed the distinction between two types of narcissism in the context of anger and neuroticism. Vulnerable narcissism turned out to be strongly connected with anger as a trait, as well as a state. Additionally, trait anger in vulnerable narcissism is probably driven by neurotic fear. Grandiose narcissism showed weaker (or null) relation to anger, which might be partly caused by low neuroticism.

Keywords: grandiose narcissism, neuroticism, state anger, trait anger, vulnerable narcissism

Spis treści

1. Wprowadzenie.....	10
1.1. Narcyzm: znaczenie i historia pojęcia w psychologii.....	10
1.2. Pomiar i współczesne konceptualizacje.....	15
1.3. Współczesne badania narcyzmu wielkościowego i wrażliwego.....	21
1.4. Agresja i gniew w narcyzmie wielkościowym i wrażliwym.....	25
1.5. Rola neurotyczności i nastroju w regulacji gniewu w narcyzmie. Podłoże do badań własnych.....	35
2. Badania własne.....	40
2.1. Badanie 1. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z cechą gniewu.....	40
2.1.1. Metoda.....	40
2.1.1.1. Osoby badane.....	40
2.1.1.2. Narzędzia.....	40
2.1.1.3. Procedura.....	42
2.1.2. Wyniki.....	42
2.1.3. Dyskusja.....	46
2.2. Badanie 2. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z cechą gniewu: Replikacja.....	50
2.2.1. Metoda.....	50
2.2.1.1. Osoby badane.....	50
2.2.1.2. Narzędzia.....	50
2.2.1.3. Procedura.....	51
2.2.2. Wyniki.....	51
2.2.3. Dyskusja.....	59
2.3. Badanie 3. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z cechą gniewu: Badanie populacji adolescentów.....	60

2.3.1. Metoda.....	61
2.3.1.1. Osoby badane.....	61
2.3.1.2. Narzędzia.....	62
2.3.1.3. Procedura.....	62
2.3.2. Wyniki.....	62
2.3.3. Dyskusja.....	65
2.4. Badanie 4. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu ze stanem gniewu i ogólnym nastrojem.....	68
2.4.1. Metoda.....	69
2.4.1.1. Osoby badane.....	69
2.4.1.2. Narzędzia.....	69
2.4.1.3. Procedura.....	70
2.4.2. Wyniki.....	70
2.4.3. Dyskusja.....	77
2.5. Badanie 5. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu ze stanem gniewu i ogólnym nastrojem: Dwukrotny pomiar.....	79
2.5.1. Metoda.....	79
2.5.1.1. Osoby badane.....	79
2.5.1.2. Narzędzia.....	79
2.5.1.3. Procedura.....	79
2.5.2. Wyniki.....	80
2.5.3. Dyskusja.....	86
2.6. Badanie 6. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu ze stanem gniewu i nastrojem: Eksperymentalna indukcja gniewu.....	88
2.6.1. Metoda.....	89

2.6.1.1.	Osoby badane.....	89
2.6.1.2.	Narzędzia.....	89
2.6.1.3.	Procedura.....	89
2.6.2.	Wyniki.....	90
2.6.3.	Dyskusja.....	98
2.7.	Badanie 7. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu ze stanem gniewu i ogólnym nastrojem: Eksperymentalna procedura zagrażania ego.....	99
2.7.1.	Metoda.....	101
2.7.1.1.	Osoby badane.....	101
2.7.1.2.	Narzędzia.....	102
2.7.1.3.	Procedura.....	102
2.7.2.	Wyniki.....	103
2.7.3.	Dyskusja.....	111
3.	Dyskusja Ogólna.....	112
3.1.	Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z gniewem jako cechą.....	112
3.2.	Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z gniewem jako stanem i ogólnym nastrojem. Wyniki badań korelacyjnych.....	120
3.3.	Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z gniewem jako stanem i ogólnym nastrojem. Wyniki badań eksperymentalnych.....	122
3.4.	Znaczenie uzyskanych wyników.....	125
3.5.	Ograniczenia i przyszłe badania.....	131
3.6.	Podsumowanie.....	134
	Literatura cytowana.....	136

1. Wprowadzenie

W ostatnim czasie zaobserwować można wzmożone zainteresowanie tematyką narcyzmu w badaniach psychologicznych (zob. Hermann, Brunell, Foster, 2018). Niniejsza praca podejmuje jedno z fundamentalnych zagadnień poruszanych w literaturze: związków narcyzmu z funkcjonowaniem emocjonalnym. Najważniejszą emocją badaną w pracy jest gniew i jego relacje z dwoma rodzajami narcyzmu: narcyzmem wielkościowym (*grandiose narcissism*) i narcyzmem wrażliwym¹ (*vulnerable narcissism*). Ponadto, uwzględniono również znaczenie neurotyczności, jako jednej z podstawowych cech osobowości, ważnej zarówno dla narcyzmu, jak i gniewu. Zawarte w pracy badania analizują związki obu cech narcystycznych z gniewem rozumianym zarówno jako cecha osobowości jak i stan emocjonalny.

1.1. Narcyzm: znaczenie i historia pojęcia w psychologii

Narcyzm jest jednym z najdłużej obecnych w psychologii pojęć opisujących właściwości ludzkiej osobowości. W Encyklopedii PWN znaleźć można opis dwóch znaczeń terminu narcyzm: (a) bezkrytyczny *stosunek do siebie* oraz (b) *autoerotyzm, stan zakochania się we własnej osobie, zachwyty dla własnych cech psychicznych i fizycznych*. Oba te znaczenia wiążą się bezpośrednio, z tymi, które pojęciu *narcyzm* od samego początku przypisała psychologia. Etymologia pojęcia narcyzmu wywodzi się z mitologicznej opowieści o Narcyzie, młodzieńcu, którego zaabsorbowanie własnym wizerunkiem doprowadziło do ignorowania świata zewnętrznego i finalnie do utonięcia w pogoni za bliskością z własnym odbiciem w tafli jeziora (Parandowski, 1992).

¹ Termin *vulnerable narcissism* funkcjonujący w literaturze anglojęzycznej w niniejszej pracy został przetłumaczony jako „narcyzm wrażliwy”. Warto zwrócić uwagę, że odwołując się do charakterystyki tego konstruktu możliwe są również inne ujęcia, np. „narcyzm nadwrażliwy”, co pasowałoby to angielskiego *hypersensitive* używanego w nazwie jednej ze skal mierzącej ten rodzaj narcyzmu, czy też „narcyzm podatny na zranienie”.

Obecnie w psychologii uważa się, że narcyzm można rozumieć na poziomie ogólnej cechy osobowości oraz na poziomie zaburzenia osobowości w populacjach klinicznych. Narcystyczne zaburzenia osobowości diagnozuje się, gdy wzorzec zachowań osoby zdominowany jest nastawieniem wielkościowym, potrzebą bycia podziwianym, brakiem empatii i niezdolnością do przyjęcia perspektywy innych osób (DSM-V; American Psychiatric Association, 2013). Kategorialne kryteria diagnostyczne i mechanizmy rozumiane, jako patologia osobowości z czasem przeniesiono do psychologii różnic indywidualnych oraz rozpoczęto prace nad cechowym opisem narcyzmu możliwego do obserwacji pośród populacji ogólnej (np. Foster, Campbell, 2007; Frances, 1993). Narcyzm jako cecha wiąże się z nadmiernym skupieniem na sobie i roszczeniowością (Krizan, Herlache, 2017) przy jednoczesnym instrumentalnym stosunku do innych oraz obniżoną zdolnością do nawiązywania i utrzymywania relacji z innymi (Bazińska, Drat-Ruszczak, 2000).

Pierwsi klinicyści i psychoanalitycy odnosili narcyzm do rozmaitych postaw związanych z koncentracją na samym sobie, m.in. do opisywania autoerotyzmu czy homoseksualizmu uważanego wtedy za wywodzący się z pragnienia ciała podobnego własnemu (Binet, 1887; Cooper, 1985; Ellis, 1898). Historycznie narcyzm najczęściej opisywał zachowania odbiegające od normy, oparte na nadmiarowym uwielbieniu siebie lub dyskredytowaniu znaczenia czy wartości innego. Po odejściu psychoanalitików od perwersyjnego znaczenia zaburzenia narcyzmu poszukiwano jego innych, bardziej ogólnych znaczeń (Czarna, 2008).

Freud (1914/1991) używał pojęcia narcyzmu do opisu mechanizmów rozwojowych. Uważał, że „narcyzm pierwotny”, pojawiający się w dzieciństwie jest naturalny i powszechny. Energia życiowa dziecka jest wedle tej teorii w pełni zaabsorbowana poprzez rozwijające się ego. „Stan ten nazywamy pierwotnym narcyzmem. Utrzymuje się on dopóty,

dopóki ego nie zacznie wyobrażeń obiektu obsadzać energią libido, libido narcystyczne zmieniać w libido przedmiotowe” (Freud, 1920/1976, str. 152). Tak, więc narcyzm rozumiany, jako stan miłości do samego siebie i stawiania siebie ponad innych ma zniknąć wtedy, kiedy miłość będzie można skierować ku obiektom. Freud (1914/1991) opisał również niebezpieczny dla zdrowia „narcyzm wtórny”. Ten rodzaj narcyzmu miał powstawać w wyniku zaburzonej dynamiki relacji z obiektem przywiązaniowym. Wtórny narcyzm miał pojawiać się w wyniku odrzucenia miłości przez obiekt (tworząc „narcystyczną ranę”), co skutkowało „powrotem” energii życiowej do ego, uniemożliwieniem rozwoju relacji, a co za tym idzie niezdrową koncentracją całości energii na sobie i utrzymywaniem relacji tylko z własnym ego zamiast relacji ze światem fizycznym. Z tego punktu widzenia zarówno psychozy, jak i depresja czy homoseksualizm miałyby być nadmiarowym skierowaniem energii własnej na siebie, realizującej się odrzucaniem siebie w depresji, miłością do siebie w homoseksualizmie czy relacją z „odrealnionym sobą” w psychozie. Teorie Freuda wprowadzające powyższe wielowymiarowe rozumienie narcyzmu nie spotkały się z entuzjazmem, jednak stały się punktem wyjścia do rozumienia ego i wagi jego obrazu w rozmaitych zaburzeniach psychicznych w później rozwijanej myśli psychoanalitycznej (Czarna, 2008). Mimo, że niewielu późniejszych psychoanalityków utrzymywało semiotykę Freuda przez wielu etiologia narcyzmu była opisywana właśnie za pomocą koncepcji „narcystycznej rany”, jako konsekwencja i fiksacja spowodowana chłodem emocjonalnym, bądź odrzuceniem czy innymi zachowaniami opiekunów unieważniającymi pragnienia i znaczenie dziecięcych potrzeb.

Czerpiąc m.in. z rozważań Freuda, Kohut stworzył jedną z najbardziej wpływowych psychodynamicznych teorii dotyczących rozwoju osobowości narcystycznej. Kohut (1972; 1977) rozumiał narcyzm, jako rodzaj fiksacji rozwojowej, w której Ja staje się nierealistyczne i wyolbrzymione. Taka struktura ma być pokłosiem niezaspokojonych potrzeb

odzwierciedlenia przez opiekunów w dzieciństwie oraz kompensować ten rozwojowy deficyt. Kohut (1972; 1977) wyróżnił aż pięć możliwych rodzajów osobowości narcystycznej: spragniona lustra (odzwierciedlania), spragniona ideałów, alter-ego, spragniona połączenia się (fuzji) i unikająca kontaktów (pozostająca w relacji z samym sobą). Oprócz Freuda i Kohuta, narcyzm ujmowali, jako rozwojowy deficyt relacyjny między innymi Karen Horney (1999) i Erich Fromm (1999). Otto Kernberg (1975) przedstawił nieco inny model rozwojowy narcyzmu. Również odrzucenie i brak odzwierciedlenia w pierwotnych relacjach uważał za jego źródło, jednak wielkościowe zwrócenie ku sobie rozumiał, jako defekt w radzeniu sobie z tym doświadczeniem oraz proces mieszający uczucia wściekłości do świata zewnętrznego, przekonanie, że można liczyć tylko na siebie i realizację tych gniewnych odczuć w kreacji wielkościowego Ja, które to na poziomie struktur miało zastąpić nie tylko Ja - realne, ale i zlać się z konstruktami obiektu przywiązaniowego i Ja idealnego. Stąd, w rozumieniu Kernebrga narcyzm winien być rozumiany, jako rodzaj wyrazu wściekłości na odrzucający świat zewnętrzny i złośliwości realizowanej poprzez odcięcie się od potrzeb relacyjnych zastępując je wzmożoną orientacją na własnej osobie i własnych potrzebach.

Millon (1990), korzystając z paradygmatu teorii społecznego uczenia się stworzył zupełnie inną niż psychoanalitycy charakterystykę i hipotezę etiologii narcyzmu. Teoria Millona plasuje się w opozycji do nurtów psychodynamicznych i zakłada, że narcyzm rozwija się w efekcie nadmiernej koncentracji rodzica na dziecku, przecenianiu go i odrealnionym podziwianiu. Kiedy dziecko uczy się nie tylko szacunku do samego siebie i adekwatnej wartości Ja, ale też odrealnionego podziwu własnej osoby, przekonania o własnej doskonałości w każdym z życiowych aspektów, konstruuje szereg złudzeń związanych z Ja, tworząc wielkościowy i nierealny obraz siebie. Taką jednostkę, wg Millona, charakteryzują przede wszystkim racjonalizacje niepowodzeń, tendencja do zachowań

skoncentrowanych na sobie, łatwość odczuwania zadowolenia z siebie, ale również obojętność i instrumentalizacja innych i wielkościowe fantazje.

Aktualnie w nurcie społeczno-poznawczym analizuje się konsekwencje emocjonalne, poznawcze i motywacyjne związane z cechą narcyzmu, odchodząc od koncepcji psychoanalitycznych a analizując kontekst procesów psychicznych współistniejących, współtworzących bądź będących konsekwencją cechy narcyzmu (Rhodewalt, 2005).

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na różnice między narcyzmem a innym konstruktem związanym z pozytywnym obrazem siebie, tj. samooceną. Zarówno narcyzm, jak i samoocenę, uważa się za konstrukty w pewnej mierze uwarunkowane genetycznie (np. Neiss, Sedikides, Stevenson, 2002), jednak istnieje pewien konsensus, że są to cechy kształtowane społecznie (Brummelman, Gurel, Thomaes, Sedikides, 2018). Badania podłużne wskazują, że przynajmniej częściowo za rozwój narcyzmu odpowiada rodzicielskie przeszacowywanie wartości dziecka, dawanie mu poczucia wyjątkowości i uprzywilejowania (Brummelman, Nelemans, Thomaes, Orobio de Castro, 2017; Brummelman, Thomaes, Nelemans, Orobio de Castro, Overbeek, Bushman, 2015). Takie zachowania rodzica jak przecenianie zdolności własnego dziecka, podkreślanie jego wyjątkowości, nierealistyczne wyolbrzymianie jego właściwości i zachwyt nim napędzają późniejszy narcyzm rozumiany, jako pozytywne spostrzeganie siebie, poczucie wyjątkowości, roszczeniowość i wyższość.

Samoocena natomiast wiąże się z pozytywnym spostrzeganiem własnej osoby, ale, w przeciwieństwie do narcyzmu, nie musi wiązać się z równoczesnym przekonaniem o własnej wyższości w stosunku do innych. Samoocena odnosi się bardziej do poczucia własnej adekwatności i wartości (Brummelman i in., 2018; Rosenberg, 1965). Samoocena jest wymiarem, na jakim ludzie oceniają samych siebie, czy też rodzajem nastawienia emocjonalnego do ja i satysfakcji z tego, kim jesteśmy (Rosenberg, 1965). Można wyobrazić

sobie jednostki o obniżonej samoocenie, przy równocześnie podwyższonym narcyzmie, takie, które będą uważały siebie, jako wyjątkowe, zasługujące na więcej niż inni, czy zaabsorbowane głównie sobą, niezależnie od przejawianego poziomu samooceny (Brummelaman i in., 2018; Brummelman, Thomaes, Sedikides, 2016). Nawet na poziomie rozwojowym uważa się, że samoocena rozwija się u dzieci poprzez doświadczenie ciepła w relacji z rodzicami, a narcyzm poprzez rodzicielskie przecenianie wartości i właściwości dziecka (Brummelaman i in., 2017; Brummelaman i in., 2018).

1.2. Pomiar i współczesne konceptualizacje narcyzmu

Obecnie cecha narcyzmu jest szeroko badana w psychologii, zarówno w kontekście struktury i wielowymiarowości, jak i jej konsekwencji dla życia codziennego (zob. Hermann i in., 2018). Początkowo narcyzm rozumiano, jako cechę związaną przede wszystkim z wymiarowym a nie kategoryjnym rozumieniem kryteriów diagnostycznych dotyczących narcystycznego zaburzenia osobowości. Narcyzm ujmowano, zatem na wymiarze współwystępowania takich właściwości psychiki jak te zawarte w kategoriach diagnostycznych dla narcystycznego zaburzenia osobowości: egocentryzm, wielkościowy obraz siebie, potrzeba bycia podziwianym, skłonności do dominacji oraz obniżoną empatię, czy też łatwość do przekładania własnych celów i odczuć ponad te, które mają inni (zob. Czarna, 2008).

Ważnym krokiem we współczesnych badaniach narcyzmu było stworzenie narzędzi, które pozwoliłyby na jego pomiar empiryczny w populacji ogólnej. Na podstawie kryteriów diagnostycznych powstało wiele kwestionariuszy do pomiaru narcyzmu rozumianego jako cecha osobowości, m.in.: *Narcissistic Personality Inventory* (NPI; Raskin, Hall, 1979), *Narcissistic Disorder Scale* (podskala narzędzia MMPI; Morey, Waugh, Blashfield, 1985), skala narcyzmu *California Psychological Inventory* (CPI; Gough, 1987), *Narcissistic*

Personality Disorder Scale (NPDS; Ashby, Lee, Duke, 1979), *The Millon Clinical Multiaxial Inventory* (MCMI; Auerbach, 1984), *Self Object Needs Inventory* (SONI; Banai, Mikulincer, Shaver, 2005). Najbardziej znanym i najszerzej używanym narzędziem z wyżej wymienionych jest NPI (Raskin, Hall, 1979) a w Polsce, adaptacja Bazińskiej, Drat-Ruszczak (2000). Oryginalny kwestionariusz Raskina i Halla (1979) zawiera czterdzieści pozycji kwestionariuszowych, które składają się na siedem podskal: władza, samowystarczalność, wyższość, ekshibicjonizm, wykorzystywanie, próżność, roszczeniowość/uprzywilejowanie. W polskiej adaptacji, na podstawie analiz czynnikowych, wyróżniono cztery podskale: przywództwo, samowystarczalność, domaganie się podziwu oraz próżność.

Szerokie zastosowanie miary NPI pozwoliło dogłębniej zrozumieć uwarunkowania cechy narcyzmu. Już Emmons (1987) określił niektóre ze składowych konstruktów jako adaptacyjne bądź dezadaptacyjne. Podskalami NPI wykazującymi pozytywny związek z dobrostanem, ekstrawersją i niezależnością okazały się: władza/autorytet oraz samowystarczalność. Natomiast podskale roszczeniowości, ekshibicjonizmu oraz wykorzystywania okazały się być dezadaptacyjne i wiązały się z negatywnymi konstruktami, takimi jak rywalizacja, podejrzliwość, obniżona empatia, napięcie emocjonalne, lęk, neurotyczność, agresja, przestępczość czy impulsywność (Luo, Cai, 2018; Emmons, 1987; Hill, Yousey, 1998).

Różnorodność koncepcyjna, wielość narzędzi i wzmożone zainteresowanie naukowców narcyzmem zaowocowały dużą liczbą często sprzecznych doniesień na temat konsekwencji narcyzmu i jego związków z innymi cechami psychiki ludzkiej (Weiss, Miller, 2018). Jak się z czasem okazało powstałe narzędzia do pomiaru narcyzmu nie zawsze wykazują zgodność pomiarową. Rozważając te niespójności badacze zaczęli dochodzić do

wniosku, że cecha narcyzmu może być zjawiskiem wielowymiarowym i różne jego aspekty są ukazywane za pomocą różnych narzędzi (Weiss, Miller, 2018). W odpowiedzi na coraz częstsze wątpliwości, co do spójności wewnętrznej narcyzmu zaczęły pojawiać się nowe konceptualizacje i modele.

Wink (1991) zaproponował dwa wymiary tej cechy: narcyzm wielkościowy (*grandiose narcissism*) i narcyzm wrażliwy (*vulnerable narcissism*), zwane również niekiedy w literaturze narcyzmem jawnym (*overt*) i ukrytym (*covert*). Ich odrębność, jako konstruktów potwierdzona została analizami statystycznymi (np.: Lapsley, Aalsma, 2006). Obie te cechy osobowości związane są z poznawczo-emocjonalnym skoncentrowaniem na własnej osobie, przy równoczesnej tendencji do przedkładania swoich potrzeb ponad potrzeby innych ludzi. Narcyzm wielkościowy jednak przejawia się pewnością siebie, podwyższoną ekstrawersją oraz poszukiwaniem uwagi i podziwu. Narcyzm wrażliwy natomiast wiąże się z mniej ostentacyjną koncentracją na sobie. Są to osoby mniej pewne siebie, nieśmiałe, unikające konfrontacji a jednocześnie wrogie, egocentryczne i mało empatyczne (Wink, 1991). W odniesieniu do tej konceptualizacji powstały narzędzia ujmujące także wymiar narcyzmu wrażliwego: *Hypersensitive Narcissism Scale* (HSNS; Hendin, Cheek, 1997), *Pathological Narcissism Inventory* (PNI; Pincus i in., 2009) oraz *Five-Factor Narcissism Inventory* (FFNI; Glover, Miller, Lynam, Crego, Widiger, 2012).

Niedawno Krizan i Herlache (2017; Krizan, 2018) poszerzyli rozumienie heterogeniczności narcyzmu i osadzili cechy narcyzmu wrażliwego i wielkościowego na jednej osi tworząc Model Spektrum Narcyzmu (*Narcissism Spectrum Model*; NSM; Krizan, 2018; Krizan, Herlache, 2017). Model potwierdza cechową strukturę narcyzmu i wskazuje na leżące u jego podstaw procesy społeczno-behawioralne. Wedle badaczy narcyzm można najszerszej zdefiniować jako *roszczeniowe poczucie własnej wartości* (ang.: *entitled self-*

importance), które stanowi wspólny trzon dla obu form narcyzmu (wielkościowego i wrażliwego). Osoby narcystyczne będą postrzegały własne cele i odczucia jako najważniejsze, ze względu na własne zawyżone poczucie ważności oraz przekonanie, że zasługują na więcej niż inni. Jako pojęcia bliskoznaczne dla narcyzmu można przywołać: egotyzm, egocentryzm i arogancję. Autorzy podkreślają, że ich model nie stoi w opozycji do wcześniejszych definicji narcyzmu, tym samym utrzymując rozumienie cechy narcyzmu jako konstruktu podobnego do narcystycznego zaburzenia osobowości (DSM-V; American Psychiatric Association, 2013; ICD-10; Światowa Organizacja Zdrowia, 1995).

W Modelu Spektrum Narcyzmu roszczeniowe poczucie własnej wartości rozumiane jest jako trzon obu cech narcystycznych, ukazując w ten sposób narcystyczną „esencję” łączącą cechy osobowości narcyzmu wrażliwego i wielkościowego, mianowicie poczucie uprzywilejowania i przedkładania własnych potrzeb ponad innych. Autorzy modelu na jego potwierdzenie przywołują badania, w których poczucie uprzywilejowania i roszczeniowość współwystępują z zarówno cechą narcyzmu wrażliwego, jak i wielkościowego w populacjach klinicznych i ogólnej (Cain, Pincus, Ansell, 2008; Krizan, Johar, 2012; Miller, Campbell, 2008).

Według modelu Krizana i Herlache (2017) narcyzm wielkościowy charakteryzuje się **śmiałością** (*boldness*), leżącą u podstaw roszczeniowości i arogancji. Śmiałość ma wynikać z orientacji na poszukiwaniu wrażeń. Przede wszystkim, owa śmiałość w narcyzmie wielkościowym odpowiada za takie charakterystyki jak dominacja, koncentracja na poszukiwaniu korzyści, asertywność, wielkościowość oraz ekshibicjonizm. Narcyzm wrażliwy natomiast jest przedstawiany przez Model Spektrum, jako cecha charakteryzująca się przede wszystkim **reaktywnością** (*reactivity*) emocjonalną i behawioralną oraz nadwrażliwością a w konsekwencji koncentracją na przeszkodach, analizowaniem porażek

oraz zwalczaniem tego, co postrzegane jest jako zagrożenie. Wedle Krizana i Herlache (2017) to właśnie reaktywność emocjonalna i behawioralna jest odpowiedzialna za najbardziej specyficzne właściwości tej cechy, takie jak: rozregulowanie emocjonalne, lękliwość, koncentracja na samoobronie oraz społecznym wycofaniu (Krizan, 2018).

Innym przykładem modelu cech narcystycznych jest Dystynktywny Model Narcystycznych Podtypów (DMNS - *The Distinctiveness Model of the Narcissistic Subtypes*; Freis, Fujita, 2017) korzystający z konceptualizacji Winka (1991) dotyczącej narcyzmu wielkościowego i wrażliwego. Model dystynktywny jako podstawową cechę wspólną narcyzmów postrzega potrzebę odróżniania się od innych, poczucie wyjątkowości i odrębności. Ta potrzeba może, wedle modelu, wynikać z negatywnych przekonań dotyczących innych oraz być wzmacniana poprzez podwyższone zaabsorbowanie samym sobą (Freis, 2018). Model ten nie stoi, wedle autorów, w sprzeczności z innymi ujęciami a jedynie je dopełnia podkreślając, że chęć wyróżniania się w cechach narcystycznych może być niezależna od walencji i niekoniecznie służyć utrzymywaniu poczucia wyjątkowości czy uprzywilejowania co mogłoby sugerować potrzebę pozytywnego wyróżniania się, co jednakże nie jest wedle autorów konieczne i wspólne dla cech narcystycznych.

DMNS opiera się na teorii uwarunkowań regulacyjnych Higginsa (1997) mówiącej o ludzkich potrzebach bezpieczeństwa i wzrostu, które na poziomie psychologicznym realizowane są poprzez różne motywacje: promocyjnej (koncentracja na osiągnięciach aspiracjach i wzroście) oraz prewencyjnej (koncentracja na powinnościach, zobowiązaniach i bezpieczeństwie). Wedle modelu, narcyzm wielkościowy jest zorientowany promocyjnie a wrażliwy - prewencyjnie. Stąd, jak postulują autorzy obserwowane w narcyzmie wielkościowym poszukiwanie podziwu, poklasku i koncentracja na wielkościowym obrazie siebie oraz lękliwość, rozpamiętywanie strat i porażek oraz defensywna i unikowa postawa w

narcyzmie wrażliwym. W narracji modelu takie orientacje pomagają podtrzymywać poczucie odrębności leżące u podstaw obu cech narcystycznych.

Inną współczesną wpływową konceptualizacją narcyzmu jest Model Narcystycznego Podziwu i Rywalizacji (*Narcissistic Admiration and Rivalry Concept*, NARC: Back i in., 2013; Rogoza, Rogoza, Wyszyńska, 2016; Rogoza, Wyszyńska, Maćkiewicz, Ciecuch, 2016). Model ujmuje cechę narcyzmu w kategoriach społecznych strategii mających na celu utrzymanie wielkościowego obrazu siebie. Wyróżniono i opisano w nim dwie strategie umożliwiające jego realizację: strategię podziwu (tendencji do uzyskiwania uznania) oraz rywalizacji (tendencję do zapobiegania porażce - obronę). Do modelu NARC opracowano kwestionariusz NARQ (*Narcissistic Admiration and Rivalry Questionnaire*), w którym na czynnik podziwu składa się wielkościowość, wyjątkowość oraz urok a na czynnik rywalizacji - dewaluacja, supremacja i agresywność.

Warto również wspomnieć o konstrukcie narcyzmu kolektywnego (np. Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson, Jayawickreme, 2009) oraz o modelu sprawczo - wspólnotowym narcyzmu (Gebauer, Sedikides, Verplanken, Maio, 2012). Narcyzm kolektywny jest wymiarem mówiącym o nasileniu przekonania o wielkości i wadze grupy własnej oraz potrzebie zewnętrznego uznania wartości tej grupy (Golec de Zavala, 2018). Konstrukta ten coraz szerzej jest opisywany w literaturze dotyczącej reprezentacji grupy własnej i kontaktów międzygrupowych (np. Golec de Zavala, Cichocka i Iskra-Golec, 2013; Marchlewska, Cichocka, Panayiotou, Castellanos, Batayneh, 2018). Model sprawczo-wspólnotowy narcyzmu natomiast mówi o istnieniu dwóch strategii wzmacniania obrazu siebie: opartej na wspólnotowych wartościach (pomoc innym, moralność, dbanie o wspólny interes, etc.) lub na sprawczych właściwościach (poczucie wyjątkowości, inteligencja, kompetencje, etc.; Gebauer i in., 2012).

1.3. Współczesne badania narcyzmu wielkościowego i wrażliwego

Narcyzm jest popularnym tematem dociekań we współczesnej psychologii, jak podają Hermann i in. (2018) baza artykułów naukowych PsychINFO pokazuje, że od stycznia 2011 roku pojawiło się ponad 1600 recenzowanych artykułów naukowych na temat narcyzmu, to aż pięćdziesięcioprocentowy wzrost w stosunku do wszystkich artykułów dotyczących narcyzmu po publikacji kwestionariusza NPI w 1979 roku.

Wzrost zainteresowania narcyzmem może być związany z doniesieniami dotyczącymi „epidemii narcyzmu” mającej mieć miejsce we współczesnym zachodnim kręgu kulturowym. Metaanaliza (Twenge, Campbell, 2009) wykazała 30% wzrost w wyniku NPI (narcyzm wielkościowy) wśród pokoleń amerykańskich studentów (rok 1978 oraz 2008). Z drugiej strony jednak pojawiają się głosy, że wzrost narcyzmu mierzonego NPI może *de facto* oznaczać wzrost takich komponentów jak pewność siebie czy samoocena, gdyż narzędzie NPI głównie mierzy konstrukt zwany adaptacyjnym narcyzmem, nie mierząc konstruktów związanych z patologiczną stroną narcyzmu (Pincus i in., 2009; Raskin, Terry, 1988). Ciekawych informacji dotyczących różnic w narcyzmie pomiędzy kulturami wschodu i zachodu dostarczają dane porównujące osoby z dawnych Wschodnich i Zachodnich Niemiec. Okazuje się, że nie zaobserwowano różnic u osób, które od wczesnego dzieciństwa wychowywały się już w zjednoczonych Niemczech, za to więcej różnic, zwłaszcza na wymiarach samooceny i NPI znaleziono pomiędzy osobami, które przeżyły więcej lat w podzielonym kraju (Vater, Moritz, Roepke, 2018). Badanie wskazuje, że poziom narcyzmu był wyższy w Niemczech Zachodnich, natomiast samoocena okazała się wyższa wśród osób pochodzących z Niemczech Wschodnich. Autorzy interpretują wyniki ukazując, że bardziej indywidualistyczne zachodnie społeczeństwa, kładące nacisk na osiągnięcia stymulują rozwój wyższego poziomu narcyzmu, jednak równocześnie mogą obniżać samoocenę ze względu na wszechobecne społeczne porównania.

Warto jednak zwrócić uwagę na to, że relacja samooceny z narcyzmem nie jest tak oczywista jak można byłoby przypuszczać, powierzchownie rozumiejąc oba te pojęcia. Jak się okazuje, w różnych badaniach, związki samooceny z narcyzmem wielkościowym są niewielkie (np. Brummelman i in., 2018; Thomaes, Brummelman., 2016). Dodatkowo istnieją doniesienia ukazujące, że podwyższony narcyzm równie często może współwystępować zarówno z niską jak i wysoką samooceną (Nelemans i in., 2017). Brummelman i in. (2018) proponują odróżnienie samooceny od narcyzmu na poziomie rodzaju przekonań o samym sobie i świecie oraz relacji ja ze światem w nurcie poznawczo-społecznym. Zdaniem Brummelmana i in. (2018) narcyzm dotyczy wymiaru poczucia wyższości w porównaniu do innych, natomiast samoocena winna być rozumiana jako poczucie własnej wartości, które nie musi się wiązać z zaprzeczaniem wartości innych.

Zyskujące na popularności pośród badaczy rozróżnienie narcyzmu na wielkościowy i wrażliwy jest kolejną z przyczyn odpowiedzialnych za wzrost zainteresowania tą tematyką badań. Narcyzm wrażliwy nie doczekał się jeszcze tak obszernej literatury jak narcyzm wielkościowy, jednak wielu badaczy stara się zrozumieć ich głębsze powiązania i rozłączności (np. Krizan, Johar, 2015; Krizan, 2018; Miller i in., 2011).

Okazuje się, że osoby narcystycznie wielkościowe opisują siebie jako sprawcze, kompetentne i inteligentne, ale już nie jako miłe czy ciepłe (Campbell, Rudich, Sedikides, 2002). Poczucie wyższości i bycia lepszym od innych na różnych wymiarach, i to niezależnie od realnych umiejętności czy opinii innych, jest obserwowane w narcyzmie wielkościowym w wielu badaniach (Gabriel, Critelli, Ee, 1994; Grijalva, Zhang, 2016; Paulhus, Harms, Bruce, Lysy, 2003). Narcyzm wrażliwy wiąże się natomiast z obniżonym poziomem poczucia własnej wartości (Rose, 2002; Wink, 1991), niską samooceną przy jednoczesnym narcystycznym poczuciem ważności, zaabsorbowaniem sobą oraz roszczeniowością. Ponadto charakteryzuje się też nieśmiałością, obronnym nastawieniem w kontaktach międzyludzkich,

poczuciem odrębności od innych i wrogością (np. Kizan, 2018; Miller i in., 2011; Miller i in., 2018; Wink, 1991). Narcyzm wrażliwy wysoko dodatnio koreluje z neurotycznością, a negatywnie zaś z ekstrawersją i ugodowością (np. Miller i in., 2011; Rogoza, Żemojtel-Piotrowska, Kwiatkowska, Kwiatkowska, 2018). Osoby o podwyższonej cesze narcyzmu wrażliwego odczuwają więcej lęku w swojej codzienności (Rathvon, Holmstrom, 1996), są bardziej narażone na symptomy depresji (Miller i in., 2011), ale też częściej doświadczają wstydu i gniewu (Freis, Brown, Carrol, Arkin, 2015; Krizan, Johar, 2015). Narcyzm wrażliwy jest również związany z wysoką zależnością od poziomu akceptacji społecznej, która polega i na poszukiwaniu zewnętrznych wzmocnień, ale również skutkuje wzmożonym dystresem w kontaktach społecznych, grożącym tendencjami wycofywania się i unikania relacji (Dickinson, Pincus, 2003).

Narcyzm wielkościowy, pomimo kilku wspólnych charakterystyk, wykazuje wiele cech rozłącznych w stosunku do narcyzmu wrażliwego. Osoby narcystycznie wielkościowe często są odbierane, jako aroganckie i zuchwałe (Besser, Priel, 2010), okazują się również bardziej ekstrawertywne, otwarte, odważne i impulsywne, mniej neurotyczne, częściej doświadczające pozytywnych emocji (np. Krizan, 2018; Miller i in., 2011; Rogoza i in., 2018; Wink, 1991). Narcyzm wielkościowy wiąże się przede wszystkim z bardziej efektywnymi strategiami podtrzymywania pozytywnego obrazu siebie, to najprawdopodobniej pomaga im w przejawianiu lepszego dobrostanu psychicznego niż ten obserwowany w narcyzmie wrażliwym (Freis, 2018). Narcyzi wielkościowi przejawiają różne sposoby podtrzymywania wielkościowego ja, np. rywalizacja, czy podziw (Back i in. 2013). Badania wykazały, że takie osoby używają rozmaitych strategii dla podtrzymania jak najlepszego obrazu siebie: wybiórcze porównywanie się z osobami gorszymi od siebie (np. Campbell, 1999) jak również kierowanie swoim zachowaniem tak, aby wzbudzać podziw i poklask (np. Wallace, Baumeister, 2002; Vonk, Zeigler-Hill, Mayhew, Mercer, 2013). Ważną cechą w narcyzmie

wielkościowym jest również sprawczość. Narcyzm wielkościowy wiąże się z przeszacowywaniem własnych umiejętności w szeregu kategorii uznawanych za sprawcze: inteligencja, oceny szkolne, kreatywność czy wiedza akademicka (np. Campbell, Reeder, Sedikides, Elliot, 2000; Gebauer i in., 2012; Morf, Rhodewalt, 2001). Dodatkowo przeprowadzono metaanalizę potwierdzającą te zależności, która wykazała, że to cechy sprawcze a nie te związane ze wspólnotowością istotnie wspierają narcystyczny obraz siebie (Grijalva, Zhang, 2016).

Na ewidentnie mniej efektywne sposoby radzenia sobie z ekspozycją społeczną, relacjami interpersonalnymi czy napięciem emocjonalnym w narcyzmie wrażliwym wskazuje potrzeba zewnętrznych wzmocnień, obniżony nastrój, bardzo silny związek z cechą neurotyczności oraz korelaty z różnymi problemami zdrowia psychicznego takimi jak depresja, lęk uogólniony, lęk społeczny, zaburzenie obsesyjno-kompulsywne czy zespół paranoiczny (np. Wink, 1991; Miller i in., 2010).

Pomimo opisanych wyżej różnic pomiędzy narcyzmem wielkościowym i wrażliwym, istnieją jednak pewne właściwości wspólne, stanowiące trzon cech narcystycznych. Poza wcześniej opisaną roszczeniowością i poczuciem uprzywilejowania (np. Krizan, 2018), jest to także lekceważenie innych osób (np. Vonk i in., 2013) i obniżona ugodowość (np. Miller, 2011). Ze względu na właściwości i treści poznawcze na temat siebie i innych, ułatwiające deprecjacje drugiej osoby i przedkładanie własnej perspektywy nad innych, obie cechy narcystyczne mogą być postrzegane jako wiążące się z pewnymi tendencjami czy łatwością do zachowań agresywnych podyktowanych gniewem lub uczuciem zagrożenia (np. Wink, 1991; Krizan, Johar, 2015). Jednakże, ostatnie badania pokazują, że obie formy narcyzmu mogą łączyć się z odmiennymi ścieżkami prowadzącymi do agresji i gniewu.

1.4. Agresja i gniew w narcyzmie wielkościowym i wrażliwym

Agresję definiuje się, jako chęć wyrządzenia krzywdy lub zachowanie mające na celu wyrządzenie krzywdy (Baron, Richardson, 1994). Zachowanie agresywne może być celem samym w sobie albo środkiem do osiągnięcia innego celu, np. finansowego w przypadku kradzieży (Ramirez, Andreu, 2006). Możemy zatem mówić o odpowiednio agresji instrumentalnej oraz wrogiej, mającej na celu przede wszystkim rozładowanie emocjonalne.

Przed wszystkim agresja może być tłumaczona ewolucyjnie, jako strategia mająca na celu zdobywanie dóbr i pokonanie rywali. Strategia ta ma być udziałem wzorców zachowań głównie męskich, gdyż to oni częściej angażują się w aktywności konkurencyjne (Wojciszke, Doliński, 2011). Statystyki wskazują, że zachowania agresywne w populacji są rzeczywiście częściej udziałem mężczyzn i są one wyraźniejsze u tych, którzy potrzebują osiągnąć dostęp do środków do życia, lub uzyskać możliwość założenia rodziny (Daly, Wilson, 2011). Agresja zatem może być zarówno sposobem realizacji potrzeb, ale także reakcją na deprivację i przeszkody w ich realizowaniu, czy uzyskaniu nagrody.

Mechanizm deprivacji potrzeby jest ważnym aspektem biorącym udział w występowaniu zachowań agresywnych. Najstarsza teoria frustracji - agresji (Dollard, Miller, Doob, Mowrer, Sears, 1939) mówi o tym, że silniejsza reakcja agresywna jest związana z zarówno subiektywną wartością zablokowanej potrzeby, jak i liczbą nieskutecznych działań nakierowanych na uzyskanie celu. Zatem, im ważniejszy wydaje się być cel i im dłużej blokowany, tym silniejsza będzie reakcja agresywna. Występowanie zachowań agresywnych nie wiąże się tylko z zaistnieniem deprivacji potrzeby, ale także z zaistnieniem sygnałów wywoławczych (tzw. "efektem broni"; Berkowitz, LePage, 1967) lub trwałymi wzorcami zachowania, postawami czy cechami osobowości. W teorii frustracji-agresji opisuje się również mechanizm przemieszczenia agresji, wtedy kiedy sfrustrowany kieruje swoje

zachowanie na inny obiekt, co ma nieść za sobą mniejszą karę (Wojciszke, Doliński, 2011), kluczowym warunkiem do wystąpienia przeniesienia, jak wskazują badania jest element ruminacji, „przeżuwania” wspomnienia o prowokacji, sytuacji konfliktu (Bushman, Bonacci, Pedersen, Vasquez, Miller, 2005). Dociekania weryfikujące założenia teorii frustracji- agresji pokazały jednak, że zachowanie agresywne nie jest jedynym możliwym do wywołania w przypadku frustracji, poza agresją mającą na celu usuwanie przeszkody możliwa jest także: regresja, fiksacja, wycofanie się, redukcja napięcia bez związku ze źródłem frustracji (np. używki), frustracja zatem jest przede wszystkim drogą do podwyższenia pobudzenia emocjonalnego, natomiast jego redukcja będzie już zależeć od różnic indywidualnych i czynników sytuacyjnych (Geen, 2001).

Agresja często jest też opisywana jako możliwy wynik uczenia się, warunkowania i modelowania, zatem dopuszcza się tutaj mówienie o w pewnym rodzaju wyuczonej tendencji do agresji. W tym rozumieniu zachowań agresywnych, do ich wystąpienia nie jest potrzebny bodziec wywoławczy, czy frustracja a wystarczy dostępny wyuczony schemat lub obietnica nagrody (nie tylko materialnej w agresji instrumentalnej ale również wzmocnienia emocjonalne w przypadku agresji wrogiej) (Wojciszke, Doliński, 2011).

Jednym ze współcześnie najbardziej wpływowych modeli jest Ogólny Model Agresji (Anderson, Bushman, 2002), który łączy w opisywaniu mechanizmu powstawania zachowań agresywnych zarówno czynniki sytuacyjne jak i indywidualne. Agresja jest zatem wynikiem interakcji człowieka z sytuacją, do jej zaistnienia przyczynia się nie tylko ewentualne zaistnienie prowokacji ale także doświadczany afekt, pobudzenie emocjonalne i pojawiające się treści poznawcze. Ze strony emocjonalnej to gniew motywuje agresję, a ze strony poznawczej pojawienie się wrogich myśli, one wraz z sytuacją motywują interpretacje i procesy decyzyjne prowadzące do agresywnych działań (Anderson, Bushman, 2002),.

Jednymi z psychologicznych aspektów agresji są gniew i wrogość (Andreu, Ramirez, 2006). Gniew jest stanem afektywnym o różnej intensywności, od średniej irytacji, po silną furję (Spielberger, Jacobs, Russel, Crane, 1983). Pewnego rodzaju łatwość i gotowość, czy tendencję do odczuwania gniewu można nazwać względnie stałą cechą osobowości. Osoby o takiej cesze reagują gniewem nawet na mało irytujące bodźce, gniew jest katalizatorem agresywnego zachowania (Andreu, Ramirez, 2006). Wrogość przejawia się głównie na poziomie poznawczym i jest opisywana, jako tendencja do negatywnego oceniania osób i rzeczy, często towarzyszy temu chęć wyrządzenia krzywdy, bądź obniżenia ich wartości (Andreu, Ramirez, 2006). Zatem osoba o wysokiej wrogiej atrybucji zazwyczaj negatywnie ocenia innych, okazując przy tym dezaprobatę, czy nawet pogardę. Przejawianie takiej postawy ułatwia pojawienie się uczucia gniewu w sytuacji deprywacji, umożliwia poznawczą interpretację sytuacji jako bardziej frustrujących. Wykazano, że cecha gniewu i wrogość często idą w parze (Wilkowski, Robinson, 2008).

Gniew jest emocjonalnym stanem umożliwiającym realizację agresywnych zachowań. Gniew określa się często jako reakcję na blokadę celu, który osoba chce osiągnąć (Carver, Harmon-Jones, 2009). Jednakże jego relacja z zachowaniami agresywnymi nie jest jednoznaczna. Współczesne badania pokazują, że cecha gniewu tylko w pewnym stopniu przewiduje zachowania agresywne i zarówno w badaniach samoopisowych, jak i eksperymentalnych nie wyjaśnia całości wariancji ich współwystępowania (np. Giumetti, Markey, 2007; Hortensius, Schutter, Harmon-Jones, 2011; Kassinove, Roth, Owens, Fuller, 2002).

Gniew w psychologii uważany jest za emocję negatywną (Tomkins, 1991), co potwierdzono wykazując jego związki z innymi aspektami negatywnej emocjonalności (Berkowitz, 1999; Watson, 2000). Pease i Lewis (2014) zobrazowali relacje cechy gniewu z cechami Wielkiej Piątki. Cecha gniewu wykazała najsilniejsze związki (dodatnie) z

neurotycznością (np.: Bettencourt, Talley, Benjamin i Valentine, 2006), w mniejszym stopniu ujemną korelację z ugodowością. Uważa się, że neurotyczność jest bezpośrednio związana z doświadczaniem gniewu, podczas gdy ugodowość uważa się za powiązaną bardziej z behawioralnymi składnikami agresji (Martin, Watson, Wan, 2000), sugerując, że cechy te mogą odgrywać odrębną rolę w regulacji gniewu. Dodatkowo badania wskazują, że podwyższona neurotyczność ułatwia „gorące” przetwarzanie gniewu i impulsywność, podczas gdy wysoka ugodowość jest bardziej związana z „chłodnymi” mechanizmami regulacji gniewu (Ode, Robinson, Wilkowski, 2008; Martin i in., 2000).

Pomimo tego, że gniew jest negatywną emocją, coraz więcej dowodów sugeruje, że zawiera on pewne elementy wspólne z niektórymi pozytywnymi emocjami. Najważniejszym przykładem jest tu kierunek motywacji, który towarzyszy gniewowi. Okazuje się on inny niż w przypadku większości negatywnych emocji, takich jak np. lęk, czy smutek gdzie dominuje motywacja unikowa (*avoidance*). Wykazano bowiem, że gniew łączy się z motywacją dążeniową (*approach*) podobnie do niektórych pozytywnych emocji, takich jak np. pożądanie (Carver, Harmon-Jones, 2009). Na przykład, w badaniach Harmon-Jones, Abramson, Peterson (2009) okazało się, że emocja gniewu jest istotnie związane z podskalą pozytywnego afektu z kwestionariusza PANAS (*Positive Affect Negative Affect Scale*; Watson, Clark, Tellegen, 1988). Autorzy wskazują, że w narzędziu PANAS zdecydowana większość pozycji związanych z pozytywnym afektem odwołuje się bardziej do motywacji dążeniowej niż pozytywnej emocjonalności (np. *aktywny, uważny, zdeterminowany, silny*). Ponadto, Harmon-Jones (2003) wykazał również, że gniew rozumiany zarówno jako cecha osobowości, jak i gniew jako stan wiąże się z tzw. systemem aktywacyjnym BAS (*Behavioral Activation System*). Nawet na poziomie badań neuronalnych okazuje się, że doświadczenie gniewu dopiero wraz z aktywacją motywacji dążeniowej (tDCS; stymulacja

przezczaszkowa prądem stałym) doprowadzają do zachowań agresywnych (Hortensius i in., 2011).

Narcyzm już od wczesnych badań na jego temat był wiązany z możliwością wybuchów gniewu i łatwością zachowań agresywnych (np. Kernberg, 1975). Do dzisiaj, temat związku narcyzmu z agresywnymi zachowaniami i odczuciami doczekał się obszernej literatury. Na przestrzeni lat cecha narcyzmu w wielu badaniach wykazała rzeczywiście istotne powiązania z agresją zarówno proaktywną (planowaną), jak i reaktywną (gniewną, impulsywną; np. Fanti, Frangou, 2018; Fossati, Borroni, Eisenberg, Maffei, 2010).

Narcyzm jest jedną z cech najczęściej łączonych z agresją, obok innych tzw. „mrocznych cech” osobowości makiawelizmu, psychopatii i sadyzmu. Jednakże to nie narcyzm najsilniej przewiduje zachowania agresywne, a połączenie psychopatii i sadyzmu (np. Buckels, Jones, Paulhus, 2013), stąd też narcyzm często uważany jest za „jaśniejszą” cechę od pozostałych „mrocznych” charakterystyk.

Współczesne badania wykazują, że oba typy narcyzmu inaczej wiążą się z agresją, gniewem i ogólną emocjonalnością. Ogólnie, **narcyzm wielkościowy** związany jest raczej z pozytywnymi emocjami i dobrostanem psychicznym oraz niskim nasileniem negatywnej emocjonalności (np. Sedikides, Rudich, Gregg, Kumashiro, Rusbult, 2004). Można przypuszczać zatem, że narcyzm wielkościowy nie jest związany sam w sobie z tendencją do doświadczania negatywnych stanów emocjonalnych (w tym gniewu) ani wrogą postawą wobec innych. Uważa się, że narcyzm wielkościowy wiąże się raczej z reagowaniem agresywnym w sytuacjach zagrożenia czy prowokacji (np. Bushman, Baumeister, 1998; Krizan, Johar, 2015; Jones, Neria, 2018). Badania sugerują, że skłonność do agresji w narcyzmie wielkościowym jest uwarunkowana bardziej w sposób sytuacyjny niż wynikający z dyspozycji osobowościowych. Bushman oraz Baumeister (1998) w szeregu badań wykazali,

że narcyzm wielkościowy wykazuje tendencję do wrogiej agresji, jako mechanizmu obronnego ego, w momentach, gdy pojawia się zagrożenie ego. W ich badaniach, eksperymentalnie manipulowano zagrożeniem ego poprzez dostarczanie badanym negatywnej informacji zwrotnej na temat zadania, które wykonali (np. eseju, który wcześniej pisali; Bushman, Baumeister, 1998). Uczestnicy badania mieli następnie możliwość oceny zadania wykonanego przez osobę, która ich oceniła, bądź innego potencjalnego uczestnika badania. Osoby z wysokim narcyzmem wielkościowym mieli skłonność do reagowania agresywnego w warunkach zagrażających, ale tylko w stosunku do osób, które ich oceniły negatywnie, zatem angażowali się bezpośrednio w sytuację konfliktu. W tych badaniach samoocena okazała się nie mieć związku z przejawianiem agresji zarówno bezpośredniej jak i przemieszczonej (skierowanej na obiekty, które nie były bezpośrednio przyczyną prowokacji). Zatem, rodzaj informacji zwrotnej uzyskanej w czasie eksperymentu okazał się bezpośrednio wpływać na zwiększenie się agresji bezpośredniej, wrogiej u osób o podwyższonej cesze narcyzmu wielkościowego. Badania Bushmana i Baumaistera (1998) pokazały, że sytuacje w których osoba o podwyższonej cesze narcyzmu wielkościowego poczuje się niedoceniona lub urażona będą ją prowokowały do przejawów agresji. Inne badania ukazują, że podobny mechanizm będzie miał miejsce również w sytuacji kiedy doświadczą one ostracyzmu (Twenge, Campbell, 2003) lub deprywacji potrzeb (Bushman, Bonacci, Van Dijk, Baumeister, 2003). Twenge i Campbell (2003) przeprowadzili serię badań w której pokazali, że osoby wysoko narcystyczne wielkościowo przejawiały wyższy poziom gniewu i większą tendencją do zachowań agresywnych w różnych sytuacjach związanych z odrzuceniem społecznym (od paradygmatu przypominania sobie takich zdarzeń, po procedury laboratoryjne naśladujące odrzucenie). Badania Bushmana i in. (2003) natomiast wykazały u mężczyzn o wysokim nasileniu cech narcystycznych większe przyzwolenie na gwałty i aprobatę wymuszeń czynności seksualnych w przypadku deprywacji potrzeb.

Reasumując, to paradygmaty nakierowane na zagrożenie narcystycznej wielkościowości obrazu siebie są dla takich osób najbardziej prowokujące.

Tak naprawdę większość powyżej przedstawionych badań dotyczyło głównie agresji (agresywnych zachowań) czy agresywności (samo opisowej tendencji do zachowań agresywnych) i stosunkowo niewiele z nich eksplorowało doświadczenia emocjonalne związane z agresją (gniew i inne aspekty nastroju) lub cechą gniewu. Natomiast żadne z badań nie dokonało analiz agresji w narcyzmie wielkościowym z wnikliwą kontrolą stanów emocjonalnych. Z jednej strony badania jasno wskazują na łatwość reagowania agresją na prowokację w narcyzmie wielkościowym (np. Bushman, Baumeister, 1998; Krizan, Johar, 2015; Jones, Neria, 2018), z drugiej zaś w części badań nie udało się tych efektów w całości zreplikować. Na przykład, Martinez, Zeichner, Reidy i Miller (2008) wykazali występowanie reakcji agresywnych w warunku opóźnionej informacji zwrotnej (warunku niepewności), jednak nie w warunku negatywnej informacji zwrotnej, ten nie różnił się reakcjami z warunkiem z pozytywną informacją zwrotną. Jones i Neria (2018) zwracają uwagę, że narcyzm wielkościowy jako jedyny z mrocznej triady zdaje się być niezwiązany z niczym niesprowokowaną agresją, a co za tym idzie z agresywnością, czy też cechą gniewu. Badania wskazują raczej, że narcyzm wielkościowy nie wiąże się często istotnie z samoopisową agresją (zarówno werbalną jak i fizyczną), ani też z cechą gniewu czy z wrogością (z którą czasami wykazuje nawet negatywny związek) (Jones, Neria, 2015; Jones, Neria, 2018), a jest tylko podatny na sytuacje prowokacji.

Jest kilka możliwych uwarunkowań narcyzmu wielkościowego, które predestynują ten typ właśnie do reaktywnych zachowań agresywnych (po prowokacji). Już Emmons (1987) zauważył, że komponent roszczeniowości/uprzywilejowania i wykorzystywania mierzony za pomocą NPI jest związany ze szczególnie toksycznymi zachowaniami. Narcystyczne

przypisywanie sobie odrealnionych przywilejów, statusu i oczekiwanie specjalnego traktowania sprawia, że takie osoby częściej mogą doświadczać podwyższonego poziomu frustracji i uczucia „bycia źle i niesprawiedliwie traktowanym” kiedy ich oczekiwania nie są zaspokajane (np. Berkowitz, 1989; Jones, Neria, 2018). Potrzeba bycia docenianym i podziwianym, konieczność podtrzymywania wielkościowego obrazu siebie są dla takich osób tak ważnymi aspektami ich psychiki, że frustrację tych potrzeb, czyli sytuacje zagrażające wielkościowemu obrazowi Ja, mogą odbierać jako bardzo silny stresor. Stąd też najprawdopodobniej wyniki badań wskazujące, że ostracyzm i obraza działa najsilniej jako prowokacja właśnie na narcyzm wielkościowy w porównaniu z innymi „ciemnymi cechami” osobowości (Jones, Neria, 2018; Jones, Paulhus, 2010).

Narcyzm wrażliwy, w przeciwieństwie do narcyzmu wielkościowego, zdaje się być bardziej dyspozycyjnie, niż sytuacyjnie, związany z wrogimi i gniewnymi odczuciami (np. Hart, Adams, Tortirello, 2017; Krizan, Johar, 2015; Miller i in. 2011; Wink, 1991). Krizan i Johar (2015) w serii badań wykazali różnice między narcyzmem wielkościowymi a wrażliwym w kontekście zachowań i odczuć agresywnych. Autorzy zauważają, że do tej pory narcyzm był głównie badany, jako wielkościowy (za pomocą kwestionariusza NPI), a wyniki badań bądź nie wykazywały wysokich związków z tendencją do agresji, albo przynosiły niejednoznaczne rezultaty. Krizan i Johar (2015) przyjrzyli się dwóm wymiarom narcyzmu: wielkościowemu i wrażliwemu. W odwołaniu do teorii wyrastających z psychoanalizy, ale też i do dotychczasowych badań psychologii społecznej, autorzy proponują interesujące zróżnicowanie narcyzmów. Ich zdaniem, narcyzm wrażliwy, w odróżnieniu od wielkościowego, charakteryzuje się pewną stałą tendencją do odczuwania narcystycznej furii/wściekłości (*narcissistic rage*). Owa furia ma być mieszanką gniewu, wrogości i wstydu (jako ważnego konstruktu napędzającego reagowanie agresywne). Zatem narcystyczna furia ma polegać na podwyższonej wrogości i agresywnych zachowaniach zasilanych przez

podejrzliwość, przygnębienie (obniżony nastrój) i niską zdolność do radzenia sobie ze złością przejawiającą się w ruminacji gniewnych myśli (*angry rumination*).

Krizan i Johar (2015) przeprowadzili serię badań zarówno korelacyjnych, jak i eksperymentalnych weryfikujących ich przypuszczenia. Okazało się, że narcyzm wrażliwy, w przeciwieństwie do wielkościowego, był istotnie związany zarówno z internalizacją gniewu jak i jego przejawianiem, oraz niższą kontrolą gniewu. Równocześnie to właśnie narcyzm wrażliwy związany był dodatnio z uczuciem i tendencją do gniewu i wrogości, podczas gdy narcyzm wielkościowy był ujemnie skorelowany ze wstydem oraz słabiej z wymienionymi aspektami agresji. Brak zaufania do innych i obniżona zdolność do radzenia sobie z uczuciem złości okazały się być kluczowe do wyjaśniania agresywnego reagowania w narcyzmie wrażliwym. Dodatkowo autorzy wykazali eksperymentalnie związek narcyzmu wrażliwego ze wzrostem nasilenia zachowań agresywnych w warunkach prowokacji (zgodnie z paradygmatem ostrego sosu, *hot sauce*; zob. Lieberman, Solomon, Greenberg, McGregor, 1999), polegającym na byciu 'zaatakowanym' przez innego (w rzeczywistości fikcyjnego) uczestnika (poprzez podanie nieprzyjemnego w smaku napoju lub sosu). Eksperymentalne dociekania autorów są tym ciekawsze, że, jak się okazało, osoby umiejscowione wysoko na skali wyników wrażliwego narcyzmu okazały się ponad dwukrotnie bardziej agresywnie reagować w przypadku prowokacji niż te, które na tej skali plasowały się nisko (odpowiednio 43% i 17%). Ponadto narcyzm wrażliwy, w odróżnieniu do wielkościowego okazał się być związany z przejawianiem agresji przemieszczonej, zatem nakierowanej nawet na nie-agresora, tylko na osoby trzecie.

Hart i in. (2017) uzyskali podobne wyniki do badań Krizana i Johara (2015), stosując paradygmat zagrożenia ego. Uczestnicy mieli za zadanie wyobrazić sobie opisaną w badaniu sytuację prowokacji interpersonalnej, po czym zbadano ich nastrój prosząc o opisanie

poziomu w jakim odczuwają konkretne emocje. Okazało się, że to narcyzm wrażliwy, a nie wielkościowy, był związany z większą agresją, podwyższonym uczuciem gniewu oraz doświadczaniem negatywnych emocji (np. smutku). Do oceny stanu emocjonalnego używano jednak w tym badaniu nieco uproszczonej miary, tj. tylko jednego przymiotnika dla każdej emocji.

Badania Lobbestael, Baumeister, Fiebig oraz Eckel (2014) są jedynymi stojącymi w sprzeczności z powyższymi wynikami. W ich badaniu narcyzm wielkościowy wykazał związki zarówno z samoopisową jak i behawioralną agresją, natomiast narcyzm wrażliwy wykazał relacje tylko z miarami samoopisowymi. Ci autorzy sugerują, że w sytuacji prowokacji to narcyzm wielkościowy będzie wykazywał większą tendencję do zachowań agresywnych.

Podsumowując, ogólnie konstrukt narcyzmu jest związany z tendencją do przedkładania własnych interesów i osobistej perspektywy ponad potrzeby i poglądy innych. Z powyżej opisanych badań wynika, że drogi prowadzące do agresji i związanych z nią emocji mogą być odmienne w obu rodzajach narcyzmu. Narcyzm wrażliwy wiąże się z bardziej osobowościową dyspozycją do odczuwania gniewu i nieradzeniem sobie z negatywnymi emocjami, co razem może prowadzić do zachowań agresywnych. Natomiast narcyzm wielkościowy wykazuje bardziej sytuacyjnie uwarunkowaną tendencję do agresywnych zachowań (przede wszystkim w sytuacji zagrożonego ego), co jednak nie jest jednoznaczne, gdyż część badań wykazuje negatywne skutki emocjonalne w sytuacjach zagrażających tylko w narcyzmie wrażliwym, w części badań narcyzm wielkościowy jawi się jako ten bardziej adaptacyjny (np. Hart i in., 2017, Sedikides i in., 2004). Dodatkowo, to narcyzm wrażliwy wydaje się być silniej niż narcyzm wielkościowy związany zarówno

z negatywną emocjonalnością jak i agresywnymi odczuciami (Hart i in., 2017; Krizan, Johar, 2015; Miller i in., 2011; Miller i in., 2018; Wink, 1991).

1.5. Rola neurotyczności i nastroju w regulacji gniewu w narcyzmie. Podłoże do badań własnych

Wcześniej opisane badania pokazują, że spośród podstawowych cech osobowości, to neurotyczność może być ważnym podłożem dla cechy gniewu (Bettencourt i in. 2006). Co ciekawe jednak, wielokrotnie wykazano, że neurotyczność odmiennie koreluje z oboma rodzajami narcyzmu (np. Miller i in., 2011; Visser, 2018). Narcyzm wielkościowy wykazywał w różnych badaniach albo brak związku (Paulhus, Williams, 2002), albo ujemną relację z neurotycznością (Lee, Ashton, 2005), natomiast narcyzm wrażliwy zawsze okazywał się z nią dość silnie i dodatnio związany (np. Campbell, Miller, 2013; Miller i in., 2011; Miller i in., 2018). Współczynniki korelacji narcyzmu wrażliwego z neurotycznością, w tych badaniach są wysokie i oscylującą między 0,40 a 0,60.

W tym kontekście interesujące wyniki zostały przedstawione przez Millera i in. (2018), którzy wykazali, że narcyzm wrażliwy może być czymś w rodzaju „zaburzonej neurotyczności” (*disorder of neuroticism*). Autorzy ci wykazali, że lwia część wariancji narcyzmu wrażliwego jest wyjaśniona przez neurotyczność (65% wariancji), i w mniejszym stopniu przez ugodowość (19% wariancji). Dodatkowo, Miller i wsp. (2018) pokazali, że narcyzm wrażliwy wykazuje bardzo podobne do neurotyczności powiązania z szeregiem innych zmiennych.

Wysoka korelacja między neurotycznością a narcyzmem wrażliwym nie jest zaskakująca, biorąc pod uwagę fakt, że narcyzm wrażliwy jest silnie związany z szeroką gamą konstruktów negatywnej emocjonalności, w tym lęku, depresji, dystresu, negatywnego

afektu (Miller i in., 2011) oraz gniewu (Krizan, Johar, 2015). Neurotyczność jest czynnikiem wyższego rzędu, odzwierciedlającym tendencję do negatywnych doświadczeń w wielu obszarach funkcjonowania emocjonalnego. Co ciekawe, w znanym modelu osobowości przedstawionym przez Costę i McCrae (1992) neurotyczność składa się z kilku aspektów, w tym lęku, depresji, ale zawiera też komponenty gniewu i wrogości. Jak Miller i in. (2018) zauważyli, podstawowe cechy osobowości mogą służyć jako czynniki systematyzujące, pomagając zrozumieć naturę narcyzmu wrażliwego. Biorąc pod uwagę wyżej wspomniane ustalenia dotyczące narcyzmu, gniewu i neurotyczności, można się zastanawiać, w jakim stopniu uogólniona negatywna emocjonalność odzwierciedlona przez neurotyczność odpowiada za związek narcyzmu wrażliwego z gniewem, zarówno jako cechą jak i stanem. Można zastanawiać się zatem na ile gniew w narcyzmie wrażliwym napędzany jest neurotycznością.

Narcyzm wielkościowy, jak wspomniano wcześniej, wydaje się być mniej związany ze stałą osobowościową dyspozycją do gniewu, a jest raczej związany z tendencją do zachowań agresywnych wywołanych sytuacyjnie (zob. Bushman, Baumeister, 1998). Możliwym jest, że to inne powiązania w strukturze osobowości związanej z narcyzmem wielkościowym będą za to odpowiedzialne. Przede wszystkim, narcyzm wielkościowy jest ujemnie związany z neurotycznością (np. Miller i in. 2011). Powstaje zatem pytanie, w jakim stopniu stabilność emocjonalna (niska neurotyczność) chroni osoby wielkościowo narcystyczne przed dyspozycją do odczuwania gniewu. Jednakże, w specyficznej sytuacji prowokacji, stabilność emocjonalna może mieć mniejsze znaczenie.

W niniejszej pracy skoncentrowano się na trzech głównych obszarach/pytaniach badawczych dotyczących powiązań dwóch typów narcyzmu z gniewem.

Pierwsze pytanie badawcze dotyczy różnicy między narcyzmem wielkościowym i narcyzmem wrażliwym w powiązaniu z gniewem jako cechą i gniewem jako stanem.

Na podstawie dotychczasowej literatury (np. Krizan, Johar, 2015; Miller i in., 2011; Wink, 1991) przypuszczać można, że narcyzm wrażliwy będzie silniej wiązał się z gniewem niż narcyzm wielkościowy.

Drugie pytanie badawcze dotyczy tego jak narcyzm wrażliwy i wielkościowy łączą się z negatywną emocjonalnością, tj. cechą neurotyczności oraz ogólnym nastrojem.

Przypuszczać można, że narcyzm wrażliwy, w przeciwieństwie do narcyzmu wielkościowego będzie związany pozytywnie z neurotycznością, ale także z obniżonym nastrojem, na co wskazują poprzednie badania (Miller i in., 2011; Miller i in., 2018).

Narcyzm wielkościowy powinien być natomiast związany z niską neurotycznością (Miller i in., 2011) i pozytywnym ogólnym nastrojem (Czarna, Zajenkowski, Dufner, 2018; Sedikides i in., 2004).

Trzecie, najważniejsze pytanie badawcze, które łączy dwa poprzednie zagadnienia, dotyczy tego jaka jest rola neurotyczności w relacji obu cech narcystycznych z gniewem.

Wydaje się, że dotychczasowe wyniki badań mogą wskazywać na odmienną rolę neurotyczności w obu rodzajach narcyzmu i ich relacji z gniewem.

W przypadku narcyzmu wrażliwego wykazano, że łączy się on silnie zarówno z neurotycznością (Miller i in., 2018), jak i gniewem (Krizan, Johar, 2015). Można przypuszczać zatem, że neurotyczność leży u podłoża zwiększonego gniewu w narcyzmie wrażliwym a zatem oczekiwać można mediującej roli neurotyczności w relacji narcyzm wrażliwy – gniew.

Jeżeli chodzi o narcyzm wielkościowy jego powiązania z gniewem i neurotycznością wydają się bardziej złożone. Po pierwsze, wcześniejsze badania wykazały, że jest on raczej

rzadko i słabo związany z zarówno cechą jak i stanem gniewu (Hart i in., 2017; Jones, Neria, 2015; Jones, Neria, 2018; Krizan, Johar, 2015; Miller i in., 2011). Ponadto narcyzm wielkościowy ujemnie wiąże się z neurotycznością (Miller i in., 2011; Visser, 2018). Można zatem zastanawiać się, czy niska neurotyczność sprawia, że osoby z wysokim narcyzmem wielkościowym wykazują mniejszą tendencję do gniewu. Na poziomie statystycznym, można by zatem spodziewać się tzw. efektu supresji, czyli wzrostu relacji między gniewem a narcyzmem wielkościowym przy statystycznej kontroli neurotyczności (zob. Paulhus, Robins, Trzesniewski, Tracy, 2004). Dodatkowo, w niedawnym badaniu, Zajenkowski, Gignac (2018) zaobserwowali podobny efekt, choć nie stanowił on głównej osi ich badania. Autorzy ci stwierdzili, że po wyeliminowaniu neurotyczności, gniew ujawnia bardziej dążeńiową komponentę (zob. Harmon-Jones i in., 2009) i to prawdopodobnie ten aspekt gniewu silniej koreluje z narcyzmem wielkościowym. Relacja narcyzmu wielkościowego z gniewem jako stanem wydaje się nieco bardziej skomplikowana, biorąc pod uwagę wcześniejsze doniesienia na temat sytuacyjnego uwarunkowania agresywnych reakcji osób z wysokim narcyzmem wielkościowym (Bushman, Baumaister, 1998). Mówiąc bardziej szczegółowo, w sytuacji zagrożenia ego, narcyzi wielkościowi mogą reagować silniej gniewem i agresją. Jednakże trudno jednoznacznie przypuszczać jaką rolę mogłaby odgrywać neurotyczność w tego typu warunkach.

Aby sprawdzić postawione wyżej pytania badawcze przeprowadzono siedem badań. W każdym badaniu postawiono również szczegółowe hipotezy kierunkowe odnoszące się do trzech pytań badawczych. Badanie 1 i 2 miało na celu sprawdzenie związków między narcyzmem wielkościowym i narcyzmem wrażliwym a różnymi aspektami cechy gniewu. Ponadto, w analizach uwzględniono neurotyczność. W badaniu 3 postanowiono sprawdzić wymienione zależności na grupie adolescentów. Badanie 4 i 5 sprawdzało związki obu rodzajów narcyzmu ze stanem gniewu oraz ogólnym nastrojem. Wreszcie, badanie 6 i 7

stosowało manipulację eksperymentalną w celu sprawdzenia sytuacyjnej podatności na odczuwanie gniewu. W badaniu 6 indukowano gniew a w badaniu 7 zastosowano paradygmat zagrażania ego.

2. Badania własne

2.1. Badanie 1. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z cechą gniewu

Pierwsze badanie miało na celu głębsze zrozumienie rozróżnienia dwóch typów narcyzmu w ich relacji z dyspozycyjnym gniewem oraz zbadanie roli neurotyczności w tych związkach. Na podstawie eksperymentalnych doniesień dotyczących różnic obu cech narcystycznych w agresywnym reagowaniu (np. Krizan, Johar, 2015) postawiono hipotezę o silniejszej relacji narcyzmu wrażliwego, w stosunku do narcyzmu wielkościowego, z miarami cechy gniewu (H1.1). Równocześnie przewidywano, że narcyzm wrażliwy będzie dodatnio związany z neurotycznością a narcyzm wielkościowy będzie ujemnie korelował z neurotycznością (H1.2). Dodatkowo na podstawie badań ukazujących silną relację narcyzmu wrażliwego z neurotycznością (Miller i in. 2018) postawiono hipotezę (H1.3), że cecha neurotyczności okaże się istotnym mediatorem w relacji narcyzmu wrażliwego z gniewem. Dla narcyzmu wielkościowego podejrzewa się, że neurotyczność okaże się supresorem jego relacji z gniewem. To znaczy, że przy kontroli neurotyczności, relacja narcyzmu wielkościowego z gniewem może wzrastać.

2.1.1. Metoda

2.1.1.1. Osoby badane

Do badania zakwalifikowano wszystkich chętnych dorosłych, którzy zgłosili chęć udziału po zapoznaniu się z zaproszeniami na badanie udostępnianymi na stronach internetowych i portalach społecznościowych. 126 osób (71 kobiet oraz 55 mężczyzn) wzięło udział w procedurze. Średnia wieku wyniosła 22,90 przy odchyleniu standardowym równym 2,93.

2.1.1.2. Narzędzia

Narcyzm wrażliwy badano skalą HSNS (*Hypersensitive Narcissism Scale*; Hendin, Cheek, 1997) w polskiej wersji językowej (zob. Czarna, Dufner, Clifton, 2014).

Kwestionariusz składa się z dziesięciu pozycji, do których badani ustosunkowują się na pięciostopniowej skali Likerta (od *1 - zdecydowanie się nie zgadzam* do *5 - zdecydowanie się zgadzam*). Przykładowe pozycje kwestionariusza: *Kiedy wchodzę do pokoju, często czuję, że staję się obiektem uwagi innych i czuję ich wzrok na sobie; Często interpretuję uwagi innych w osobisty sposób; Moje uczucia łatwo urazić drwiną czy lekceważącymi uwagami ze strony innych.*

Narcyzm wielkościowy zbadano za pomocą kwestionariusza NPI (*Narcissistic Personality Inventory*; Raskin, Hall, 1979) adaptowanym do polskich warunków przez Bazińską i Drat-Ruszczak (2000). W polskiej adaptacji kwestionariusz składa się z 34 pozycji, ocenianych przez osobę badaną na pięciostopniowej skali Likerta (od *1 - to nie JA* do *5 - to JA*). Przykładowe stwierdzenia zawarte w narzędziu: *Chcę, żeby ludzie mnie podziwiali; Dopóki nie dostanę tego na co zasługuję, nie czuję się zadowolony; Naprawdę lubię być w centrum uwagi.*

Neurotyczność została zmierzona za pomocą skali wchodzącej w skład IPIP – 50, narzędzia mierzącego cechy Wielkiej Piątki (Goldberg, 1992) stworzonego z puli pozycji IPIP (*International Personality Items Pool*), w badaniu wykorzystano polską wersję kwestionariusza (Strus, Ciecuch, Rowiński, 2014). Skala neurotyczności składa się z dziesięciu pozycji, odpowiedzi są opisywane na pięciostopniowej skali Likerta (od *1 - zdecydowanie się nie zgadzam* do *5 - zdecydowanie się zgadzam*). Przykładowe pozycje: *Łatwo się stresuje; Często martwię się czymś; Łatwo mnie wyprowadzić z równowagi.*

Do zbadania cechy gniewu zastosowano dwa narzędzia: podskalę gniewu z Kwestionariusza Agresji (*Aggression Questionnaire, AQ*); Buss, Perry, 1992) oraz podskalę cechy gniewu z narzędzia STAXI-2 (*State Trait Anger Expression Inventory*; Spielberger, 1999; Bąk, 2004). Podskala gniewu AQ zawiera siedem pozycji kwestionariuszowych opatrzonych pięciostopniową skalą Likerta (od *1 - zdecydowanie się nie zgadzam* do *5 -*

zdecydowanie się zgadzam). Natomiast Skala cechy gniewu STAXI - 2 składa się z 10 pozycji i stosuje czterostopniową skalę odpowiedzi (od *prawie nigdy* do *prawie zawsze*).

Przykładowe stwierdzenia z Kwestionariusza Agresji: *Łatwo wpadam w złość, ale szybko mi ona przechodzi; Kiedy jestem sfrustrowany, widać to po mnie; Czasami czuję się jak mająca zaraz wybuchnąć beczka prochu*. Przykładowe pozycje narzędzia STAXI - 2: *Łatwo tracę cierpliwość; Mam wybuchowy charakter; Złoszczę się, kiedy błędy innych opóźniają moje działanie*.

2.1.1.3. Procedura

Badanie zrealizowano w cichym laboratorium na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Uczestnicy, po udzieleniu zgody na udział w badaniu, indywidualnie, w obecności eksperymentatora, wypełniali zestaw kwestionariuszy.

2.1.2. Wyniki

Tabela 1 przedstawia średnie, odchylenia standardowe i współczynniki rzetelności dla wszystkich użytych miar. Wszystkie narzędzia wykazały satysfakcjonującą rzetelność.

Tabela 1

Średnie, odchylenia standardowe oraz współczynniki rzetelności zmiennych w badaniu 1

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>α</i>
Narcyzm wrażliwy	28,96	6,10	0,72
Narcyzm wielkościowy	98,41	17,56	0,88
Cecha gniewu (AQ)	17,58	5,21	0,69
Cecha gniewu (STAXI)	21,96	5,92	0,85
Neurotyczność	29,58	8,28	0,90

Analiza korelacji (zob. Tabela 2) wykazała, że narcyzm wrażliwy był pozytywnie związany z obiema miarami cechy gniewu oraz z neurotycznością. Narcyzm wielkościowy

natomiast wykazał istotną korelację tylko z cechą gniewu mierzoną Kwestionariuszem Agresji. Ponadto neurotyczność wiązała się dodatnio i istotnie z obiema miarami cechy gniewu.

Aby przetestować pierwszą hipotezę dotyczącą różnego nasilenia korelacji między gniewem a narcyzmem wrażliwym i narcyzmem wielkościowym, porównano współczynniki korelacji przy użyciu współczynnika z – Fishera (zob. Tabela 2). Analiza wykazała, że gniew istotnie silniej korelował z narcyzmem wrażliwym, niż z narcyzmem wielkościowym.

Tabela 2

Macierz korelacji pomiędzy zmiennymi w badaniu 1

	1.	2.	3.	4.	Z – Fisher
1. Narcyzm wrażliwy	-				
2. Narcyzm wielkościowy	0,07	-			
3. Cecha gniewu (AQ)	0,44**	0,20*	-		$z = 2,14; p = 0,032$
4. Cecha gniewu (STAXI)	0,49**	0,12	0,82**	-	$z = 3,33; p < 0,001$
5. Neurotyczność	0,60**	-0,13	0,55**	0,39**	

** $p < 0,05$; ** $p < 0,001$*

Aby zweryfikować hipotezy na temat mediacji i supresji przeprowadzono szereg analiz regresji w których miary gniewu traktowane były jako zmienne zależne. Tabela 3 ukazuje analizę regresji krokowej, w której predyktorami gniewu w modelach jest narcyzm wrażliwy oraz neurotyczność, analizy ukazują zarówno modele w których narcyzm był włączony w pierwszym kroku, jak i te, w których to neurotyczność była włączana jako predyktor w kroku 1. Tabela 4 ukazuje analogiczne analizy dla narcyzmu wielkościowego. Supresja występuje kiedy współczynnik regresji jednej zmiennej wzrasta przy włączeniu innej zmiennej do modelu (Paulhus i in., 2004; Zajenkowski, Gingac, 2018).

Tabela 3

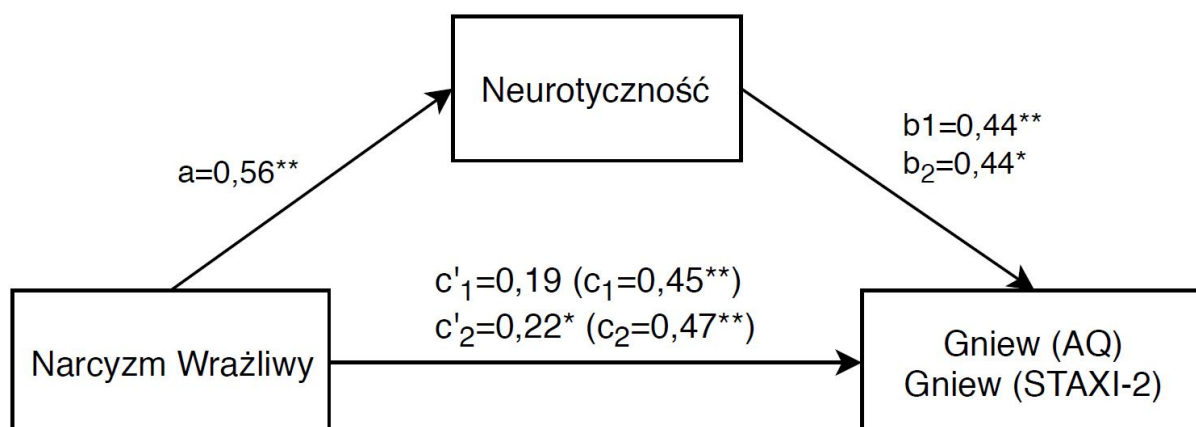
Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wrażliwego w badaniu 1

		Zmienna zależna			
		Cecha gniewu (AQ)		Cecha gniewu (STAXI - 2)	
	Predyktor	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1	Narcyzm wrażliwy	0,44**	0,20**	0,50**	0,25**
	Neurotyczność	0,55**	0,30**	0,58**	0,34**
Krok 2	Narcyzm wrażliwy	0,18 ⁺	0,02**	0,24*	0,04*
	Neurotyczność	0,44**	0,12**	0,24*	0,12**

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2 jako kolejny predyktor.

⁺ $p = 0,051$; * $p < 0,05$; ** $p < 0,001$;

Tabela 3 pokazuje, że włączanie neurotyczności do analizy nie tylko zwiększało istotną część wyjaśnianej wariancji, ale również zmniejszało współczynnik regresji beta dla narcyzmu wrażliwego, co wskazywało na możliwość zaistnienia mediacji. W dalszej analizie (Rys. 1) sprawdzono zatem model mediacji przy użyciu makro PROCESS dla pakietu statystycznego SPSS (Hayes, 2012). Makro PROCESS pozwala na testowanie istotności efektu pośredniego przy użyciu metody *bootstrappingu* i obliczenie przedziałów ufności. Analiza wykazała istotny efekt pośredniczący neurotyczności zarówno dla gniewu AQ: 0,259; $p < 0,005$; 95% *CI* [0,142; 0,401] oraz dla gniewu STAXI: 0,262; $p < 0,005$; 95% *CI* [0,145; 0,434].



Rysunek 1. Analizy mediacji relacji narcyzmu wrażliwego z miarami cechy gniewu.

Tabela 4 przedstawia analizy regresji dla narcyzmu wielkościowego. Jak widać włączenie neurotyczności do modelu, inaczej niż w analizach dotyczących narcyzmu wrażliwego, wzmacnia siłę współczynnika beta narcyzmu wielkościowego w wyjaśnianiu cechy gniewu. Niniejsze analizy uwidaczniają supresyjną rolę neurotyczności w relacji narcyzmu wielkościowego w gniewem.

Tabela 4

Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wielkościowego w badaniu 1

		Zmienna zależna			
		Cecha gniewu (AQ)		Cecha gniewu (STAXI)	
	Predyktor	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1	Narcyzm wielkościowy	0,19*	0,04*	0,13	0,02
	Neurotyczność	0,56**	0,31**	0,61**	0,37**
Krok 2	Narcyzm wielkościowy	0,27**	0,07**	0,20*	0,04*
	Neurotyczność	0,59	0,35**	0,63	0,39**

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0.05$; ** $p < 0.001$

2.1.3. Dyskusja

Badanie pierwsze wykazało istotne związki cech narcystycznych z gniewem (H1), co potwierdza poprzednie doniesienia dotyczące narcyzmu (np. Krizan, Johar, 2015; Miller i in. 2011), jednak narcyzm wielkościowy wykazał istotną korelację tylko z jednym narzędziem mierzącym cechę gniewu (AQ). Co więcej narcyzm wrażliwy okazał się być istotnie silniej związany z cechą gniewu niż narcyzm wielkościowy, co potwierdziło postawioną we wstępie hipotezę (H1.1). Ponadto, narcyzm wrażliwy korelował silnie i dodatnio z neurotycznością, natomiast narcyzm wielkościowy był nieistotnie (choć korelacja rzędu zerowego była ujemna) związany z neurotycznością, co częściowo potwierdziło H2.1. Dalsze analizy wykazały odmienną rolę neurotyczności dla związku między gniewem a różnymi

rodzajami narcyzmu (H1.3). Relacja cechy gniewu z narcyzmem wrażliwym była mediowana przez poziom neurotyczności co może oznaczać, że gniew w narcyzmie wrażliwym jest niejako napędzany cechą neurotyczności. Natomiast, w przypadku relacji narcyzmu wielkościowego z gniewem, neurotyczność okazała się supresorem. Efekt supresji występuje wtedy, gdy współczynnik regresji dla relacji między dwiema zmiennymi wzrasta po włączeniu trzeciej zmiennej (Paulhus i in., 2004). Analizy wykazały, że efekt ten zaistniał dla narcyzmu wielkościowego zarówno z cechą mierzoną AQ, jak i STAXI, dodanie neurotyczności do modelu nie tylko zaowocowało w obu przypadkach przyrostem współczynnika β , ale także w przypadku cechy gniewu mierzonej za pomocą STAXI uzyskaniem istotności ($p < .05$).

Przede wszystkim narcyzm wrażliwy był silniej związany z cechą gniewu niż narcyzm wielkościowy. Wyniki te są zgodne z istniejącymi danymi (np. Miller i in., 2011) i dodatkowo wspierają koncepcję narcystycznej furii zaproponowaną przez Krizana i Johara (2015). Według autorów, to narcyzm wrażliwy, a nie wielkościowy, wiąże się z ogólną tendencją do doświadczania zwiększonego gniewu. Co ciekawe, Krizan i Johar (2015) odkryli, że obie formy narcyzmu wykazywały dość podobne korelacje z agresją behawioralną (fizyczną i werbalną), ale różniły się znacznie, jeśli chodzi o wewnętrzne aspekty agresji, takie jak gniew i wrogość. Ponadto Krizan i Johar (2015) sugerowali, że narcystyczna furia jest wybuchową mieszanką gniewu, wstydu, smutku i nieufności. Wydaje się, że jest to zgodne drugim wynikiem uzyskanym w niniejszym badaniu, który wskazuje, że związek między narcyzmem wrażliwym a gniewem jest w dużej mierze wyjaśniany przez neurotyczność. Neurotyczność odzwierciedla ogólną tendencję do negatywnych emocji, w tym gniewu, lęku, napięcia, smutku i depresji (Costa, McCrae, 1992; Watson, 2000; Zajenkowski, Goryńska, Winiewski, 2012). Ponadto neurotyczność jest silnie związana ze wstydem (Reid, Stein, Carpenter, 2011), głównym składnikiem narcystycznej furii (Krizan,

Johar, 2015). Możliwe jest zatem, że tendencja do gniewu obserwowana wśród osób osiągających wysokie wyniki w narcyzmie wrażliwym może być zakorzeniona w szerszym czynniku osobowości jaką jest neurotyczność. Jak wspomniano wyżej, neurotyczność jest najbardziej związana z „gorącymi” aspektami gniewu (Martin i in., 2000). Wiele badań wykazało, że neurotycy są szczególnie wrażliwi na bodźce, które wywołują negatywny afekt (Matthews, Deary, Whiteman, 2009). Ponadto wykazano, że osoby o wysokiej neurotyczności są bardziej reaktywne zarówno na laboratoryjne wzbudzanie negatywnych emocji (np. Gross, Sutton, Ketelaar, 1998), jak i na stresory w życiu codziennym (np. Bolger, Schilling, 1991). Stres i negatywny afekt, niezależnie od ich źródła, są uważane za czynniki zwiększające prawdopodobieństwo zachowań agresywnych i zjawisk związanych z agresją (Anderson, Bushman, 2002). Biorąc pod uwagę wysoką korelację między narcyzmem wrażliwym a neurotycznością (Miller i in., 2018), można postawić hipotezę, że jednym z mechanizmów leżących u podstaw narcystycznej furii może być zwiększona reaktywność na bodźce negatywne.

Zgodnie z przewidywaniami neurotyczność okazała się supresorem relacji narcyzmu wielkościowego z gniewem. To znaczy, kiedy w analizach kontrolowano neurotyczność, relacja narcyzmu wielkościowego z cechą gniewu nasiliła się. Przypuszczalnie, stabilność emocjonalna towarzysząca narcyzmowi wielkościowemu osłabia ich tendencję do odczuwania gniewu. Ten wynik wydaje się interesujący zarówno z punktu widzenia głębszego rozumienia gniewu jak i analizy regulowania gniewnych odczuć w narcyzmie wielkościowym. Przede wszystkim ważnym jest podkreślenie, że gniew sam w sobie zawiera komponentę negatywnej emocjonalności. Jednak badania wskazują na istnienie w gniewie pewnego specyficznego dla niego wymiaru związanego z motywacją dążeńiową (np. Harmon-Jones, 2003). Możliwe, że to właśnie dążeńiowa komponenta gniewu wykazuje

relacje z narcyzmem wielkościowym kiedy kontrolowana jest neurotyczność (i wyłączana jest z gniewu komponenta lękowa).

Głównym ograniczeniem pierwszego badania jest fakt, że przeprowadzone zostało na relatywnie małej próbie. W dalszym kroku postanowiono zreplikować otrzymane wyniki poszerzając próbę badanych i dodając nowe miary gniewu.

2.2. Badanie 2. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z cechą gniewu:

Replikacja

Badanie drugie ma na celu replikację efektów z badania pierwszego na większej próbie osób oraz z wykorzystaniem dodatkowej miary dyspozycji gniewu, tj. skali ekspresji i kontroli gniewu. W niniejszym badaniu postanowiono zbadać nie tylko rolę neurotyczności w tendencji do odczuwania złości (cecha gniewu), jak w badaniu 1, ale i w sposobie wyrazu gniewu, zarówno jego ekspresji jak i kontroli a zatem w sposobie wyrażania i regulowania gniewnych odczuć. Postawiono hipotezy replikacji efektów wykazanych w badaniu 1, tj. silniejszego związku gniewu z narcyzmem wrażliwym niż wielkościowym; (H2.1), odmiennej kierunkowo relacji obu narcyzmów z neurotycznością (H2.2) oraz pośredniczącej roli neurotyczności w relacji gniewu z oboma narcyzmami (H2.3)

2.2.1. Metoda

2.2.1.1. Osoby badane

W badaniu wzięło udział 233 osoby (123 kobiety oraz 110 mężczyzn), średnia wieku wyniosła 23,62, przy odchyleniu standardowym 3,79. Rekrutacja przebiegała w ten sam sposób jak w badaniu 1. Do wzięcia udziału w badaniu zaproszono wszystkie chętne dorosłe osoby, które odpowiedziały na ogłoszenia udostępniane na stronach internetowych i portalach społecznościowych.

2.2.1.2. Narzędzia

Do pomiaru narcyzmu wrażliwego i wielkościowego, neurotyczności oraz cechy gniewu użyto takich samych narzędzi jak w badaniu 1.

Dodano podskalę ekspresji i kontroli gniewu z narzędzia STAXI-2 (Spielberger, 1999; Bąk, 2004). Podskala składa się z 32 stwierdzeń (po 8 na każdą z aspektów ekspresji i kontroli), na które badany odpowiada na czteropunktowej skali (od *prawie nigdy* do *prawie zawsze*). Podskala pozwala na określenie czterech aspektów ekspresji i kontroli gniewu:

zewnętrzna ekspresja (agresywne zachowanie skierowane na inne osoby lub rzeczy), *wewnętrzna ekspresja* (tłumienie uczucia i niewyrażanie go pomimo odczuwania), *kontrola zewnętrznej ekspresji* (powstrzymywanie chęci agresywnego wyrażania gniewu), *kontrola wewnętrznej ekspresji* (uspokajanie się, osłabianie intensywności gniewu). Przykładowe pozycje kwestionariuszowe (po dwa kolejno dla każdego z aspektów ekspresji i kontroli): *Daję wyraz swojej złości; Jeśli ktoś mnie denerwuje, mówię mu, co czuję; Tłamszę wszystko w sobie; Naburmuszam się lub dąsam; Panuję nad sobą; Mam cierpliwość do ludzi; Biorę głęboki oddech i uspakajam się; Staram się jak najszybciej opanować.*

2.2.1.3. Procedura

Badanie, podobnie jak badanie 1 zrealizowano cichym laboratorium na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Uczestnicy indywidualnie wypełniali zestaw kwestionariuszy.

2.2.2. Wyniki

Tabela 5 przedstawia średnie, odchylenia standardowe i współczynniki rzetelności dla wszystkich użytych miar. Wszystkie narzędzia wykazały zadowalającą rzetelność.

Tabela 5

Średnie, odchylenia standardowe oraz współczynniki rzetelności zmiennych z badania 2

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>α</i>
Narcyzm wrażliwy	30,12	5,95	0,70
Narcyzm wielkościowy	101,60	20,23	0,92
Cecha gniewu (AQ)	18,89	6,05	0,84
Cecha gniewu (STAXI - 2)	22,65	5,76	0,80
Gniew: Ekspresja -Zewn.	17,54	4,01	0,74
Gniew: Ekspresja -Wewn.	19,70	4,86	0,71
Gniew: Kontrola-Zewn.	22,46	5,16	0,88
Gniew: Kontrola-Wewn.	22,71	5,23	0,90
Neurotyczność	28,66	7,68	0,87

Tabela 6 przedstawia współczynniki korelacji pomiędzy zmiennymi z badania 2 oraz współczynniki z – Fishera dla porównań korelacji. Porównania siły korelacji wykazały, że narcyzm wrażliwy okazał się być silniej związany ze wszystkimi miarami gniewu niż narcyzm wielkościowy. Na poziomie korelacji narcyzm wrażliwy wykazał pozytywne związki z obiema miarami cechy gniewu, neurotycznością, oraz ekspresją zewnętrzną i wewnętrzną gniewu, a negatywnie wiązał się z obiema podskalami dotyczącymi kontroli. Narcyzm wielkościowy natomiast wykazał istotną korelację tylko z cechą gniewu mierzoną narzędziem STAXI oraz zewnętrzną ekspresją gniewu. Neurotyczność okazała się być pozytywnie związana zarówno z obiema miarami gniewu jak i z podskalami ekspresji, natomiast ujemnie wiązała się z podskalami dotyczącymi kontroli. A zatem osoby z wysokim narcyzmem wrażliwym charakteryzują się większym wyrażaniem gniewu oraz niższą jego kontrolą.

Kolejne analizy przeprowadzono w celu weryfikacji hipotez związanych z rolą neurotyczności. Analizy regresji, w których miary gniewu traktowane były jako zmienne zależne przedstawione są w Tabeli 7 i 8. Tabela 7 ukazuje analizy, w których predyktorami były narcyzm wrażliwy oraz neurotyczność, podczas gdy Tabela 8 ukazuje analogiczne analizy dla narcyzmu wielkościowego.

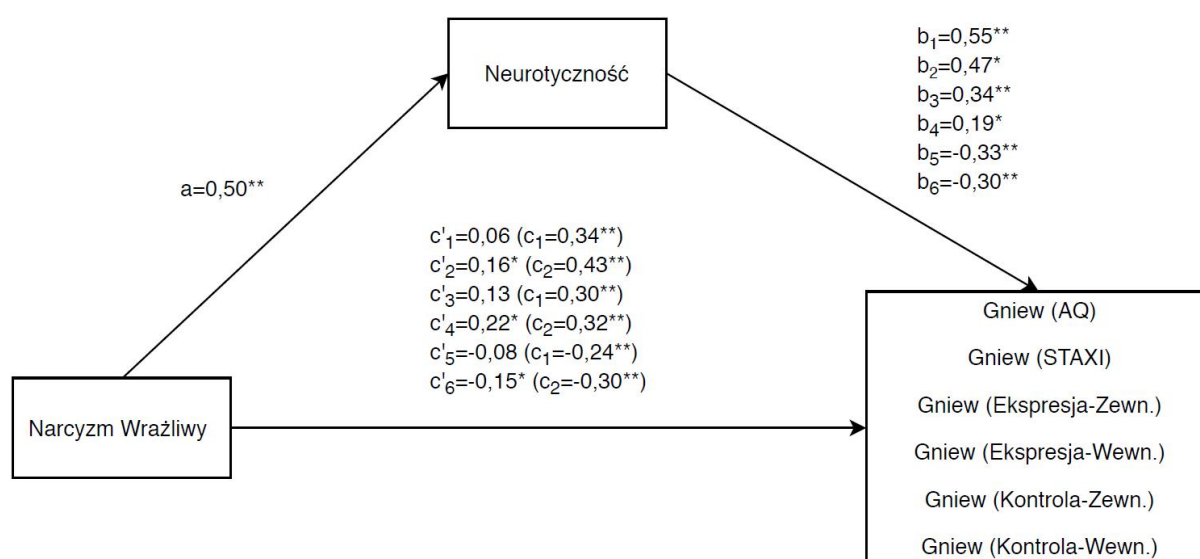
Tabela 6

Macierz korelacji pomiędzy zmiennymi w badaniu 2

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Z - Fisher
1. Narcyzm wrażliwy	-								
2. Narcyzm wielkościowy	0,20**	-							
3. Cecha gniewu (AQ)	0,34**	0,04	-						$z = 3,75; p < 0,001$
4. Cecha gniewu (STAXI - 2)	0,39**	0,18**	0,66**	-					$z = 2,70; p = 0,007$
5. Gniew: Ekspresja -Zewn.	0,31**	0,13*	0,66**	0,67**	-				$z = 2,25; p = 0,024$
6. Gniew: Ekspresja -Wewn.	0,32**	-0,02	0,10	0,21**	0,12	-			$z = 4,22; p < 0,001$
7. Gniew: Kontrola-Zewn.	-0,24**	-0,02	-0,66**	-0,54**	-0,60**	0,05	-		$z = 2,70; p = 0,007$
8. Gniew: Kontrola-Wewn.	-0,30**	0,04	-0,50**	-0,40**	-0,37**	0,06	0,65**	-	$z = 4,20; p < 0,001$
9. Neurotyczność	0,50**	0,07	0,59**	0,55**	0,41**	0,30**	-0,37**	-0,37**	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Tabela 7 pokazuje, że włączanie neurotyczności do analizy wyjaśniało dodatkową część wariancji gniewu, natomiast wartość współczynnika regresji beta dla narcyzmu wrażliwego zmniejszyła się. W dalszej analizie (Rys. 2) sprawdzono modele mediacji w makro PROCESS (Hayes, 2012; zob. opis w badaniu 1), ukazując istotny efekt pośredniczący neurotyczności odpowiednio dla cechy gniewu (AQ), cechy gniewu (STAXI), ekspresji zewnętrznej i wewnętrznej oraz kontroli zewnętrznej i wewnętrznej gniewu: 0,278; 95% CI [0,201; 0,365]; 0,236; 95% CI [0,170; 0,318]; 0,171; 95% CI [0,095; 0,256]; 0,092; 95% CI [0,021; 0,172]; -0,147; 95% CI [-0,233; -0,075]; -0,167; 95% CI [-0,254; -0,097], Neurotyczność okazała się być istotnym mediatorem relacji narcyzmu wrażliwego ze wszystkimi miarami cechy gniewu, jego ekspresji i kontroli. Warto zwrócić uwagę, że w aż czterech przypadkach mieliśmy do czynienia z mediacją całkowitą: efekt bezpośredni narcyzmu i gniewu był nieistotny dla obu miar cechy gniewu, zewnętrznej ekspresji i zewnętrznej kontroli ekspresji gniewu. Natomiast w dwóch przypadkach zachodziła mediacja częściowa, efekt bezpośredni pozostawał istotny dla wewnętrznej ekspresji i wewnętrznej kontroli ekspresji gniewu.



Rysunek 2. Analizy mediacji relacji narcyzmu wrażliwego z miarami gniewu.

Tabela 7

Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wrażliwego w badaniu 2

Predyktor	Zmienna zależna											
	Cecha gniewu		Cecha gniewu		Gniew: Ekspresja -		Gniew: Ekspresja -		Gniew: Kontrola-		Gniew: Kontrola-	
	(AQ)		(STAXI - 2)		Zewn.		Wewn.		Zewn.		Wewn.	
	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1 Narcyzm wrażliwy	0,34**	0,12**	0,40**	0,16**	0,30**	0,09**	0,32**	0,10**	-0,24**	0,06**	-0,30**	0,09**
Neurotyczność	0,59**	0,35**	0,55**	0,30**	0,41**	0,17**	0,30**	0,08**	-0,37**	0,14**	-0,38**	0,14**
Krok 2 Narcyzm wrażliwy	0,06	0,00	0,16	0,02*	0,13	0,01	0,22*	0,04*	-0,08	0,00	-0,15	0,02*
Neurotyczność	0,56**	0,23**	0,47**	0,17**	0,34**	0,09**	0,18	0,03*	-0,33**	0,08**	-0,30**	0,07**

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Tabela 8 przedstawia analizy regresji dla narcyzmu wielkościowego. Okazało się, że po wprowadzeniu neurotyczności, związek narcyzmu wielkościowego z gniewem wzrósł w przypadku cech gniewu (mierzonych AQ i STAXI) oraz w przypadku ekspresji gniewu, choć wzrost współczynników regresji nie był duży. Nie zaobserwowano takich zmian dla kontroli gniewu.

Tabela 8

Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wielkościowego w badaniu 2

		Zmienna zależna											
		Cecha gniewu (AQ)		Cecha gniewu (STAXI - 2)		Gniew: Ekspresja - Zewn.		Gniew: Ekspresja - Wewn.		Gniew: Kontrola- Zewn.		Gniew: Kontrola- Wewn.	
Predyktor		β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1	Narcyzm wielkościowy	0,04	0,00	0,19**	0,04**	0,13*	0,02*	-0,01	0,00	-0,03	0,00	0,04	0,00
	Neurotyczność	0,59**	0,35**	0,55**	0,30**	0,40**	0,16**	0,30**	0,09**	-0,37**	0,14**	-0,37**	0,14**
Krok 2	Narcyzm wielkościowy	0,09	0,01	0,23**	0,05**	0,16*	0,03*	0,01	0,00	-0,06	0,00	0,01	0,00
	Neurotyczność	0,59**	0,35**	0,57**	0,35**	0,42**	0,17**	0,30**	0,09**	-0,37**	0,14**	-0,37**	0,14**

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

2.2.3. Dyskusja

W badaniu 2 dokonano replikacji efektów opisanych w badaniu 1. Narcyzm wrażliwy istotnie silniej od narcyzmu wielkościowego wiązał się ze wszystkimi mierzonymi komponentami gniewu. Neurotyczność wykazała odmienne role w zależnościach narcyzmu z gniewem, będąc mediatorem tych relacji dla narcyzmu wrażliwego oraz supresorem relacji narcyzmu wielkościowego z cechą gniewu mierzoną za pomocą narzędzia STAXI oraz z zewnętrzną ekspresją gniewu (jedynym z aspektów ekspresji i kontroli z którym narcyzm wielkościowy wykazał związek. Oznacza to, że w przypadku narcyzmu wrażliwego neurotyczność leży prawdopodobnie u podłoża tendencji do odczuwania gniewu, natomiast narcyzm wielkościowy wiąże się bardziej z nie-neurotycznym aspektem gniewu.

Modyfikacją, w stosunku do badania 1, było dodanie do badanych zmiennych wymiarów kontroli i ekspresji gniewu. Narcyzm wrażliwy okazał się być istotnie związany zarówno z aspektami ekspresji (pozytywnie), jak i kontroli (negatywnie) uczucia gniewu natomiast narcyzm wielkościowy wykazał istotny związek tylko z wymiarem zewnętrznej ekspresji gniewu, nie wiążąc się istotnie na poziomie korelacji ani z wewnętrzną ekspresją gniewu, ani z żadnym z obu wymiarów jego kontroli. Te wyniki pokazują, że cecha narcyzmu wrażliwego współwystępuje z tendencją do zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej ekspresji gniewu przy równoczesnych trudnościach z kontrolą obu tych aspektów ekspresji. Narcyzm wielkościowy wykazuje inny schemat i wiąże się z zewnętrzną, nie wewnętrzną, nakierowaną na siebie, ekspresją gniewu oraz nie wykazuje istotnej relacji z aspektami kontroli. To zdaje się być zgodne z charakterystykami cech narcystycznych. Narcyzm wielkościowy wiąże się z większym zdrowiem psychicznym i jawi się jako bardziej adaptacyjny, niż narcyzm wrażliwy (Miller i in., 2011; Sedikides i in., 2004) przy wykazywaniu równoczesnej łatwości do eksternalizacji gniewu (np. Bushman, Baumeister, 1998).

2.3. Badanie 3. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z cechą gniewu: Badanie populacji adolescentów

Cechy narcystyczne pojawiają się w późnym dzieciństwie i rozwijają w okresie dojrzewania (Thomaes, Brummelman, 2016). Adolescencja jest wyjątkowym okresem w rozwoju człowieka, przede wszystkim w kontekście regulacji emocji, obrazu siebie i samooceny. Od wieku ok. 10/12 lat do ok. 16 roku życia samoocena spada, a następnie powoli wzrasta i stabilizuje się mniej więcej na końcu okresu adolescencji, tworząc już bardziej skomplikowany poznawczo obraz siebie (np. Block, Robins, 1993). Nastoletnia percepcja siebie staje się, z czasem, bardziej złożona, pojawiają się indywidualne treści poznawcze, dotyczące konkretnych umiejętności i domen w strukturze Ja (Schaffer, 2006). Najważniejsze zmiany poznawcze w tym okresie życia odnoszą się do rosnącej zdolności do abstrakcyjnego rozumowania, umiejętności rozważania wielowymiarowych problemów i zastanawiania się nad własnym zachowaniem, stąd pojawiające się zdolności włączania własnych doświadczeń, wiedzy o świecie oraz weryfikacji z rówieśnikami we własny obraz siebie, ale też coraz lepsze zdolności regulacji emocjonalnej (Schaffer, 2006).

W związku z tym badacze są zainteresowani przejawami i korelatami narcyzmu w tym okresie rozwojowym (np. Barry, Malkin, 2010; , Bushman, 2011; Thomaes, Brummelman, 2016). Szczególnie wiele uwagi poświęcono zagadnieniu konsekwencji narcyzmu dla przystosowania społecznego i emocjonalnego, badanego głównie jako agresja i zachowania antyspołeczne (Barry, Frick, Killian, 2003; Barry, Pickard, Ansel, 2009; Barry, Wallace, 2010; Thomaes, Bushman, Stegge, Olthof, 2008). W literaturze brakuje jednak pełnego zrozumienia heterogeniczności narcyzmu, większość prac dotyczących narcyzmu w adolescencji koncentruje się tylko na cesze narcyzmu wielkościowego (Barry, Frick, Killian, 2003; Barry, Pickard, Ansel, 2009; Brummelman i in. 2015; Thomaes i in., 2008).

Współczesne badania nie tylko wskazują na to, że różnice indywidualne w narcyzmie są również obserwowalne na populacji adolescentów, a nawet u dzieci (np. Barry i in., 2003; Brummelman i in., 2015), ale także pośród dzieci i nastolatków, podobnie jak u dorosłych, narcyzm wielkościowy wiąże się często z samoopisową agresją (Barry i in., 2003; Barry i in., 2009), czy z przejawianiem agresywnych reakcji w sytuacji zagrożenia, np. odrzucenia (np. Thomaes i in., 2008; Thomaes, Bushman, Orobio de Castro, Cohen, Denissen, 2009a).

Z punktu widzenia niniejszego projektu warto prześledzić zależności narcyzmu z gniewem, w kontekście rozwoju bardziej złożonego obrazu siebie u adolescentów (Schaffer, 2006) i sprawdzić czy główne pytania badawcze dotyczące zarówno związków cech narcystycznych z gniewem, różnic narcyzmów w tym kontekście oraz odmiennej roli neurotyczności w tych relacjach potwierdzą się na tej populacji. To badanie pozwoli określić punkt w rozwoju kiedy te wzorce mogą zacząć być obserwowane. Ze względu na doniesienia dotyczące samooceny, wybrano wiek ok. 15/16 lat jako punkt kiedy nastoletnia samoocena i osobowość zaczyna się stabilizować oraz przypominać tą dojrzałą, która jest przejawiana w dorosłości (Schaffer, 2006).

Badanie trzecie miało na celu replikację wyników otrzymanych w badaniu pierwszym i drugim na populacji nastolatków. Oczekiwano podobnych zależności między zmiennymi jak w badaniach 1 i 2, tj. różnicy siły związków relacji narcyzmu ze wskaźnikami gniewu (H3.1), odmiennych związków obu narcyzmów z neurotycznością (H3.2) oraz pośredniczącej roli neurotyczności w relacji narcyzmu z gniewem (H3.3).

2.3.1. Metoda

2.3.1.1. Osoby badane

W badaniu wzięli udział chętni uczniowie pierwszej klasy jednego z warszawskich liceów, których rodzice udzielili zgody na ich uczestniczenie w procedurze. W badaniu wzięło udział 134 osób (115 kobiet oraz 19 mężczyzn), w wieku od 15-17 roku życia ($M =$

15.89, $SD = 0.37$). Przewaga kobiet w badanej grupie jest związana zarówno z przewagą kobiet w liceum w którym realizowano badanie jak i większym zainteresowaniem dziewcząt uczestniczeniem w badaniu.

2.3.1.2. Narzędzia

Narcyzm wrażliwy, narcyzm wielkościowy, neurotyczność oraz cechy gniewu zostały zbadane za pomocą takich samych narzędzi jak w badaniu 1.

2.3.1.3. Procedura

Badanie przeprowadzono w grupach (ok. 15 osobowych) w sali lekcyjnej. Uczestnicy ustosunkowywali się do zestawu kwestionariuszy w obecności osoby badającej.

2.3.2. Wyniki

Tabela 9 zawiera średnie, odchylenia standardowe i współczynniki rzetelności dla wszystkich użytych narzędzi, wykazały one satysfakcjonującą rzetelność.

Tabela 9

Średnie, odchylenia standardowe oraz współczynniki rzetelności zmiennych z badania 3

	<i>M</i>	<i>SD</i>	α
1. Narcyzm wrażliwy	3,05	0,55	0,67
2. Narcyzm wielkościowy	2,98	0,61	0,92
3. Cecha gniewu (AQ)	2,75	0,72	0,64
4. Cecha gniewu (STAXI-2)	2,21	0,57	0,81
5. Neurotyczność	3,26	0,87	0,64

Tabela 10. przedstawia współczynniki korelacji oraz różnicę w korelacjach przy transformacji z - Fishera. Narcyzm wrażliwy okazał się być pozytywnie związany z obiema miarami cechy gniewu oraz z neurotycznością. Narcyzm wielkościowy natomiast wykazał

istotną dodatnią korelację tylko z cechą gniewu mierzoną narzędziem STAXI. Neurotyczność okazała się być pozytywnie związana zarówno z obiema miarami gniewu i narcyzmem wrażliwym a ujemnie z narcyzmem wielkościowym. Narcyzm wrażliwy był silniej niż narcyzm wielkościowy związany tylko z cechą gniewu mierzoną za pomocą Kwestionariusza Agresji (Aggression Questionnaire, AQ).

Tabela 10

Macierz korelacji pomiędzy zmiennymi w badaniu 3

	1.	2.	3.	4.	Z – Fisher
1. Narcyzm wrażliwy	-				
2. Narcyzm wielkościowy	-0,06	-			
3. Cecha gniewu (AQ)	0,34**	0,02	-		$z=2,607; p=0,005$
4. Cecha gniewu (STAXI-2)	0,36**	0,23**	0,62**	-	$z=1,100; p>0,005$
5. Neurotyczność	0,57**	-0,21*	0,45**	0,48**	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Tabela 11 ukazuje analizy regresji krokowej wyjaśniające zmienność miar cechy gniewu poprzez wprowadzanie do modeli neurotyczności i narcyzmu wrażliwego w różnej kolejności. Współczynniki beta narcyzmu wrażliwego spadają po wprowadzeniu neurotyczności do analiz.

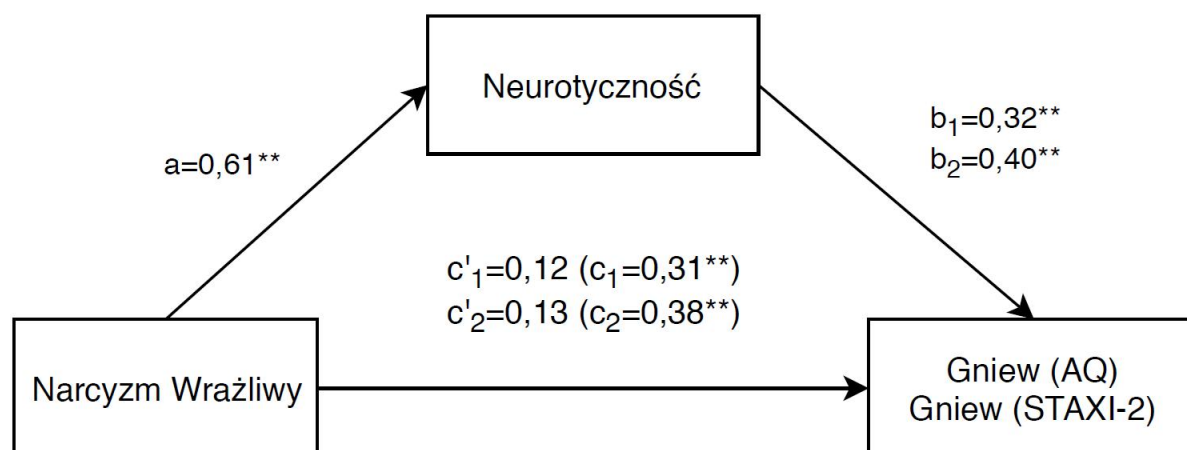
Tabela 11

Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wrażliwego w badaniu 3

		Zmienna zależna			
		Cecha gniewu (AQ)		Cecha gniewu (STAXI - 2)	
	Predyktor	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1	Narcyzm wrażliwy	0,35**	0,12**	0,36**	0,13**
	Neurotyczność	0,45**	0,21**	0,48**	0,23**
Krok 2	Narcyzm wrażliwy	0,13	0,01	0,12	0,01
	Neurotyczność	0,38**	0,10**	0,41**	0,11**

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$



Rysunek 3. Analizy mediacji relacji narcyzmu wrażliwego z miarami gniewu.

W dalszej analizie (Rys. 3) sprawdzono czy neurotyczność mediuje związek narcyzmu wrażliwego z gniewem w makro PROCESS (Hayes, 2012). Okazało się, że efekt

pośredni neurotyczności był istotny dla obu miar gniewu (AQ: 0.213, 95% *CI* [0.112, 0.325] oraz STAXI-2: 0.234, 95% *CI* [0.126, 0.352]).

Tabela 12 przedstawia analizy regresji dla narcyzmu wielkościowego. Podobnie jak w badaniu 1 i 2 zaobserwowano wzrost współczynnika regresji dla narcyzmu wielkościowego jako predyktora gniewu, kiedy wprowadzono do modelu neurotyczność. Jednakże, jedynie dla gniewu mierzonego STAXI związek narcyzmu z gniewem był istotny statystycznie.

Tabela 12

Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wielkościowego w badaniu 3

Zmienna zależna				
Cecha gniewu (AQ) Cecha gniewu (STAXI - 2)				
Predyktor	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1 Narcyzm wielkościowy	0,01	0,00	0,23*	0,05*
Neurotyczność	0,45**	0,20**	0,48**	0,23**
Krok 2 Narcyzm wielkościowy	0,12	0,01	0,34**	0,11**
Neurotyczność	0,47**	0,22**	0,55**	0,29**

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0.05$; ** $p < 0.001$

2.3.3. Dyskusja

Zgodnie z postawionymi hipotezami, i spójnie z badaniem 1 i 2, w badaniu 3 stwierdzono, że narcyzm wrażliwy, również w populacji nastolatków, jest silniej związany

z cechą gniewu niż narcyzm wielkościowy. W niniejszym badaniu efekt ten jednak potwierdził się dla jednego z dwóch użytych narzędzi do pomiaru gniewu. Dodatkowo, okazało się, że neurotyczność, również na próbie nastolatków, pośredniczy w powiązaniu narcyzmu wrażliwego z gniewem. Natomiast przy kontroli neurotyczności, związek narcyzmu wielkościowego z gniewem wzrastał. Należy zauważyć pewne ograniczenia niniejszego badania. Przede wszystkim grupa badanych jest stosunkowo mała i z przewagą dziewcząt. Dodatkowo, badanie jest korelacyjne. Schemat podłużny pozwoliłby lepiej zrozumieć powiązania między narcyzmem, osobowością i gniewem. Interesującym byłoby sprawdzenie jak zmieniają się cechy narcyzmu w relacji do gniewu w całym okresie adolescencji, zatem na newralgicznym etapie dla obrazu Ja.

Na podstawie badań realizowanych w tej pracy i innych wymienionych powyżej doniesień (np. Sheaffer, 2006; Thomaes i in., 2008; Thomaes i in., 2009a), można się spodziewać, że w adolescencji poziom cech narcystycznych będzie ulegał zmianie. Narcyzm wrażliwy i cecha gniewu powinny zmniejszać się wraz z czasem, ze względu na restytucję nastoletniej samooceny i rosnące umiejętności regulacji emocji na tym etapie rozwoju (Shaffer, 2006). W przypadku narcyzmu wielkościowego trudno jest, jednoznacznie, sformułować hipotezę kierunkową. Z jednej strony, zwraca się uwagę, że narcyzm wielkościowy może być niestabilny w toku ludzkiego rozwoju: w przekrojowej analizie (Foster, Campbell, Twenge, 2003) narcyzm korelował negatywnie z wiekiem, na próbie wiekowej od 8 do 83 lat. Nie było jednak w tych analizach podziału na trendy w poszczególnych fazach rozwojowych. Z drugiej strony, ze względu na obecne w narcyzmie wielkościowym zawyżone poczucie własnej wartości i znaczenia (np. Krizan, 2018; Raskin, Hall, 1979) i jego pozytywne związki ze zdrowiem psychicznym i adaptacją (np. Sedikides i in., 2004), można podejrzewać, że narcyzm wielkościowy będzie wzrastał w wieku adolescencji, co także może być również związane z rodzajem egotyzmu ujawnianego u

adolescentów (Schaffer, 2006). Neurotyczność może pośredniczyć w związkach między narcyzmem a gniewem także w czasie, zwłaszcza w tak newralgicznym okresie rozwoju człowieka jakim jest adolescencja, w którym notowane są również zmiany w poziomie tej cechy. Badania wskazują, że neurotyczność zwiększa się wraz z wiekiem przez adolescencję, do dorosłości (Roberts, DelVecchio, 2000), poziom neurotyczności osiąga szczyt w późnym okresie dojrzewania i zmniejszają się umiarkowanie przez dorosłość (Costa, McCrae, 1987; McCrae, Costa, 2003). Co więcej badania 1-3 skupiały się na dyspozycyjnym gniewie, co nasuwa pytanie, jak narcyzm wrażliwy i wielkościowy wiąże się ze stanem gniewu, a nie tylko z cechą oraz jak niniejsza zależność będzie wyglądała w sytuacjach sprzyjających ekstremalnym reakcjom.

2.4. Badanie 4. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu ze stanem gniewu i ogólnym nastrojem

Badanie 4 ma na celu prześledzenie roli neurotyczności w doświadczeniach emocjonalnych wiążących się z narcyzmem wielkościowym i wrażliwym. W badaniach 1-3 skupiono się na gniewie rozumianym jako względnie stała dyspozycja. Wykazano, że oba narcyzmy mają odmienne wzorce powiązań z cechą gniewu i neurotycznością. Jednakże, powstaje pytanie w jakim stopniu oba rodzaje narcyzmu wykazują podobne powiązania ze stanami emocjonalnymi. Przede wszystkim, interesujące jest na ile narcyzm wrażliwy, który koreluje silnie z cechą gniewu, wiąże się również z codziennym doświadczeniem stanu gniewu. Po drugie, warto byłoby również sprawdzić na ile odmienne związki narcyzmów z cechą opisującą negatywną emocjonalność, tj. neurotycznością, przekładają się na doświadczane stany w postaci ogólnego nastroju. Wreszcie, ostatnie zagadnienie dotyczy tego czy neurotyczność wyjaśnia związki narcyzmów ze stanem gniewu i nastrojem.

Neurotyczność opisywana jest jako ogólna tendencja do negatywnej emocjonalności (Costa, McCrae, 1992). W wielu badaniach neurotyczność, spośród podstawowych cech osobowości, okazuje się najsilniejszym predyktorem ogólnego negatywnego nastroju badanego w różnych sytuacjach (np. Goryńska, Winiewski, Zajenkowski, 2015; Watson, 2000; Zajenkowski i in. 2012). Neurotyczność łączy się dodatnio z negatywnym afektem a ujemnie z pozytywnym afektem (Watson, 2000), jak również wiąże się z wyższym pobudzeniem napięciowym i niższym poziomem pobudzenia energetycznego i tonu hedonistycznego w trójwymiarowym modelu nastroju (Matthews, Jones, Chamberlain, 1990; Matthews i in., 2009).

W badaniu 4 wykorzystano trójczynnikiowy model nastroju Matthews i in. (1990) ze względu na jego najlepsze dopasowanie do danych pochodzących z badań na temat doświadczenia afektywnego (Schimmack, Grob, 2000). Model rozróżnia trzy wymiary:

pobudzenie napięciowe (o biegunach od napięcia i nerwowości do uczucia relaksu i spokoju), pobudzenie energetyczne (kontinuum od wigoru i energiczności do zmęczenia i ospałości) oraz ton hedonistyczny (od przyjemności i poczucia zadowolenia do nieprzyjemności i niezadowolenia). W badaniu 4 zaplanowano sprawdzić powiązania pomiędzy narcyzmami a stanami emocjonalnymi doświadczanymi w sytuacji neutralnej. Wcześniejsze badania (jak i nasze badania 1 – 3) pokazują, że narcyzm wrażliwy łączy się silnie z dyspozycją do doświadczania gniewu (Krizan, Johar, 2015). Można zatem przypuszczać, że narcyzm wrażliwy będzie silniej korelował również ze stanem gniewu niż narcyzm wielkościowy (H4.1). Ponadto, narcyzm wrażliwy powinien być związany z neurotycznością i negatywnym nastrojem (Miller i in., 2011; 2018), natomiast w przypadku narcyzmu wielkościowego badania wskazują (Czarna i in., 2018; Sedikides i in., 2004; Zajenkowski, Czarna, 2015), że powinien wiązać się z niską negatywną emocjonalnością zarówno jako cechą neurotyczności, jak i ogólnym nastrojem (H4.2). Wreszcie, podobnie jak w badaniach 1 – 3, przypuszczać można, że neurotyczność będzie pełniła odmienną rolę pośredniczącą w relacji obu narcyzmów z gniewem jako stanem (H4.3). Ponadto, interesujące wydaje się sprawdzenie jaką rolę ogdrywa neurotyczność w powiązaniu narcyzmu z ogólnym nastrojem.

2.4.1. Metoda

2.4.1.1. Osoby badane

Próba składała się z dorosłych ochotników. W badaniu wzięło udział 120 osób (67 kobiet, 53 mężczyzn). Wiek badanych wahał się od 19 do 54 ($M = 27,00$; $SD = 8,49$). Uczestnicy byli rekrutowani za pośrednictwem ogłoszeń na stronach internetowych i portalach społecznościowych.

2.4.1.2. Narzędzia

Narcyzm wrażliwy i wielkościowy oraz neurotyczność zbadano za pomocą tych samych narzędzi co w badaniach 1-3.

Stan gniewu i ogólny nastrój zbadano przy użyciu polskiego tłumaczenia (Zajenkowski, Matthews, 2019) narzędzia UWIST Mood Adjective Checklist (UMACL; Matthews i in., 1990). Narzędzie składa się z 29 przymiotników, oznaczanych na czteropunktowej skali typu Likerta opisującej stopień, w jakim każdy z przymiotników odpowiada ich aktualnemu nastrojowi. Skala składa się z ośmiu pozycji mierzących pobudzenie energetyczne (np. *aktywny*, *energiczny*), ośmiu odnoszących się do pobudzenia napięciowego (np. *niespokojny*, *nerwowy*), ośmiu dotyczących tonu hedonistycznego (np. *zadowolony*, *smutny*) i pięciu opisujących gniew (np. *zirytowany*, *rozdrażniony*).

2.4.1.3. Procedura

Badani byli zapraszani do laboratorium uniwersyteckiego, aby wziąć udział w badaniu. Uczestnicy mieli zagwarantowaną pełną anonimowość i wyrazili świadomą zgodę na udział w badaniu. Wypełnili kilka kwestionariuszy indywidualnie, w cichym laboratorium, w obecności eksperymentatora. Za udział w badaniu otrzymali upominek (np. kubek lub lunchbox).

2.4.2. Wyniki

Tabela 13 przedstawia średnie, odchylenia standardowe i współczynniki rzetelności dla użytych narzędzi, wszystkie współczynniki rzetelności okazały się zadowalające.

Tabela 13

Średnie, odchylenie standardowe oraz współczynnik rzetelności zmiennych z badania 4

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>α</i>
1. Narcyzm wrażliwy	28,12	5,29	0,66
2. Narcyzm wielkościowy	103,28	19,95	0,93
3. Neurotyczność	25,27	8,01	0,90
4. Stan gniewu	5,77	2,52	0,88
5. Pobudzenie energetyczne	19,25	4,12	0,80
6. Pobudzenie napięciowe	1,85	3,64	0,74
7. Ton hedonistyczny	21,91	4,15	0,90

Tabela 14 przedstawia korelacje uzyskane w badaniu. Narcyzm wrażliwy, w przeciwieństwie do wielkościowego, okazał się być pozytywnie związany ze stanem gniewu. Co więcej, narcyzm wrażliwy był związany z wysokim poziomem neurotyczności i niskim poziomem tonu hedonistycznym. Narcyzm wielkościowy natomiast był związany z wysokim pobudzeniem energetycznym i podwyższonym tonem hedonistycznym. Oba rodzaje narcyzmu różniły się istotnie w korelacjach z wszystkimi wymiarami nastroju i stanu gniewu. Neurotyczność dodatkowo okazała się być dodatnio skorelowana ze stanem gniewu i wszystkimi trzema wymiarami nastroju: pobudzeniem energetycznym, tonem hedonistycznym (negatywnie) i pobudzeniem napięciowym (pozytywnie).

Tabela 14

Macierz korelacji pomiędzy zmiennymi w badaniu 4

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	Z - Fisher
1. Narcyzm wrażliwy	-						
2. Narcyzm wielkościowy	0,09	-					
3. Neurotyczność	0,43**	-0,14	-				
4. Stan gniewu	0,27**	-0,07	0,22*	-			2,77; $p < 0,01$
5. Pobudzenie energetyczne	-0,16	0,19*	-0,21*	-0,46**	-		-2,84; $p < 0,01$
6. Pobudzenie napięciowe	0,15	-0,14	0,25**	0,60**	-0,18*	-	2,34; $p = 0,01$
7. Ton hedonistyczny	-0,24*	0,23*	-0,34**	-0,74**	0,64**	-0,52**	-3,84; $p < 0,001$

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0.05$; ** $p < 0.001$.

Aby sprawdzić, jak narcyzm wrażliwy i neurotyczność niezależnie przewidyują stan gniewu i ogólnego nastroju, przeprowadzono serię regresji liniowych. We wszystkich modelach stany afektywne były zmiennymi zależnymi, podczas gdy neurotyczność i narcyzm wrażliwy były predyktorami (tabela 15). Analizy ujawniły, że narcyzm wrażliwy był jedynym istotnym predyktorem stanu gniewu i wyjaśnił 4% jego wariancji niezależnie od neurotyczności. Co więcej, tylko neurotyczność istotnie przewidywała pobudzenie napięciowe i ton hedonistyczny. W przypadku pobudzenia energetycznego żaden z predyktorów nie był istotny statystycznie kiedy były analizowane łącznie.

Tabela 15

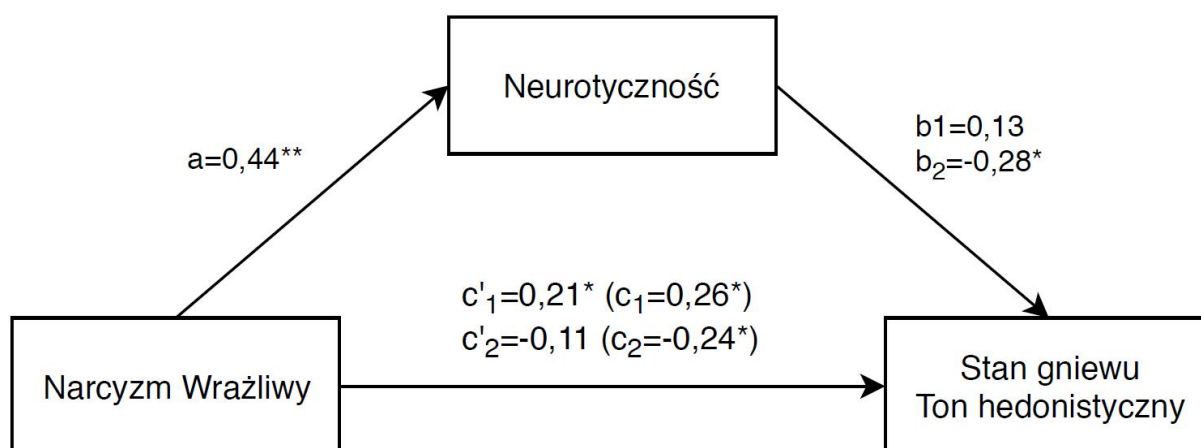
Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wrażliwego w badaniu 4

		Zmienna zależna							
		Stan gniewu		Pobudzenie energetyczne		Pobudzenie napięciowe		Ton hedonistyczny	
Predyktor		β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1	Narcyzm wrażliwy	0,27*	0,07*	-0,16	0,02	0,15	0,02	-0,24*	0,06*
	Neurotyczność	0,22*	0,05*	-0,21*	0,04*	0,25*	0,07*	-0,34**	0,11**
Krok 2	Narcyzm wrażliwy	0,21*	0,04*	-0,08	0,01	0,05	0,00	-0,11	0,01
	Neurotyczność	0,13	0,01	-0,17	0,02	0,23*	0,04*	-0,29*	0,07*

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$.

W dalszej analizie (Rys. 4) sprawdzono model mediacji w makro PROCESS (Hayes, 2012). Neurotyczność okazała się istotnym mediatorem związku narcyzmu wrażliwego z tonem hedonistycznym (-0.13 , 95% *CI* $[-0.26, -0.03]$), natomiast efekt pośredni dla stanu gniewu okazał się być nieistotny (0.06 , 95% *CI* $[-0.03, 0.17]$).



Rysunek 4. Analizy mediacji relacji narcyzmu wrażliwego z miarami stanu.

Tabela 16 obrazuje analizy regresji dla narcyzmu wielkościowego. Neurotyczność istotnie przewidywała wszystkie mierzone stany niezależnie od kroku w którym była analizowana. Narcyzm wielkościowy natomiast w pierwszym kroku istotnie przewidywał tylko pobudzenie energetyczne i ton hedonistyczny, włączony w drugim kroku jednak był istotny tylko dla tonu hedonistycznego.

Tabela 16

Analiza regresji krokowej dla narcyzmu wielkościowego w badaniu 4

		Zmienna zależna							
		Stan gniewu		Pobudzenie energetyczne		Pobudzenie napięciowe		Ton hedonistyczny	
Predyktor		β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1	Narcyzm wielkościowy	-0,07	0,00	0,19*	0,04*	-0,14	0,02	0,23**	0,05*
	Neurotyczność	0,22*	0,05*	-0,21*	0,04*	0,25*	0,07*	-0,34**	0,11**
Krok 2	Narcyzm wielkościowy	-0,04	0,00	0,17	0,03	-0,11	0,01	0,19*	0,04*
	Neurotyczność	0,22*	0,05*	-0,18*	0,03*	0,24*	0,06*	-0,31*	0,09*

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$.

2.4.3. Dyskusja

Badanie 4 wykazało, że narcyzm wrażliwy był związany z wyższym poziomem stanu gniewu w neutralnej sytuacji, dodatkowo związek ten był istotnie wyższy niż związek stanu gniewu z narcyzmem wielkościowym (H4.1) Wynik ten jest zgodny z przewidywaniami i wcześniejszymi badaniami zawartymi zarówno w tej pracy, jak i w literaturze (np. Krizan, Johar, 2015). Ponadto narcyzm wrażliwy był związany tylko z jednym wymiarem nastroju, tj. tonem hedonistycznym, zatem wiąże się on z obniżonym poczuciem przyjemności, niezadowoleniem i niską satysfakcją. Narcyzm wielkościowy wykazał przeciwne zależności z nastrojem. Wiązał się z wyższym tonem hedonistycznym, a także wyższym pobudzeniem energetycznym. Zatem narcyzm wrażliwy był związany, jak przewidywano, z neurotycznością i negatywnym nastrojem (pewnymi jego wymiarami), natomiast narcyzm wielkościowy wiązał się z niską negatywną emocjonalnością co było spójne z hipotezą (H4.2).

Analizując rolę neurotyczności w relacji obu narcyzmów ze stanem gniewu (H4.3), okazało się, że korelowała wyraźnie z wszystkimi stanami emocjonalnymi. Narcyzm wrażliwy, przy kontroli neurotyczności, wyjaśniał istotnie dodatkową część wariancji tylko w przypadku stanu gniewu. Zatem w relacji narcyzmu wrażliwego i stanu gniewu pozostaje też pewna specyficzna dla narcyzmu wrażliwego, niezależna od neurotyczności, wariancja.

Narcyzm wielkościowy natomiast wykazał związki tylko z tonem hedonistycznym i pobudzeniem energetycznym. Przy kontroli neurotyczności natomiast pozostał istotnym predyktorem tylko dla tonu hedonistycznego.

Uzyskane w tym badaniu wyniki są zgodne z innymi doniesieniami omawiającymi neurotyczność jako jeden z najsilniejszych predyktorów stanów emocjonalnych, spośród

podstawowych cech osobowości (Goryńska i in., 2015; Watson, 2000; Zajenkowski i in. 2012). Jednak, chociaż neurotyczność jest wyraźnie związana z negatywną emocjonalnością (Matthews i in., 1990; Matthews i in., 2009; Watson, 2000), niektórzy badacze wskazują, że jej trafność predykcyjna dla bardziej specyficznych typów afektu może być niższa niż innych cech. Na przykład Watson (2000) wykazał, że neurotyczność będąc silnie związana z negatywnym afektem, jest słabszym predyktorem wrogości. Narcyzm wrażliwy, konsekwentnie, w wielu badaniach wykazuje spójne zależności z wrogością, która jest jednym z jego aspektów definicyjnych (np. Krizan, Johar, 2015; Miller i in., 2011; Miller i in., 2018). Ponadto, wrogość będąc jednym z psychologicznych komponentów agresji (np. Ramirez, Andreu, 2006) dzieli pewną wariancję z gniewem. Możliwym jest, że za specyficzną część relacji narcyzmu wrażliwego i stanu gniewu stoi np. czynnik tendencji do wrogich interpretacji, które mogą rozłącznie do neurotyczności grać rolę w procesach reagowania emocjonalnego u osób o wysokim narcyzmie wrażliwym.

Narcyzm wielkościowy wiąże się z szeregiem psychologicznych konstruktów, które mogą odpowiadać, poza niską neurotycznością, za jego związki z pozytywnym nastrojem i odczuwaniem przyjemności takimi jak ekstrawersja (np. Miller i in., 2011), śmiałość, motywacja zbliżania się, poszukiwanie wrażeń (np. Krizan, 2018), satysfakcja z życia, niższy poziom samotności, wysoka samoocena (np. Sedikides i in., 2004; Zajenkowski, Czarna, 2015), czy też terażniejszą hedonistyczną perspektywą czasową (Zajenkowski, Witowska, Maciantowicz, Malesza, 2015).

Jednym z ograniczeń badania jest fakt, że stany afektywne były oceniane tylko raz. Nastrój i stan gniewu są, z definicji, stanami przejściowymi i mogą się zmieniać w czasie. W związku z tym, w kolejnym badaniu zdecydowano sprawdzić relacje obu rodzajów narcyzmu z gniewem i nastrojem mierzonymi dwukrotnie w pewnym odstępie czasowym.

2.5. Badanie 5. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu ze stanem gniewu i ogólnym nastrojem: Dwukrotny pomiar

W kolejnym badaniu postanowiono zbadać stany gniewu i nastroju stosując procedurę podwójnego pomiaru w dłuższym odstępie czasu, aby dokładniej prześledzić zależności uzyskane w badaniu 4. Stany zostały zmierzone dwukrotnie z tygodniową przerwą między pomiarami, co pozwoliło ocenić stabilność relacji narcyzmu ze stanem gniewu i nastrojem.

Analogicznie do poprzedniego badania postuluje się, że narcyzm wrażliwy będzie silniej od narcyzmu wielkościowego związany ze stanem gniewu (H5.1). Ponadto, narcyzm wrażliwy, przeciwnie do narcyzmu wielkościowego, będzie związany z wyższą neurotycznością i gorszym nastrojem (H5.2). Wreszcie, neurotyczność będzie pośredniczyła w relacji narcyzmu ze stanem gniewu (H5.3).

2.5.1. Metoda

2.5.1.1. Osoby badane

Próba składała się z 199 (100 mężczyzn i 99 kobiet) dorosłych ochotników. Wiek wahał się od 18 do 40 lat ($M = 22,79$; $SD = 3,71$). Do badania zakwalifikowano dorosłych uczestników, którzy zgłosili chęć udziału za pośrednictwem ogłoszeń na stronach internetowych i portalach społecznościowych.

2.5.1.2. Narzędzia

Wszystkie zmienne mierzono w taki sam sposób, jak w badaniu 4. Ponieważ nastrój i stan gniewu mierzono dwukrotnie, dokonano analiz każdego z pomiarów, a także zagregowanego (średniego) wyniku z dwóch sesji.

2.5.1.3. Procedura

Rekrutacja i procedura wyglądała identycznie jak w badaniu 4 tylko z tą różnicą, że badanych zapraszano do laboratorium dwukrotnie, aby uzyskać pomiar nastroju w odstępie czasowym.

2.5.2. Wyniki

Tabela 17 przedstawia średnie, odchylenia standardowe oraz współczynniki rzetelności dla wszystkich użytych miar w obu pomiarach a także średnie i odchylenia standardowe dla wartości zagregowanych z dwóch pomiarów stanu gniewu i nastroju. Odnotowane w pomiarach współczynniki rzetelności wykazały satysfakcjonujący poziom.

Tabela 17

Średnie, odchylenia standardowe oraz współczynniki rzetelności w badaniu 5

	<i>M</i>	<i>SD</i>	α
1. Narcyzm wrażliwy	29,99	6,35	0,74
2. Narcyzm wielkościowy	103,38	2,71	0,92
3. Neurotyczność	26,83	8,98	0,91
4. Stan gniewu - pomiar 1	7,28	2,90	0,86
5. Pobudzenie energetyczne - pomiar 1	22,02	4,55	0,85
6. Pobudzenie napięciowe - pomiar 1	18,18	3,59	0,79
7. Ton hedonistyczny - pomiar 1	21,36	4,10	0,90
8. Stan gniewu - pomiar 2	7,07	2,46	0,83
9. Pobudzenie energetyczne - pomiar 2	22,31	4,29	0,81
10. Pobudzenie napięciowe - pomiar 2	17,78	3,11	0,73
11. Ton hedonistyczny - pomiar 2	21,77	4,03	0,90
12. Stan gniewu – średnia	7,18	2,29	
13. Pobudzenie energetyczne - średnia	22,16	3,58	
14. Pobudzenie napięciowe - średnia	17,98	2,89	
15. Ton hedonistyczny - średnia	21,56	3,59	

Macierz korelacji uzyskana w niniejszym badaniu (Tabela 18) jest podobna do tej uzyskanej w badaniu 4. Co najważniejsze, relacja między narcyzmem wrażliwym a stanem gniewu, w obu pomiarach była istotna i dodatnia. Natomiast narcyzm wielkościowy nie wykazywał żadnych istotnych korelacji ze stanem gniewu. Dodatkowo na poziomie wartości uśrednionej z obu pomiarów nastroju, narcyzm wrażliwy okazał się być związany z obniżonym tonem hedonistycznym i niższym pobudzeniem energetycznym. Narcyzm wielkościowy był dodatnio skorelowany z tonem hedonistycznym (we wszystkich pomiarach) i pobudzeniem energetycznym (sesja 2 i wartość zagregowana). Korelacje obu narcyzmów z uśrednionymi stanami nastroju i gniewu różniły się istotnie między sobą we wszystkich przypadkach poza pobudzeniem napięciowym. Neurotyczność była dodatnio związana z narcyzmem wrażliwym, a także z pomiarami stanu gniewu. Neurotyczność była również związana z negatywnym nastrojem: wysokim poziomem napięcia oraz niskim poziomem tonu hedonistycznego i energii.

Następnie przeprowadzono analizy regresji traktując jako zmienne zależne zagregowane wartości stanów emocjonalnych. Neurotyczność i narcyzm wrażliwy były włączane kolejno jako predyktory uśrednionych stanów. Wyniki (Tabela 19) wskazują, że narcyzm wrażliwy, przy kontroli neurotyczności, był istotnym predyktorem tylko stanu gniewu. Natomiast neurotyczność była istotnym predyktorem wszystkich badanych stanów, nawet we wspólnym modelu z narcyzmem.

Tabela 18

Tabela korelacji pomiędzy zmiennymi w badaniu 5

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	Z - Fisher
1. Narcyzm wrażliwy	-														
2. Narcyzm wielkościowy	0,13	-													
3. Neurotyczność	0,54**	-0,07	-												
4. Stan gniewu - 1 pomiar	0,21**	0,12	0,26**	-											
5. Pobudzenie energetyczne - 1 pomiar	-0,08	0,11	-0,26**	-0,34**	-										
6. Pobudzenie napięciowe - 1 pomiar	0,07	0,00	0,23**	0,58**	-0,04	-									
7. Ton hedonistyczny - 1 pomiar	-0,16*	0,16*	-0,38**	-0,63**	0,54**	-0,43**	-								
8. Stan gniewu - 2 pomiar	0,26**	0,07	0,22**	0,46**	-0,18*	0,28**	-0,40**	-							
9. Pobudzenie energetyczne - 2 pomiar	-0,33**	0,14*	-0,39**	-0,24**	0,31**	-0,14	0,35**	-0,33**	-						
10. Pobudzenie napięciowe - 2 pomiar	0,10	0,01	0,16*	0,33**	-0,02	0,49**	-0,21**	0,44**	-0,10	-					
11. Ton hedonistyczny - 2 pomiar	-0,36**	0,17*	-0,45**	-0,39**	0,25**	-0,29**	0,56**	-0,59**	0,62**	-0,33**	-				
12. Stan gniewu – średnia	0,27**	0,11	0,28**	0,88**	-0,31**	0,52**	-0,61**	0,83**	-0,33**	0,45**	-0,57**	-			1,75*
13. Pobudzenie energetyczne – średnia	-0,25**	0,16*	-0,40**	-0,36**	0,82**	-0,10	0,55**	-0,31**	0,80**	-0,07	0,53**	-0,40**	-		4,42**
14. Pobudzenie napięciowe – średnia	0,10	0,00	0,23**	0,54**	-0,03	0,88**	-0,38**	0,41**	-0,14	0,84**	-0,36**	0,56**	-0,10	-	1,06
15. Ton hedonistyczny – średnia	-0,29**	0,19**	-0,47**	-0,58**	0,44**	-0,41**	0,89**	-0,56**	0,55**	-0,31**	0,88**	-0,66**	0,61**	-0,42**	-5,21**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Tabela 19

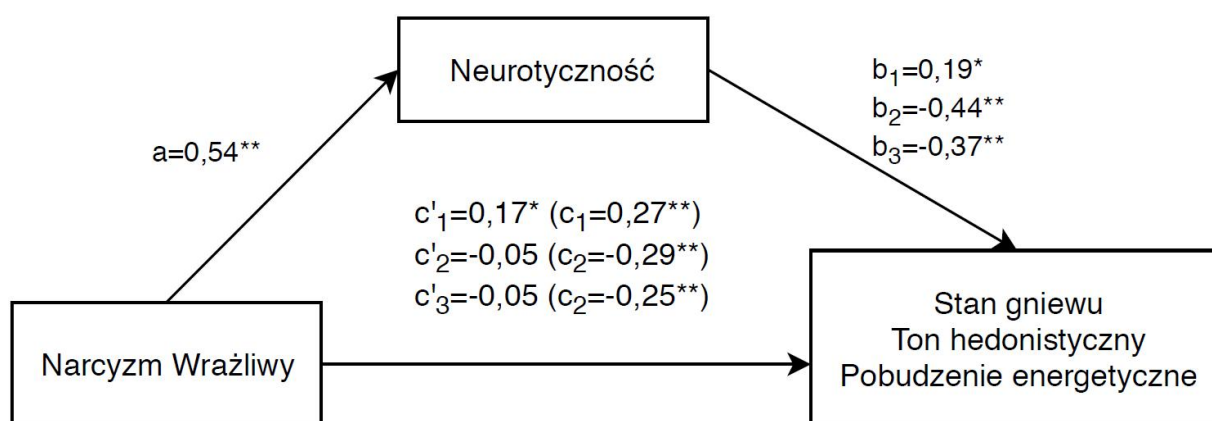
Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wrażliwego w badaniu 5

		Zmienna zależna							
		Stan gniewu – średnia		Pobudzenie energetyczne – średnia		Pobudzenie napięciowe – średnia		Ton hedonistyczny – średnia	
	Predyktor	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1	Narcyzm wrażliwy	0,27**	0,07**	-0,25**	0,06**	0,10	0,01	-0,29**	0,09**
	Neurotyczność	0,28**	0,08**	-0,40**	0,16**	0,23**	0,05*	-0,47**	0,22**
Krok 2	Narcyzm wrażliwy	0,19*	0,09*	-0,05	0,00	-0,04	0,00	-0,05	0,00
	Neurotyczność	0,19*	0,03*	-0,37**	0,10**	0,25*	0,04*	-0,44**	0,14**

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$.

W dalszej analizie (Rys. 5) sprawdzono model mediacji w makro PROCESS (Hayes, 2012). Efekt pośredni neurotyczności okazał się istotny dla stanu gniewu, tonu hedonistycznego oraz pobudzenia energetycznego, wykazując odpowiednio: 0,10; 95% *CI* [0,01; 0,20]; -0,24; 95% *CI* [-0,33; -0,15]; -0,20; 95% *CI* [-0,30; -0,11].



Rysunek 5. Analizy mediacji relacji narcyzmu wrażliwego z miarami stanu.

Kolejne przeprowadzone analizy regresji analizowały relacje narcyzmu wielkościowego i neurotyczności w wyjaśnianiu poszczególnych stanów emocjonalnych (Tabela 20). Wyniki analiz wskazują na dominującą rolę neurotyczności przy wyjaśnianiu stanów, okazała się zawsze istotnym statystycznie predyktorem średnich stanów. Kiedy narcyzm wielkościowy włączany był do analizy w pierwszym kroku, jako samodzielny predyktor, okazał się istotny tylko w wyjaśnianiu średniego pobudzenia energetycznego i tonu hedonistycznego, jednak przy włączeniu w kolejnym kroku neurotyczności, pozostał istotny w wyjaśnianiu tylko tonu hedonistycznego.

Tabela 20

Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wielkościowego w badaniu 5

		Zmienna zależna							
		Stan gniewu – średnia		Pobudzenie energetyczne - średnia		Pobudzenie napięciowe - średnia		Ton hedonistyczny - średnia	
Predyktor		β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Krok 1	Narcyzm	-0,07	0,00	0,19*	0,04*	-0,14	0,02	0,23*	0,05*
	wielkościowy								
	Neurotyczność	0,22*	0,05*	-0,21*	0,04*	0,25*	0,07*	-0,34**	0,11**
Krok 2	Narcyzm	-0,04	0,00	0,17	0,03	-0,11	0,01	0,19*	0,04*
	wielkościowy								
	Neurotyczność	0,22*	0,05*	-0,18*	0,03*	0,24*	0,06*	-0,31**	0,09**

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora do modelu; w kroku pierwszym predyktory są wprowadzane samodzielnie, w kroku 2, jako kolejny predyktor.

* $p < 0.05$; ** $p < 0.001$

2.5.3. Dyskusja

Wyniki uzyskane w badaniu 5 są zgodne z wynikami badania 4. Ogólnie rzecz biorąc, narcyzm wrażliwy wiązał się z podwyższonym stanem gniewu w obu pomiarach w odstępie tygodnia. Neurotyczność w pełni wyjaśniła relację narcyzmu wrażliwego z tonem hedonistycznym i pobudzeniem energetycznym jednak tylko częściowo wyjaśniając wariację relacji narcyzmu wrażliwego ze stanem gniewu. Uzyskane wyniki wskazują, że narcyzm wrażliwy jest względnie stabilnym predyktorem stanu gniewu. Ponadto ta relacja jest częściowo niezależna od neurotyczności, która za to wydaje się być kluczową cechą determinującą ogólną emocjonalność, co widać również analizując ją wspólnie z narcyzmem wielkościowym. Wyniki badania 5 jak i 4 jasno pokazują pewien spójny wzorzec zależności dwóch cech narcystycznych z nastrojem. Narcyzm wrażliwy konsekwentnie wiązał się z gorszym nastrojem i wysokim stanem gniewu. Co więcej, narcyzm wrażliwy okazał się relatywnie niezależny od neurotyczności w predykcji stanu gniewu. Narcyzm wielkościowy natomiast, przy kontroli neurotyczności, zawsze pozostawał istotny dla tonu hedonistycznego.

Jak opisano w dyskusji badania 4, takie wyniki wskazują na pewnego rodzaju specyfikę cech narcystycznych. Narcyzm wrażliwy, może poprzez tendencję do wrogiej interpretacji codziennych sytuacji (Krizan, Johar, 2015; Miller i in., 2011; Miller i in., 2018) jest niezależnie od neurotyczności, związany z odczuwaniem gniewu. Natomiast narcyzm wielkościowy może utrzymywać istotną predykcję tonu hedonistycznego poprzez jego związki z innymi zmiennymi, które wydają się ważne w tendencji do przejawiania pozytywnych stanów emocjonalnych, jak np. ekstrawersja, poszukiwanie wrażeń, wysoka samoocena czy teraźniejszy hedonizm (Miller i in., 2011; Krizan, 2018; Sedikides i in., 2004; Zajenkowski, Czarna, 2015; Zajenkowski i in., 2016).

W przyszłości zatem, pragnąc wyjaśnić całość wariacji relacji poszczególnych cech narcystycznych ze stanami emocjonalnymi warto byłoby sprawdzić, jakie w tej relacji będą

miały znaczenie też inne pokrewne zmienne, jak np. wrogość, ekstrawersja, motywacja dążenia/unikania, czy nawet perspektywy czasowe.

W analizie stanów emocjonalnych, nie tylko sytuacje neutralne kształtują indywidualne przeżycia emocjonalne. W rozumieniu życia emocjonalnego związanego z cechami narcystycznymi ważnym jest też przyjrzenie się jak wyglądają ich związki z nastrojem doświadczanych w sytuacjach wywołujących określone stany, np. eksperymentalnie wzbudzonym gniewem. To zagadnienie zostało przeanalizowane w badaniu 6 i 7.

2.6. Badanie 6. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu ze stanem gniewu i nastrojem: Eksperymentalna indukcja gniewu

Badania 1-3 skupiały się na analizie relacji cech narcystycznych z cechą gniewu, badanie 4 i 5, z ogólnym nastrojem i stanem gniewu, natomiast kolejne dwa badania skupiają się na tych powyższych powiązaniach w schematach eksperymentalnych. Badanie 6 ma na celu sprawdzenie jaka będzie rola neurotyczności w relacji narcyzmu z nastrojem i stanem gniewu w sytuacji eksperymentalnej indukcji gniewu. Podejrzewa się, że, podobnie jak w badaniu 4 i 5, narcyzm wrażliwy będzie silniej związany ze stanem gniewu niż narcyzm wielkościowy (H6.1), jak również, że wykaże on inny schemat związków z nastrojem i neurotycznością (gorszy vs. lepszy nastrój, oraz silna pozytywna vs. ujemna relacja z neurotycznością; H6.2).

Wyniki empiryczne pokazują, że osoby o wysokim poziomie neurotyczności silniej emocjonalnie reagują na stresory i inne bodźce wywołujące negatywne stany emocjonalne (np. Bolger, Schilling 1991; Matthews i in., 2009). Ponadto neurotyczność wiąże się z większą reaktywnością na eksperymentalną indukcję negatywnych emocji (np. Gross i in., 1998). Możliwe, że narcyzm wrażliwy wykaże podobne schematy jak neurotyczność, z którą jest mocno związany (badania 1-5; Miller i in., 2018). Co więcej, najnowsze badania analizujące reakcje obu cech narcystycznych w sytuacjach prowokacji (Krizan, Johar, 2015; Hart i in., 2017) wykazują jasno, że to narcyzm wrażliwy wykazuje silniejsze reakcje od narcyzmu wielkościowego, ze względu na konstrukt narcystycznej furii, potencjalnie będący udziałem właśnie narcyzmu wrażliwego (Krizan, Johar, 2015). Postawiono więc kolejną hipotezę (H6.3) o zaistnieniu silniejszych reakcji emocjonalnych w warunku indukcji gniewu w narcyzmie wrażliwym, za co może odpowiadać wyższy poziom neurotyczności.

2.6.1. Metoda

2.6.1.1. Osoby badane

Próba składała się ze 147 uczestników (72 mężczyzn, 75 kobiet) w wieku od 18 do 37 lat ($M = 23,69$; $SD = 3,70$). Grupę badanych stanowili wolontariusze rekrutowani za pośrednictwem ogłoszeń internetowych. Ochotnicy zostali zaproszeni do udziału w badaniu w laboratorium na Uniwersytecie Warszawskim. Procedurę eksperymentalną realizowano indywidualnie w cichym laboratorium w obecności eksperymentatora. Uczestnicy zostali losowo przydzieleni do jednego z dwóch warunków eksperymentalnych. Warunek kontrolny obejmował 73 uczestników (31 kobiet i 42 mężczyzn), a grupa eksperymentalna z indukcją gniewu objęła 74 uczestników (30 mężczyzn i 44 kobiety).

2.6.1.2. Narzędzia

Narcyzm wrażliwy i wielkościowy oraz stan gniewu i ogólny nastrój badano tak jak w badaniach 1-5.

W celu skrócenia procedury, neurotyczność w tym badaniu zmierzono za pomocą polskiej wersji (Łaguna i in. 2014) inwentarza osobowości *Ten Items Personality Inventory* (TIPI; Gosling i in., 2003). TIPI mierzy każdy z wymiarów Wielkiej Piątki za pomocą dwóch elementów ocenianych w siedmiopunktowym formacie odpowiedzi typu Likert, od 1 (bardzo niedokładny) do 7 (bardzo dokładny). Pozycje dotyczące neurotyczności to: *niespokojny*, *stabilny emocjonalnie*.

2.6.1.3. Procedura

Uczestnicy zostali losowo przydzieleni do grupy, w której wzbudzano stan złości lub do grupy kontrolnej (neutralnej). Po wypełnieniu kwestionariuszy osobowości uczestnicy oceniali swój stan emocjonalny, a następnie poddani byli procedurze indukcji emocji. Procedura była podobna do tej stosowanej we wcześniejszych badaniach indukcji emocji (np. Eich i in., 2007; Tang, Schmeichel, 2014). Uczestnicy przypisani do grupy eksperymentalnej

(indukcja gniewu) zostali poproszeni o przypomnienie sobie niedawną sytuację, w której czuli się bardzo źli na kogoś lub grupę ludzi. W grupie kontrolnej uczestnicy zostali poproszeni o przypomnienie sobie neutralnego zdarzenia bez żadnych szczególnych treści emocjonalnych (tj. niedawnego spaceru). Wszyscy uczestnicy zostali poproszeni o wyobrażenie sobie odpowiedniego wydarzenia i myślenie o nim przez pięć minut. W trakcie zadania, uczestnicy słuchali muzyki: Planety Gustava Holsta w grupie z indukcją gniewu i Medytacji nr 19 Roberta Ronnesa w warunku kontrolnym. Te utwory zostały wykorzystane we wcześniejszych badaniach w celu indukcji nastroju (np. Foti, Hajcak, 2010; Kreutz, Ott, Teichmann, Osawa, Vaitl, 2008). Po zadaniu wszyscy zostali poproszeni o uzupełnienie kwestionariusza po raz kolejny.

Uczestnicy zostali poinformowani, że wezmą udział w procedurze, która może wywoływać konkretne stany emocjonalne. Po przeprowadzeniu badania eksperymentator przeprowadził procedurę podsumowującą, która wyjaśniła potrzebę indukcji nastroju, odpowiadając na wszelkie pytania i wątpliwości, dając również możliwość kontaktu z psychologiem w razie potrzeby. Za udział w badaniu proponowano badanym upominek o wartości ok 30 zł.

2.6.2. Wyniki

W tabeli 21 przedstawiono statystyki opisowe oraz współczynniki rzetelności dla obu grup.

Tabela 21

Średnie, odchylenie standardowe oraz współczynnik rzetelności w badaniu 6

	Grupa eksperymentalna			Grupa kontrolna		
	α	M	SD	α	M	SD
1. Narcyzm wrażliwy	0,67	29,34	5,08	0,72	29,11	5,90
2. Narcyzm wielkościowy	0,92	102,00	17,57	0,93	103,04	20,33
3. Neurotyczność	0,20	6,97	2,37	0,53	6,74	2,78
4. Stan gniewu - pretest	0,91	7,55	3,09	0,89	7,93	3,23
5. Pobudzenie energetyczne - pretest	0,86	23,92	4,61	0,77	23,27	4,17
6. Pobudzenie napięciowe - pretest	0,76	14,92	3,73	0,73	15,25	3,83
7. Ton hedonistyczny - pretest	0,92	26,08	4,52	0,90	25,15	4,82
8. Stan gniewu - posttest	0,91	8,28	3,41	0,92	7,92	3,27
9. Pobudzenie energetyczne - posttest	0,87	23,62	4,32	0,82	23,32	4,19
10. Pobudzenie napięciowe - posttest	0,68	15,51	3,27	0,78	14,95	3,57
11. Ton hedonistyczny - posttest	0,94	25,19	4,92	0,90	25,05	4,50

W pierwszej kolejności przetestowano efekty główne manipulacji eksperymentalnej. Przeprowadzono dwuczynnikową ANOVę z powtarzanymi pomiarami, w której pomiary stanów (pretest i posttest) stanowiły czynnik wewnątrzsobowy a warunek (gniew i neutralny) czynnik międzysobowy. Analizy ujawniły istotne efekty interakcji dla gniewu i pobudzenia napięciowego (odpowiednio $F(1, 145) = 7,23; p = 0,008; \eta^2 = 0,05$ i $F(1, 145) = 4,00; p = 0,047; \eta^2 = 0,03$). Dla pozostałych dwóch wymiarów nastroju (pobudzenia energetycznego i tonu hedonistycznego) nie wykazano istotnych interakcji. Aby zbadać efekty interakcji dla gniewu i pobudzenia napięciowego, przeanalizowano oddzielnie zmianę

stanu w grupie eksperymentalnej i kontrolnej. Analizy wykazały, że gniew zmienił się istotnie tylko w grupie eksperymentalnej ($F(1,73) = 13,53; p < 0,001; \eta^2 = 0,16$), a jego poziom był wyższy po ($M = 8,30; SD = 3,41$) niż przed manipulacją ($M = 7,55; SD = 3,10$). Pobudzenie napięciowe zmieniło się istotnie także tylko w grupie eksperymentalnej ($F(1,73) = 4,21; p = 0,044; \eta^2 = 0,06$), a jego poziom był wyższy po ($M = 15,51; SD = 3,27$) niż przed ($M = 14,91; SD = 3,73$) indukcją nastroju.

Dodatkowo porównano grupy eksperymentalną i kontrolną pod względem średniego poziomu gniewu i pobudzenia napięciowego przed i po procedurze i nie znaleziono różnic między grupami. Tak więc, chociaż napięcie i gniew istotnie wzrosły tylko w grupie eksperymentalnej, grupy nie różniły się znacząco między sobą.

W tabeli 22 zobrazowano współczynniki korelacji dla wszystkich zmiennych zarówno w grupie eksperymentalnej jak i kontrolnej. Współczynniki uzyskane w grupie kontrolnej przedstawiono powyżej przekątnej, a w grupie eksperymentalnej poniżej przekątnej. Narcyzm wrażliwy korelował dodatnio ze wszystkimi pomiarami gniewu w obu warunkach oraz z pomiarami pobudzenia napięciowego, ale tylko w grupie eksperymentalnej. Co więcej, narcyzm wrażliwy był ujemnie skorelowany z pobudzeniem energetycznym we wszystkich sytuacjach, bazowym tonem hedonistycznym w obu grupach i tonem hedonistycznym po procedurze eksperymentalnej, ale tylko w grupie kontrolnej. Narcyzm wielkościowy był związany z wyższym początkowym pobudzeniem energetycznym w obu grupach oraz z wyższym tonem hedonistycznym (pretest) i wyższym pobudzeniem energetycznym (posttest) w grupie kontrolnej. Co ciekawe, narcyzm wielkościowy nie był związany ze stanem gniewu w żadnym z pomiarów w obu warunkach.

Następnie sprawdzono, czy narcyzm wrażliwy oraz narcyzm wielkościowy wchodził w interakcję z warunkiem eksperymentalnym w przewidywaniu nastroju po manipulacji (Tabela 23). We wszystkich modelach regresji kontrolowano poziom stanu wyjściowego

(pretest). Analizy nie wykazały żadnych istotnych interakcji narcyzmu z warunkiem.

Jedynym znaczącym efektem był efekt warunku eksperymentalnego, wskazując, że w grupie eksperymentalnej gniew i napięcie były wyższe.

Dodatkowo przetestowano rolę neurotyczności i narcyzmu wrażliwego w przewidywaniu wszystkich pomiarów nastroju (Tabela 24). Ogólnie rzecz biorąc, narcyzm wrażliwy przy kontroli neurotyczności istotnie przewidywał niemal wszystkie pomiary gniewu, oprócz stanu po manipulacji w grupie eksperymentalnej. Co więcej, narcyzm wrażliwy często pozostawał istotnym predyktorem, wraz z neurotycznością przewidując poziom pobudzenia energetycznego i ton hedonistyczny. Natomiast w żadnym z modeli nie był on związany z pobudzeniem napięciowym.

Tabela 25 przedstawia analogiczne analizy dla narcyzmu wielkościowego. Narcyzm wielkościowy nie okazał się istotnym predyktorem dla żadnego ze stanów. Neurotyczność zawsze okazywała się głównym i jedynym istotnym predyktorem zarówno pretestu jak i posttestu w obu grupach eksperymentalnych.

Tabela 22

Macierz korelacji pomiędzy zmiennymi w badaniu 6: współczynniki z grupy kontrolnej są zaprezentowane poniżej przekątnej, a z grupy eksperymentalnej powyżej przekątnej

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Narcyzm wrażliwy	-	0,07	0,29*	0,34**	-0,38**	0,27*	-0,33**	0,26*	-0,29*	0,27*	-0,19
2. Narcyzm wielkościowy	0,07	-	-0,14	-0,03	0,25*	-0,12	0,12	-0,02	0,15	-0,01	0,15
3. Neurotyczność	0,39**	-0,21	-	0,26*	-0,30**	0,27*	-0,28*	0,32**	-0,26*	0,21	-0,32**
4. Stan gniewu – pretest	0,45**	-0,16	0,34**	-	-0,71**	0,78**	-0,79**	0,87**	-0,60**	0,70**	-0,70**
5. Pobudzenie energetyczne – pretest	-0,36**	0,29*	-0,48**	-0,46**	-	-0,66**	0,75**	-0,62**	0,73**	-0,48**	0,62**
6. Pobudzenie napięciowe - pretest	0,21	-0,03	0,33**	0,63**	-0,29*	-	-0,79**	0,74**	-0,57**	0,75**	-0,70**
7. Ton hedonistyczny – pretest	-0,46**	0,25*	-0,48**	-0,64**	0,63**	-0,59**	-	-0,72**	0,63**	-0,57**	0,74**
8. Stan gniewu – posttest	0,45**	-0,17	0,34**	0,87**	-0,47**	0,69**	-0,61**	-	-0,66**	0,79**	-0,76**
9. Pobudzenie energetyczne – posttest	-0,27*	0,28*	-0,44**	-0,51**	0,82**	-0,41**	0,73**	-0,55**	-	-0,60**	0,81**
10. Pobudzenie napięciowe – posttest	0,17	-0,08	0,30**	0,60**	-0,42**	0,69**	-0,59**	0,66**	-0,50**	-	-0,73**
11. Ton hedonistyczny – posttest	-0,45**	0,17	-0,39**	-0,71**	0,53**	-0,61**	0,81**	-0,75**	0,70**	-0,69**	-

* $p < 0.05$; ** $p < 0.001$

Tabela 23

Analizy regresji krokowej dla interakcji warunku eksperymentalnego z narcyzmem w badaniu 6

Zmienna zależna	Predyktory							
	Model 1				Model 2			
	Pretest ¹	Narcyzm wrażliwy ¹	Warunek ¹	Interakcja ²	Pretest ¹	Narcyzm wielkościowy ¹	Warunek ¹	Interakcja ²
Stan gniewu - posttest	0,86**	0,02	0,11*	-0,15	0,87**	-0,01	0,11*	0,04
Pobudzenie energetyczne - posttest	0,78**	0,01	-0,02	0,02	0,77**	0,01	-0,02	-0,30
Pobudzenie napięciowe - posttest	0,71**	0,04	0,11(p=0,052)	0,12	0,72**	0,01	0,12*	0,39
Ton hedonistyczny – posttest	0,77**	-0,02	-0,06	0,30	0,77**	0,01	-0,06	0,30

Warunek kodowany: 0 = grupa kontrolna, 1 = grupa eksperymentalna; ¹Blok 1 modelu (efekty główne); ²Blok drugi modelu (efekty główne).

* $p < 0.05$; ** $p < 0.001$

Tabela 24

Analiza regresji krokowej dla narcyzmu wrażliwego w badaniu 6

Zmienna zależna	Predyktory							
	Grupa eksperymentalna				Grupa kontrolna			
	Neurotyczność		Narcyzm wrażliwy		Neurotyczność		Narcyzm wrażliwy	
	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Stan gniewu – pretest	0,18	0,03	0,28*	0,07*	0,25*	0,05*	0,35*	0,10*
Stan gniewu – posttest	0,26*	0,06*	0,19	0,03	0,19	0,03	0,37*	0,12*
Pobudzenie energetyczne – pretest	-0,21	0,04	-0,32*	0,09*	-0,40*	0,13*	-0,21	0,04
Pobudzenie energetyczne – posttest	-0,19	0,03	-0,24*	0,06*	-0,39*	0,13*	-0,12	0,01
Pobudzenie napięciowe – pretest	0,21	0,04	0,21	0,04	0,29*	0,07*	0,01	0,01
Pobudzenie napięciowe – posttest	0,14	0,02	0,22	0,05	0,28*	0,07*	0,06	0,00
Ton hedonistyczny – pretest	-0,20	0,04	-0,27*	0,07*	-0,35*	0,11*	-0,32*	0,09*
Ton hedonistyczny – posttest	-0,29*	0,08*	-0,11	0,01	-0,25*	0,05*	-0,35*	0,10*

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora jako drugiego do modelu.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Tabela 25

Analiza regresji krokowej dla narcyzmu wielkościowego w badaniu 6

Zmienna zależna	Predyktory							
	Grupa eksperymentalna				Grupa kontrolna			
	Neurotyczność		Narcyzm wielkościowy		Neurotyczność		Narcyzm wielkościowy	
	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Stan gniewu – pretest	0,27*	0,07*	0,01	0,00	0,37*	0,13*	-0,09	0,01
Stan gniewu – posttest	0,32*	0,10*	0,02	0,00	0,32*	0,10*	-0,10	0,01
Pobudzenie energetyczne - pretest	-0,28*	0,07*	0,20	0,04	-0,44**	0,18**	0,20	0,04
Pobudzenie energetyczne - posttest	-0,25*	0,06*	0,12	0,01	-0,40**	0,15**	0,20	0,04
Pobudzenie napięciowe - pretest	0,26*	0,07*	-0,09	0,01	0,33**	0,11**	0,04	0,00
Pobudzenie napięciowe - posttest	0,21 (p=0,078)	0,04 (p=0,078)	0,02	0,00	0,30*	0,09*	-0,02	0,00
Ton hedonistyczny – pretest	-0,27	0,07*	0,08	0,01	-0,45**	0,19**	0,16	0,02
Ton hedonistyczny - posttest	-0,31*	0,09*	0,11	0,01	-0,37*	0,13*	0,09	0,01

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora jako drugiego do modelu.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

2.6.3. Dyskusja

W badaniu 6 dokonano indukcji gniewu za pomocą muzyki i wspomnień. Okazało się, że narcyzm wrażliwy był związany z wysokim gniewem i ogólnie gorszym nastrojem niezależnie od grupy i pomiaru. Jednakże żadna z cech narcystycznych nie wykazała interakcji z warunkiem eksperymentalnym, narcyzm zatem nie wiązał się z żadną specyficzną reakcją emocjonalną. Wynik ten przeczy oczekiwaniom, indukcja gniewu nie zwiększyła znacząco doświadczanego gniewu i nastroju w narcyzmie. Warto jednak zwrócić uwagę, że choć gniew i pobudzenie napięciowe wzrosły w grupie eksperymentalnej, co mogło sugerować skuteczność indukcji gniewu, to poziom tych dwóch stanów nie różnił się między grupami. Wynik ten skłania zatem do ostrożności w wyciąganiu ogólnych wniosków na temat (braku) interakcji narcyzmu z warunkiem eksperymentalnym.

Kontrola neurotyczności w analizach regresji wykazała, że narcyzm wrażliwy istotnie przewidywał niemal wszystkie stany gniewu (oprócz posttestu w grupie eksperymentalnej) i czasami pobudzenie energetyczne i ton hedonistycznych. Nie był on jednak związany z napięciem w żadnym z modeli. Narcyzm wielkościowy za to wiązał się z ogólnie bardziej pozytywnym nastrojem, tj. wyższą energią i tonem hedonistycznym.

Wyniki badania 6 ujawniły, że manipulacja eksperymentalna nie zwiększyła poziomu gniewu i negatywnego nastroju wśród osób o podwyższonej cesze narcyzmu wrażliwego lub wielkościowego. Możliwe, że wynika to ze specyficznego paradygmatu zastosowanego w bieżącym badaniu. Wspomnienia uczucia gniewu i muzyka mogą nie być typem sytuacji, które wywołują specyficzne reakcje dla narcyzmu. Poprzednie badania eksperymentalne wykorzystały prowokację i sytuacje zagrożenia lub odrzucenia do zwiększenia gniewu u osób o cechach narcystycznych (Hart i in., 2017; Krizan, Johar, 2015).

2.7. Badanie 7. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu ze stanem gniewu i ogólnym nastrojem: Eksperymentalna procedura zagrażania ego

Gniew i agresywne zachowania w narcyzmie były najczęściej badane w kontekście prowokacji, zagrożenia lub odrzucenia, zatem w sytuacjach specyficznych dla zagrożenia poczucia bezpieczeństwa obrazu Ja. Pomimo tego, że wcześniejsze badania (Bushman, Baumeister, 1998) wskazują na to, że osoby o wysokim narcyzmie wielkościowym są podatne na prowokację związaną z zagrożeniem ego, ostatnie wyniki pokazują, że podatność na prowokację jest jednak większa w narcyzmie wrażliwym niż w wielkościowym (Hart i in., 2017; Krizan, Johar, 2015). W jednym z badań Krizana i Johara (2015), stwierdzono, że tylko narcyzm wrażliwy był związany z bardziej agresywnymi reakcjami (bezpośrednimi i przeniesionymi), jak również wyższym poziomem gniewu i depresji w obliczu prowokacji. Prowokację przeprowadzono w paradygmacie tzw. „ostrego sosu” (*hot sauce*; Lieberman, Solomon, Greenberg, McGregor, 1999). Badani w warunku prowokacji otrzymywali ostry sos, niezgodny z ich preferencjami, znanymi przez osobę wybierającą dla nich smak. Następnie, w warunku bezpośredniego agresora mogli wybrać sos dla tej samej osoby, która wybierała go dla nich, natomiast w warunku badającym agresję przeniesioną, dla kogoś innego. Wyniki badania pokazały, że to narcyzm wrażliwy, wykazał istotną interakcję z warunkiem prowokacji, podwyższając tendencje do wyboru ostrego sosu zarówno dla bezpośredniego agresora, jak i innego uczestnika, dodatkowo, narcyzm wrażliwy wzmagał również stan gniewu, ale też odczucia depresji po prowokacji (stany emocjonalne jednak były badane jednokrotnie, po zakończeniu procedury).

W innym badaniu na temat obu narcyzmów, w którym wykorzystano paradygmat zagrożenia ego było badanie Harta i in. (2017). Tam procedura miała inny charakter. Uczestnicy, na platformie internetowej M-Turk czytali hipotetyczne scenariusze opisujące przebieg gry, do której dołączyli. Historyjki były identyczne poza zwrotami dotyczącymi

ich przyłączenia się do gry: w sytuacji zagrożenia ego komentarz brzmiał: „Utknęliśmy z głupkiem” (*We got stuck with ‘Stupid’*), a w sytuacji neutralnej „Postaraj się jak możesz najlepiej” (*Just try your best*). Po procedurze eksperymentalnej uczestnicy oznaczali na skali od 1 do 10 swoje emocje (zły, zraniony, smutny, wstręt) a także wybierali spośród różnych opcji interpretacje, cele i reakcje behawioralne. Analizy ujawniły interakcję narcyzmu wrażliwego z warunkiem eksperymentalnym: w warunku prowokacji, osoby z wysokim narcyzmem wrażliwym wykazywały wyższą chęć zachowań agresywnych, interpretację sytuacji jako bardziej denerwującej oraz orientacji na zachowania mające bardziej na celu obronę self (udowodnienie własnej wartości). Narcyzm wielkościowy nie wykazał, istotnej interakcji z warunkiem eksperymentalnym dla żadnego z badanych wymiarów. Narcyzm wykazał więcej zależności analizowany w modelach bez kontroli warunku eksperymentalnego. Narcyzm wielkościowy wiązał się wtedy z chęcią agresji, postrzeganiem komentarza jako szczerego, przypisywaniem sobie władzy oraz celami skoncentrowanymi na zachowaniach broniących self i okazujących wrogość innym. Narcyzm wrażliwy natomiast, bez kontroli warunku był istotny niemal dla wszystkich wymiarów: chęcią zarówno ucieczki jak i agresji, negatywnymi, gniewnymi emocjami, poczuciem krzywdy i smutkiem, postrzeganiem sytuacji zarówno jako szczerzej ale także znieważającej, denerwującej i niemoralnej oraz koncentracją na celach zarówno związanych z obroną self jak i wrogością i przynależnością do grupy. Ważnym jest jednak podkreślenie, że oba wyżej opisane badania analizujące równocześnie agresywne reakcje i odczucia gniewu w obu cechach narcystycznych nie posługiwały się pretestem (skuteczność manipulacji badacze oceniali za pomocą różnic między grupami, a nie różnicy w stanach przed i po), ani rozbudowanymi miarami ogólnego nastroju, nie kontrolując też ogólnych tendencji do negatywnych stanów emocjonalnych (jak neurotyczność).

Badanie 7 ma na celu sprawdzenie specyfiki reagowania emocjonalnego (stanu gniewu i ogólnego nastroju) w sytuacji zagrożenia ego w narcyzmie wielkościowym i wrażliwym. Oprócz tego sprawdzona zostanie rola neurotyczności w tych zależnościach. W badaniu stworzono warunki eksperymentalne według paradygmatu zagrażania ego. Uczestnicy otrzymywali negatywne informacje zwrotne na temat ich wyników w teście inteligencji, taki specyficzny rodzaj procedury zagrażania ego był już używany przez badaczy wcześniej (np. Rhodewalt, Morf, 1998; Stucke, Sporer, 2002). Dodatkowo, zgodnie z efektami opisanymi już w tej pracy, oczekuje się, że narcyzm wrażliwy będzie wiązał się z silniejszym stanem gniewu, niezależnie od sytuacji (H7.1). Ponadto, narcyzm wrażliwy powinien wiązać się z wyższą neurotycznością i negatywnym nastrojem, natomiast narcyzm wielkościowy powinien wiązać się z niską neurotycznością i pozytywnym nastrojem (H7.2). Zgodnie z doniesieniami dot. silniejszych reakcji narcyzmu wrażliwego w procedurach zagrażania ego (Hart i in., 2017; Krizan, Johar, 2017), oczekuje się zaistnienia efektu interakcji narcyzmu z warunkiem eksperymentalnym: w sytuacji prowokacji związek z gniewem powinien być silniejszy. Do tej pory nie badano roli neurotyczności w eksperymentach manipulujących zagrożeniem ego i narcyzmem, jednakże spójnie z wcześniej przedstawionymi badaniami oczekujemy pośredniczącej roli neurotyczności w relacji narcyzmu ze stanem gniewu (H7.3).

2.7.1. Metoda

2.7.1.1. Osoby badane

Próba składała się ze 119 uczestników (59 mężczyzn, 60 kobiet) w wieku od 18 do 34 lat ($M = 22,45$; $SD = 3,39$). Uczestnicy zostali zaproszeni do udziału w badaniu poprzez ogłoszenie online opublikowane na stronach internetowych i w mediach społecznościowych. Badanie przeprowadzono w laboratorium Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego. Badanie miało charakter indywidualny, w cichym laboratorium,

w obecności eksperymentatora. Uczestnicy zostali losowo przydzieleni do grup: kontrolnej ($n = 58$; 31 kobiet i 27 mężczyzn) i eksperymentalnej z zagrożeniem ego ($n = 61$; 30 mężczyzn i 31 kobiet).

2.7.1.2. Narzędzia

Cechy narcyzmu, nastrój, stan gniewu oraz neurotyczność zostały zbadane za pomocą tych samych narzędzi, które wykorzystano w badaniach 1-5.

Inteligencję mierzono za pomocą testu Matrycy Ravena dla zaawansowanych (Raven, Court, Raven, 1983) w skróconej wersji z 18 zadaniami (Chuderski, 2016).

2.7.1.3. Procedura

W pierwszej kolejności uczestnicy wypełniali narzędzie będące pretestem stanu emocjonalnego. Następnie ustosunkowywali się do zestawu kwestionariuszy osobowości, przechodząc później do rozwiązywania Testu Matrycy Ravena. Na podstawie losowego przypisania badanych do grup eksperymentalnej i kontrolnej, po wypełnieniu testu, osoby z grupy kontrolnej przechodziły do wypełnienia posttestu stanu emocjonalnego, a osoby z grupy eksperymentalnej otrzymywały negatywną informację zwrotną na temat wykonania testu. Podobna procedura (negatywna informacja zwrotna na temat wykonania konkretnego zadania) była wcześniej stosowana w kilku innych badaniach nad narcyzmem (np. Bushman, Baumeister, 1998; Hart i in., 2017), a sam poziom inteligencji jako rodzaj zagrażającej informacji był także wykorzystywany we wcześniejszych badaniach (Rhodewalt, Morf, 1998; Stucke, Sporer, 2002). Badani w grupie eksperymentalnej, po ukończeniu testu czekali aż eksperymentator sprawdzi test i uzyskiwali następujące informacje: „Niestety, twój wynik jest znacznie gorszy niż u innych uczestników. Plasujesz się poniżej średniej, co znaczy, że większość osób wykonuje ten test lepiej”. W grupie kontrolnej eksperymentator nie sprawdzał testu, ani go nie komentował. Po procedurze zagrażania uczestnicy przechodzili do posttestu i do procedury odkłamania.

Uczestnicy wyrazili świadomą zgodę na udział. Na początku powiedziano im, że celem badania jest przetestowanie relacji między zadaniami poznawczymi, osobowością i funkcjonowaniem emocjonalnym. Pod koniec sesji uczestnicy brali udział w procedurze odkłamania. Eksperymentator przyznał, że informacje zwrotne dotyczące ich poziomu inteligencji zostały im przydzielone losowo i nie były w żaden sposób powiązane z ich faktycznym poziomem ich inteligencji. Następnie eksperymentator wyjaśnił potrzebę manipulacji eksperymentalnej i odpowiadał na wszelkie pytania uczestników. Po zakończeniu badania przekazano im informacje kontaktowe, w razie potrzeby dalszego kontaktu. Za udział w badaniu uczestnicy otrzymywali gratyfikację pieniężną w wysokości 30 zł.

2.7.2. Wyniki

Tabela 26 przedstawia średnie, odchylenia standardowe oraz współczynniki otrzymane w obu badanych grupach. Najpierw przetestowano efekt manipulacji eksperymentalnej. Dwuczynnikowa ANOVA z powtarzanymi pomiarami z pomiarem stanu emocjonalnego (pretest i posttest) jako czynnikiem wewnątrzosobowym i warunkiem eksperymentalnym (gniew vs. neutralny) jako czynnikiem międzyosobniczym ujawniła istotne efekty interakcji warunku ze stanem dla gniewu ($F(1,117) = 4,76; p = 0,031; \eta^2 = 0,04$) i tonu hedonistycznego ($F(1,117) = 8,31; p = 0,005; \eta^2 = 0,07$), pozostałe dwa wymiary nastroju nie wykazały istotnych zmian. Aby zbadać efekty interakcji dla gniewu i tonu hedonistycznego, przeanalizowano następnie zmianę stanów osobno w grupach eksperymentalnej i kontrolnej. Analizy wykazały, że gniew zmienił się istotnie tylko w grupie eksperymentalnej ($F(1,60) = 13,59; p < 0,001; \eta^2 = 0,19$), a jego poziom był wyższy po manipulacji ($M = 9,98; SD = 3,38$) niż przed nią ($M = 8,79; SD = 3,30$). Podobnie ton hedonistyczny zmienił się istotnie tylko w grupie eksperymentalnej ($F(1,60) = 25,71; p < 0,001; \eta^2 = 0,30$), a jego poziom był niższy po procedurze zagrażania ($M = 20,01;$

$SD = 4,05$) niż przed nią ($M = 22,54$; $SD = 4,07$). Ponadto dokonano porównania grup eksperymentalnej i kontrolnej pod względem średniego poziomu gniewu i tonu hedonistycznego w preteście i postteście. Stwierdzono, że grupy różniły się tylko posttestem. Gniew był wyższy w grupie eksperymentalnej ($M = 9,98$; $SD = 3,38$), niż w grupie kontrolnej ($M = 8,74$; $SD = 3,10$; $F(1,117) = 4,37$; $p = 0,040$), natomiast ton hedonistyczny był niższy w grupie eksperymentalnej ($M = 20,01$; $SD = 4,05$) niż w grupie kontrolnej ($M = 22,09$; $SD = 3,73$; $F(1,117) = 8,36$; $p = 0,005$). Podsumowując, manipulacja eksperymentalna zakończyła się powodzeniem w przypadku stanu gniewu i tonu hedonistycznego.

Tabela 26

Średnie, odchylenie standardowe oraz współczynnik rzetelności.

	Grupa eksperymentalna			Grupa kontrolna		
	α	M	SD	α	M	SD
1. Narcyzm wrażliwy	0,77	29,85	7,33	0,75	28,07	7,11
2. Narcyzm wielkościowy	0,94	98,03	25,68	0,94	105,95	21,89
3. Neurotyczność	0,60	11,75	3,35	0,69	11,62	3,45
4. Stan gniewu – pretest	0,53	8,79	3,30	0,74	8,43	2,81
5. Pobudzenie energetyczne - pretest	0,81	21,31	4,68	0,84	21,64	4,89
6. Pobudzenie napięciowe - pretest	0,76	16,43	4,39	0,79	15,52	4,37
7. Ton hedonistyczny - pretest	0,72	22,54	4,07	0,75	22,72	4,22
8. Stan gniewu – posttest	0,70	9,98	3,38	0,62	8,74	3,09
9. Pobudzenie energetyczne - posttest	0,78	20,20	4,57	0,84	21,41	4,91
10. Pobudzenie napięciowe - posttest	0,70	17,84	4,13	0,72	16,21	3,80
11. Ton hedonistyczny - posttest	0,70	20,02	4,06	0,69	22,09	3,73

Tabela 27 obrazuje współczynniki korelacji uzyskane w eksperymencie. Tak samo jak w poprzednim badaniu, współczynniki uzyskane w grupie kontrolnej przedstawiono powyżej przekątnej, a współczynniki grupy kontrolnej poniżej przekątnej. Podobnie jak w badaniach 4-6, narcyzm wrażliwy wykazał istotne dodatnie korelacje z pretestem i posttestem stanu gniewu, ale tylko w grupie eksperymentalnej. Ponadto narcyzm wrażliwy wiązał się z negatywnym nastrojem (niską energetycznością i tonem hedonistycznym oraz podwyższonym pobudzeniem napięciowym) niezależnie od pomiaru i warunku. Narcyzm wielkościowy natomiast korelował z lepszym nastrojem (niższym pobudzeniem napięciowym, wyższym pobudzeniem energetycznym i tonem hedonistycznym), jednak te efekty były istotne jedynie w grupie eksperymentalnej a związek z pobudzeniem energetycznym nie zachował istotności przy pomiarze posttestu. Narcyzm wielkościowy nie był istotnie związany z żadnym pomiarem stanu gniewu w żadnej z grup.

Następnie sprawdzono, czy któraś z cech narcystycznych wykazała istotną interakcję z warunkiem eksperymentalnym w wyjaśnianiu posttestu (Tabela 28). Analiz dokonano przy kontroli pretestu. Okazało się, że nie zaistniał efekt interakcji żadnej z cech narcystycznych z warunkiem eksperymentalnym. Jednak, analizy wykazały istotne znaczenie narcyzmu wrażliwego na dwa wymiary nastroju: pobudzenie napięciowe i ton hedonistyczny.

Tabela 27

Macierz korelacji pomiędzy zmiennymi w badaniu 7: współczynniki z grupy kontrolnej są zaprezentowane poniżej przekątnej, a z grupy eksperymentalnej powyżej przekątnej

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
1. Narcyzm wrażliwy	-	-0,22	0,53**	0,28*	-0,34**	0,35**	-0,42**	0,34**	-0,33**	0,45**	-0,43**
2. Narcyzm wielkościowy	0,13	-	-0,23	-0,24	0,27*	-0,44**	0,35**	-0,17	0,24	-0,37**	0,30*
3. Neurotyczność	0,40**	-0,08	-	0,15	-0,41**	0,33*	-0,33*	0,35**	-0,41**	0,35**	-0,55**
4. Stan gniewu - pretest	0,26*	0,04	0,13	-	-0,33**	0,44**	-0,56**	0,71**	-0,18	0,45**	-0,24
5. Pobudzenie energetyczne - pretest	-0,29*	0,12	-0,21	-0,27*	-	-0,39**	0,75**	-0,30*	0,80**	-0,38**	0,60**
6. Pobudzenie napięciowe - pretest	0,42**	0,06	0,33*	0,43**	-0,28*	-	-0,55**	0,40**	-0,36**	0,68**	-0,36**
7. Ton hedonistyczny - pretest	-0,39**	0,18	-0,48**	-0,41**	0,60**	-0,62**	-	-0,47**	0,60**	-0,52**	0,54**
8. Stan gniewu - posttest	0,20	0,04	0,08	0,81**	-0,18	0,29*	-0,29*	-	-0,34**	0,56**	-0,46**
9. Pobudzenie energetyczne - posttest	-0,27*	0,18	-0,15	-0,34**	0,76**	-0,31*	0,53**	-0,36**	-	-0,50**	0,73**
10. Pobudzenie napięciowe - posttest	0,39**	-0,02	0,27*	0,54**	-0,36**	0,66**	-0,54**	0,54**	-0,55**	-	-0,63**
11. Ton hedonistyczny - posttest	-0,46**	0,06	-0,29*	-0,48**	0,43**	-0,49**	0,68**	-0,49**	0,58**	-0,72**	-

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Tabela 28

Analizy regresji krokowej dla interakcji warunku eksperymentalnego z narcyzmem w badaniu 7

Predyktory								
Zmienna zależna	Model 1				Model 2			
	Pretest	Narcyzm wrażliwy	Warunek	Interakcja	Pretest	Narcyzm wielkościowy	Warunek	Interakcja
Stan gniewu – posttest	0,72**	0,07	0,14*	0,26	0,74**	0,01	0,15*	0,02
Pobudzenie energetyczne - posttest	0,75**	-0,06	-0,10	-0,12	0,76**	0,06	-0,09	-0,17
Pobudzenie napięciowe - posttest	0,59**	0,19*	0,12	0,27	0,64**	-0,08	0,12	-0,05
Ton hedonistyczny - posttest	0,50**	-0,23*	-0,22*	-0,01	0,58**	0,04	-0,24*	0,33

Warunek kodowany: 0 = grupa kontrolna, 1 = grupa eksperymentalna.; ¹Blok 1 modelu (efekty główne); ²Blok drugi modelu (efekty główne).

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Na koniec przeprowadzono serię regresji badających, jaką wartość predykcyjną ma narcyzm wrażliwy i neurotyczność w wyjaśnianiu stanów emocjonalnych z pretestu i posttestu (Tabela 29). Analizy wykazały, że wpływ obu predyktorów na stany gniewu jest osłabiany we wspólnych modelach i nie osiąga istotności statystycznej. W wyjaśnianiu pobudzenia energetycznego to neurotyczność okazała się istotnym predyktorem obu pomiarów jednak tylko w grupie eksperymentalnej. Dla pobudzenia napięciowego natomiast to narcyzm wrażliwy wykazał istotność w prawie wszystkich przypadkach. W ciekawy sposób natomiast ułożyły się współczynniki dla tonu hedonistycznego. W grupie eksperymentalnej narcyzm wrażliwy był istotny dla pretestu, a neurotyczność dla posttestu, natomiast w grupie kontrolnej współczynniki ułożyły się na odwrót, narcyzm wrażliwy był istotny dla posttestu a neurotyczność dla pretestu.

Tabela 30 ukazuje analogiczne modele regresji dla narcyzmu wielkościowego. W grupie kontrolnej narcyzm wielkościowy nie był istotnym predyktorem dla żadnego z pomiarów, neurotyczność istotnie przewidywała natomiast oba pomiary pobudzenia napięciowego i tonu hedonistycznego. W grupie eksperymentalnej narcyzm wielkościowy wykazał istotność dla obu pomiarów pobudzenia napięciowego i pretestu tonu hedonistycznego. Neurotyczność natomiast okazała się istotna dla wszystkich pomiarów, poza pretestem stanu gniewu.

Tabela 29

Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wrażliwego w badaniu 7

Zmienna zależna	Predyktory							
	Grupa eksperymentalna				Grupa kontrolna			
	Neurotyczność		Narcyzm wrażliwy		Neurotyczność		Narcyzm wrażliwy	
	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Stan gniewu – pretest	-0,00	0,00	0,28	0,06	0,03	0,00	0,25	0,05
Stan gniewu – posttest	0,23	0,04	0,22	0,03	0,00	0,00	0,20	0,03
Pobudzenie energetyczne – pretest	-0,33*	0,08*	-0,16	0,02	-0,11	0,01	-0,24	0,05
Pobudzenie energetyczne - posttest	-0,32*	0,07*	-0,17	0,02	-0,05	0,00	-0,25	0,05
Pobudzenie napięciowe - pretest	0,21	0,03	0,24	0,04	0,20	0,03	0,35*	0,10*
Pobudzenie napięciowe - posttest	0,15	0,02	0,37*	0,10*	0,15	0,02	0,33*	0,09*
Ton hedonistyczny – pretest	-0,14	0,02	-0,34*	0,09*	-0,39*	0,13*	-0,24	0,05
Ton hedonistyczny - posttest	-0,44*	0,14*	-0,20	0,03	-0,13	0,01	-0,40*	0,14*

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora jako drugiego do modelu.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Tabela 30

Analizy regresji krokowej dla narcyzmu wielkościowego w badaniu 7

Zmienna zależna	Predyktory							
	Grupa eksperymentalna				Grupa kontrolna			
	Neurotyczność		Narcyzm wielkościowy		Neurotyczność		Narcyzm wielkościowy	
	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2	β	ΔR^2
Stan gniewu – pretest	0,09	0,01	-0,26	0,06	0,14	0,02	0,05	0,00
Stan gniewu – posttest	0,32*	0,10*	-0,12	0,01	0,08	0,01	0,04	0,00
Pobudzenie energetyczne – pretest	-0,38*	0,13*	0,17	0,03	-0,20	0,04	0,10	0,01
Pobudzenie energetyczne - posttest	-0,37*	0,13*	0,18	0,03	-0,14	0,02	0,17	0,03
Pobudzenie napięciowe - pretest	0,24*	0,05*	-0,40**	0,15**	0,34*	0,11*	0,09	0,01
Pobudzenie napięciowe - posttest	0,27*	0,07*	-0,34*	0,11*	0,28*	0,08*	0,00	0,00
Ton hedonistyczny – pretest	-0,26*	0,07*	0,28*	0,07*	-0,47**	0,22**	0,14	0,02
Ton hedonistyczny - posttest	-0,51**	0,25**	0,17	0,03	-0,28*	0,08*	0,04	0,00

ΔR^2 współczynnik zmiany wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu predyktora jako drugiego do modelu.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

2.7.3. Dyskusja

Obie cechy narcystyczne wykazały podobne wzorce powiązań ze stanami emocjonalnymi jak te opisane w badaniach 4-6. Narcyzm wrażliwy był związany z podwyższonym stanem gniewu i negatywnym nastrojem, podczas gdy narcyzm wielkościowy z bardziej pozytywnym nastrojem. Manipulacja eksperymentalna okazała się skuteczna, bowiem sytuacja zagrożenia ego skutkowała podwyższeniem poziomu gniewu i obniżeniem tonu hedonistycznego. Nie znaleziono jednak interakcji żadnej z cech narcystycznych z warunkiem, co sugeruje, że procedura nie wywołała specyficznych reakcji emocjonalnych związanych z narcyzmem. W niniejszym badaniu, podobnie jak w badaniu 6, osoby o wyższym poziomie cech narcystycznych nie zareagowały na zagrożenie istotnie odmiennie od innych. Szczegółowe omówienie tych wyników oraz możliwych przyczyn braku spodziewanej interakcji przedstawione zostało poniżej w Dyskusji Ogólnej.

3. Dyskusja Ogólna

Niniejsza praca podejmowała zagadnienie związków narcyzmu wrażliwego i narcyzmu wielkościowego z gniewem ujmowanym jako cecha i jako stan oraz roli neurotyczności w tych relacjach. Przeprowadzonych zostało siedem niezależnych badań, na różnych populacjach, zarówno korelacyjnych, jak i eksperymentalnych tak, aby odpowiedzieć na trzy główne pytania pracy dotyczące tego, **(1) jak narcyzm wielkościowy i narcyzm wrażliwy łączą się z gniewem (2) jaka jest różnica między narcyzmem wrażliwym i wielkościowym w powiązaniu z negatywną emocjonalnością, tj. cechą neurotyczności oraz ogólnym nastrojem oraz (3) jaka jest rola neurotyczności w relacji obu cech narcystycznych z gniewem.**

Wyniki przeprowadzonych badań wykazały, że odpowiedzi na powyższe pytania układają się nieco inaczej w zależności od sposobu pomiaru gniewu. Po pierwsze, w trzech badaniach gniew ujmowany był jako względnie stała cecha osobowości (tendencja do reagowania gniewem) i tu badania dostarczyły dość jednoznacznych odpowiedzi. Po drugie, w dwóch badaniach analizowano chwilowe stany emocjonalne zarówno gniewu, jak i ogólnego nastroju, co pokazało nieco odmienne powiązania między narcyzmami, neurotycznością a gniewem. Wreszcie, w dwóch ostatnich badaniach manipulowano eksperymentalnie gniewem, co przyniosło mniej oczywiste wyniki dotyczące relacji narcyzmu, neurotyczności i gniewu. Poniżej, przedstawiono bardziej szczegółowe omówienie wymienionych grup wyników.

3.1. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z gniewem jako cechą

Badania 1 – 3 skupiały się na relacjach dwóch rodzajów narcyzmu z dyspozycją do odczuwania gniewu, czyli gniewem rozumianym jako cecha osobowości. Te badania wykazały istotne i dodatnie związki narcyzmu wrażliwego z gniewem, co jest zgodne z poprzednimi badaniami analizującymi gniew i zachowania agresywne w narcyzmie

(np. Krizan, Johar, 2015; Miller i in. 2011). W przypadku narcyzmu wielkościowego, zależności były mniej jednoznaczne. W badaniu pierwszym i drugim narcyzm wielkościowy wykazał istotny związek tylko z jednym z dwóch narzędzi mierzących ogólną cechę gniewu (kwestionariuszem agresji AQ w badaniu pierwszym oraz kwestionariuszem STAXI w badaniu drugim).

Narcyzm wrażliwy okazał się być, we wszystkich trzech badaniach, istotnie silniej związany z cechą gniewu niż narcyzm wielkościowy, co potwierdziło postawione hipotezy (H1.1; H2.1, H3.1). Te dane potwierdzają wcześniejsze doniesienia (np. Miller i in., 2011), będąc dodatkową przesłanką do przyjęcia koncepcji narcystycznej furii (ang. *narcissistic rage*) zaproponowaną przez Krizana i Johara (2015). Zdaniem tych autorów, narcystyczna furia ma być istotną częścią narcyzmu wrażliwego a nie wielkościowego i ma wiązać się z tendencją do częstszego doświadczania gniewu. Krizan i Johar (2015) sugerowali, że narcystyczna furia jest wybuchową mieszanką gniewu, wstydu, smutku i nieufności. Podobnie już Wink (1991) opisywał osoby o wysokich poziomach narcyzmu wrażliwego jako właśnie bardziej wrogie, nieufne, mało pewne siebie, poszukujące potwierdzenia własnej wartości, często wstydlive, wycofane, ale pomimo swojej introwertyczności mające tendencje do agresji. Z tych badań wyłania się obraz narcyza wrażliwego jako osoby zamkniętej w sobie, która dogłębnie przeżywa porażki i krytykę co prowadzi do silnego poczucia wstydu i głębokiej nieufności. W reakcji na te doświadczenia, narcyz wrażliwy doświadcza silnego gniewu i szuka zemsty i odwetu (Krizan, Johar, 2015). Gniew odczuwany jest chronicznie w narcyzmie wrażliwym, co może być częściowo napędzane nieufnością i postrzeganiem świata jako wrogiego. Pytanie, które postawiono w niniejszej pracy dotyczyło tego na ile ten dyspozycyjny gniew może mieć źródło w bardziej podstawowych cechach osobowości związanych z narcyzmem wrażliwym.

Jak wskazują inne badania (Miller i in., 2018), jak i badania zawarte w niniejszym projekcie, neurotyczność, czyli tendencja do częstszego doświadczania negatywnych stanów emocjonalnych może być motorem gniewnych tendencji w narcyzmie wrażliwym. We wszystkich trzech pierwszych badaniach, spójnie i zgodnie z hipotezami (H1.2; H2.2, H3.2), wykazano, że narcyzm wrażliwy zawsze wykazywał istotny pozytywny i silny związek z neurotycznością (korelacje r Pearsona 0.60; 0.50; 0.57), natomiast narcyzm wielkościowy wiązał się odmiennie z neurotycznością, w pierwszym i drugim badaniu nie wykazał istotnych związków (-0.13; 0.07), natomiast w populacji nastolatków okazał się z nią związany i istotnie, i ujemnie (-0.27). Rozróżnienie dwóch cech narcystycznych na poziomie neurotyczności jest zgodne zarówno z ich komponentami definicyjnymi (np. Krizan, 2018; Wink, 1991), jak i ich konsekwencjami obserwowanymi we współczesnych badaniach, w których narcyzm wrażliwy łączy się z negatywną emocjonalnością a narcyzm wielkościowy z pozytywną emocjonalnością (Miller i in. 2011; Sedikides i in., 2004; Zajenkowski, Czarna 2015).

Dalsza analiza wyników uzyskanych w pierwszych trzech badaniach wykazała odmienną rolę neurotyczności dla związku między gniewem a dwoma cechami narcystycznymi (H1.3; H2.3; H3.3). Jak wspomniano wcześniej, neurotyczność jest silnie powiązana z cechą gniewu (Bettencourt i in., 2006; Ode i in., 2008). Jednocześnie, neurotyczność wykazuje odmienny kierunek zależności z narcyzmem wrażliwym (dodatni) i narcyzmem wielkościowym (ujemny). Te wyniki skłoniły mnie do postawienia kluczowego, z punktu widzenia niniejszej pracy, pytania o rolę jaką neurotyczność odgrywa w relacji pomiędzy gniewem a narcyzmem wrażliwym i gniewem a narcyzmem wielkościowym.

Jak wykazały badania 1 – 3, relacja cechy gniewu z narcyzmem wrażliwym była mediowana przez poziom neurotyczności. Zatem, zależności ujawnione w pierwszym badaniu udało się zreplikować w badaniu drugim i trzecim wykazując spójność

postulowanych efektów na różnych grupach i dwóch populacjach: młodych dorosłych i nastolatków. Okazało się, że wspomniane efekty są możliwe do zaobserwowania już w dojrzewającej osobowości, w której cechy ulegają bardziej intensywnym zmianom niż w dorosłości. Warto zauważyć, że przedstawione badania miały charakter korelacyjny, który nie pozwala na stwierdzenie kierunku przyczynowo-skutkowego a analizy mediacyjne mogą bardziej wskazywać na współzmiennność narcyzmu i neurotyczności w relacji z gniewem. Niemniej jednak, przy tych zastrzeżeniach, poniżej przedstawiono interpretację skłaniającą do uznania tego, że neurotyczność „napędza” gniew w narcyzmie wrażliwym. Za takim ujęciem przemawiać może kilka argumentów. Po pierwsze, neurotyczność jest jedną z podstawowych i ogólnych cech osobowości a tym samym wydaje się bardziej bazowa, niż narcyzm. Po drugie, analiza powiązań pomiędzy narcyzmem wrażliwym a wieloma innymi zmiennymi, skłoniła Millera i in. (2018) do konkluzji, że neurotyczność jest kluczowa dla tego rodzaju narcyzmu, ponieważ wyjaśnia większość jego korelatów.

Neurotyczność, jak opisano wyżej, jest definiowana jako osobowościowa tendencja do przeżywania negatywnych emocji (lęku, napięcia, smutku, depresji, wstydu) (np. Costa, McCrae, 1992; Reid, Stein, Carpenter, 2011; Watson, 2000; Zajenkowski i in., 2012). Możliwe jest zatem, że tendencja do gniewu obserwowana wśród osób osiągających wysokie wyniki w narcyzmie wrażliwym może być oparta na szerszym czynniku osobowości jaką jest neurotyczność, gdyż to właśnie w negatywnych emocjach jest zakorzeniona koncepcja narcystycznej furii (Krizan, Johar, 2015). Jak wspomniano wcześniej, neurotyczność jest cechą osobowości najczęściej wiązaną z wysoką wrażliwością na bodźce indukujące negatywne emocje (np. Bolger, Schilling, 1991; Gross i in., 1998; Matthews i in., 2009), w tym też gniew (Martin i in., 2000). Negatywne emocje są uważane za czynniki zwiększające ryzyko zachowań agresywnych (Anderson, Bushman, 2002), zatem

systematycznie uzyskiwany w badaniach i dość wysoki związek narcyzmu wrażliwego z neurotycznością (korelacje od .30 do .60; Miller i in., 2018) może być jednym z głównych mechanizmów odpowiadających za powiązania narcyzmu wrażliwego z dyspozycjami zarówno do odczuwania gniewu jak i zachowań agresywnych. Zgodnie z niektórymi ujęciami, wysoka neurotyczność wiąże się z „zalewem” negatywnych emocji, z którą jednostka nie jest sobie w stanie poradzić (zob. np. Matthews i in. (2009). Dodatkowe stresory zwiększają zatem frustrację i, co za tym idzie, ciągłą irytację i gniew. Wyniki badań opisanych w niniejszej pracy sugerują wysoką współzależność między neurotycznością, narcyzmem wrażliwym i cechą gniewu, co może sugerować podobny mechanizm działania w narcyzmie wrażliwym i neurotycznością. Jednakże, tego typu wnioski wymagają większej liczby badań, również podłużnych.

W przypadku narcyzmu wielkościowego, w zgodzie z przewidywaniami (H1.3; H2.3; H3.3), neurotyczność okazała się pełnić odmienną funkcję w relacji tego rodzaju narcyzmu z cechą gniewu. Wcześniejsze dane wykazały, że narcyzm wielkościowy jest ujemnie związany z neurotycznością (Miller i in., 2011; Visser, 2018). Ponieważ neurotyczność jest silnie związana z gniewem, taki układ zależności pomiędzy zmiennymi prowadził do interesujących przewidywań. Spodziewano się, że przy kontroli neurotyczności, ujawni się element gniewu, który może być bardziej związany z narcyzmem wielkościowym. Innymi słowy, spodziewano się tzw. efektu supresji, tj. wzrostu związku narcyzmu wielkościowego z gniewem w sytuacji kiedy kontrolowana jest neurotyczność. Tego typu wynik uzyskano niedawno również w badaniu Zajenkovskiego i Gignaca (2018).

Rzeczywiście, neurotyczność okazała się być supresorem relacji narcyzmu wielkościowego z ogólną cechą gniewu. We wszystkich analizach zaobserwowano wzrost związku narcyzmu wielkościowego z cechą gniewu po uwzględnieniu neurotyczności.

Powstaje zatem pytanie o mechanizm działania relacji narcyzmu wielkościowego z neurotycznością i gniewem. Wydaje się, że niska neurotyczność obserwowana u narcyzów wielkościowych hamuje tendencję do notorycznie doświadczanego gniewu. Osoby z wysokim narcyzmem wielkościowym nie doświadczają silnych i intensywnych negatywnych emocji i prawdopodobnie są mniej wrażliwe na bodźce je wywołujące. Wskazują na to wyniki badań przedstawionych w niniejszej pracy, jak i wcześniejsze badania (np. Sedikides i in. 2004). Być może zatem, w przeciwieństwie do narcyzów wrażliwych, narcyzi wielkościowi nie są „zalewani” przez negatywne emocje a co za tym idzie są mniej sfrustrowani i rzadziej są jak „beczka prochu, który zaraz wybuchnie”.

Narcyzi wielkościowi zdają się zatem nie doświadczać neurotycznego gniewu. Jednakże, jak wspomniano wcześniej, analizowane modele ujawniły, że kontrola neurotyczności (a więc „wyeliminowanie” neurotycznego aspektu gniewu) prowadzi do wzrostu związku narcyzmu wielkościowego z gniewem. Wydaje się zatem, że to inny aspekt gniewu ujawnia tu swoje znaczenie. Przytaczano już w pracy badania wskazujące na pewną specyfikę gniewu, która współdzieli pewne elementy z innymi negatywnymi emocjami, jak i elementy, które łączy z niektórymi pozytywnymi emocjami (patrz rozdz. 1.4.). Współczesne badania pokazują, że gniew jest negatywnym stanem afektywnym związanym z motywacją dążeńiową (*approach*; Harmon-Jones, 2003; Hortensius i in., 2011). Ta ostatnia właściwość jest charakterystyczna dla pewnych emocji uznawanych za pozytywne, mających komponentę dążeńiową i pobudzenia energetycznego, takich jak pożądanie, czy determinacja (np. Carver, Harmon-Jones, 2009; Harmon-Jones i in., 2009). W badaniach Zajenkovskiego i Gignaca (2018) wykazano, że kontrola neurotyczności, ujawnia silniejsze znaczenie tego właśnie dążeńiowego aspektu gniewu. Być może zatem, to właśnie dążeńiowa komponenta gniewu wykazuje relacje z narcyzmem wielkościowym kiedy

kontrolowana jest neurotyczność (i wyłączana jest z gniewu komponenta lękowa), gdyż sam narcyzm wielkościowy wiązany jest z zarówno zachowaniami apetytywnymi jak i motywacją dążeńiową (np. Foster, Brennan, 2012). Narcyzm wielkościowy zresztą jest wiązany z dążeniem i aktywnością nie tylko na poziomie jego korelatów czy konsekwencji, ale także na poziomie koncepcyjnym. Już Freud (1914/1991) widział w narcyzmie aspekt „energii” skierowanej na podtrzymywanie miłości własnej. Współczesne conceptualizacje, już na podstawie empirii dochodzą do w miarę spójnych wniosków w opisie tej cechy. Model Spektrum Narcyzmu (Krizan, Herlache, 2017) u podstaw narcyzmu wielkościowego stawia śmiałość (*boldness*) mającą wynikać z orientacji na poszukiwanie wrażeń, a Dystynktywny Model Narcystycznych Podtypów (Freis, Fujita, 2017), upatruje w narcyzmie wielkościowym motywacji promocyjnych, skierowanych na potrzebę realizacji aspiracji, własnego wzrostu i osiągnięć. Warto zwrócić uwagę w tym kontekście, że gniew bywa definiowany jako reakcja na blokadę celu (np. Carver, Harmon-Jones, 2009). Być może to ten aspekt gniewu jest związany z narcyzmem wielkościowym. Poczucie wyjątkowości i roszczeniowości narcyzmów wielkościowych może ich prowadzić do przekonania, że oni wiedzą wszystko najlepiej i że należy im się wszystko czego pragną. Jeżeli coś, lub ktoś, stanie im na drodze do celu, mogą reagować wzmożonym gniewem. Ponieważ gniew reguluje relacje społeczne (Carver, Harmon-Jones, 2009), może być środkiem do usuwania blokad stojących na przeszkodzie do celu.

Dołączenie w badaniu drugim wymiarów kontroli i ekspresji gniewu pozwoliło na głębsze prześledzenie zależności między narcyzmem a regulacją gniewu. Jak się okazało, narcyzm wrażliwy okazał się być pozytywnie związany aspektami ekspresji gniewu i negatywnie z oboma wymiarami kontroli. Narcyzm wielkościowy wykazał istotny związek tylko z tendencją do zewnętrznej ekspresji gniewu. Osoby o wysokim nasileniu narcyzmu

wrażliwego będą zatem miały nie tylko osobowościową tendencję do częstszego odczuwania gniewu, ale również trudności w jego kontrolowaniu i łatwość w jego ekspresji, zarówno zewnętrznej, jak i wewnętrznej, skierowanej na siebie samych. Te wyniki są spójne z obrazem jaki rysował się na podstawie najnowszych badań dotyczących rozróżnienia dwóch cech narcystycznych w reagowaniu agresywnym i doświadczaniu narcystycznej furii (Krizan, Johar, 2015; Hart i in., 2017). W tych badaniach to narcyzm wrażliwy wiązał się z większą liczbą negatywnych konsekwencji gniewu, takimi jak tendencje do zachowań agresywnych czy autoagresywnych, samoutrudniających, opartych na ruminowaniu negatywnych odczuć w stosunku do samego siebie (np. wstydu czy poczucia odrzucenia).

Narcyzm wielkościowy wykazuje inny schemat i wiąże się z zewnętrzną a nie wewnętrzną, nakierowaną na siebie, ekspresją gniewu oraz nie wykazuje istotnej relacji z aspektami kontroli. To zdaje się być zgodne z charakterystykami tej cechy. Powiązanie narcyzmu wielkościowego z tendencją do zewnętrznej ekspresji gniewu, jest nie tylko spójne doniesieniami o łatwości eksternalizacji emocji w narcyzmie wielkościowym (np. Bushman, Baumeister, 1998), ale również ze współczesnymi teoriami wiążącymi narcyzm wielkościowy ze śmiałością (Krizan, Herlache, 2017) czy też tendencją do rywalizacji (Back i in., 2013). Narcyzm wielkościowy wiąże się z większym zdrowiem psychicznym i jawi się jako bardziej adaptacyjny, niż narcyzm wrażliwy (Miller i in., 2011; Sedikides i in., 2004) przy wykazywaniu równoczesnej łatwości do eksternalizacji gniewu (np. Bushman, Baumeister, 1998), może też poprzez tendencje do atrybuowania negatywnych zdarzeń i uczuć na zewnątrz, częstszego widzenia siebie jako uprzywilejowanych, a co może za tym iść, jako pokrzywdzonych w sytuacjach konfliktu (np. Campbell i in., 2004; Jones, Neria, 2018).

Odmienne powiązania dwóch typów narcyzmu z neurotycznością można również odnieść do współczesnych modeli narcyzmu. Zarówno Dystynktywny Model Narcystycznych Podtypów (Freis, Fujita, 2017), jak i Model Spektrum Narcyzmu (Krizan, Herlache, 2017) opisują narcyzm wrażliwy jako bardziej reaktywny emocjonalnie, osadzony w negatywnej emocjonalności, przede wszystkim nasyconej lękiem przed odniesieniem porażki, odrzuceniem i karą. We wszystkich conceptualizacjach, to narcyzm wrażliwy jest rozumiany jako ten, ze skłonnością do ruminacji negatywnych przeżyć, antycypacją zagrożenia, przez co często jest on częściej zorientowany na realizację potrzeby bezpieczeństwa, które ma zapewnić poczucie wyjątkowości, odrębności, ale też defensywne nastawienie.

3.2. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z gniewem jako stanem i ogólnym nastrojem. Wyniki badań korelacyjnych

Badanie czwarte i piąte analizowało związki narcyzmu ze stanem gniewu i ogólnym nastrojem, również analizując rolę neurotyczności w tych zależnościach. Wyniki uzyskane w obu badaniach są spójne. Narcyzm wrażliwy, w przeciwieństwie do narcyzmu wielkościowego, zawsze wiązał się z podwyższonym stanem gniewu (H4.1; H5.1), doświadczaniem gorszego nastroju (niższego pobudzenia energetycznego i tonu hedonistycznego) oraz neurotycznością (H4.2; H5.2).

Neurotyczność w pełni wyjaśniła relację narcyzmu wrażliwego z tonem hedonistycznym i pobudzeniem energetycznym, jak i efekty narcyzmu wielkościowego z pobudzeniem energetycznym. Natomiast tylko częściowo odpowiadała za wariancję relacji narcyzmu wrażliwego ze stanem gniewu i narcyzmu wielkościowego z tonem hedonistycznym, co pokazuje, że te relacje są częściowo niezależne od neurotyczności.

Jak wspomniano wcześniej, neurotyczność jest silnym predyktorem ogólnego nastroju (Goryńska i in. , 2015; Matthews i in., 2009; Watson, 2000; Zajenkowski i in., 2012), natomiast wykazuje słabsze powiązania z bardziej specyficznymi stanami emocjonalnymi, takimi jak gniew czy wrogość (Watson, 2000). Rzeczywiście, w niniejszej pracy stwierdzono, że znaczenie neurotyczności w relacji narcyzmu wrażliwego z gniewem jako stanem jest relatywnie małe. W badaniach z gniewem jako stanem zauważono bowiem, że narcyzm wrażliwy pozostawał zawsze istotnym predyktorem gniewu, nawet przy uwzględnieniu neurotyczności. Jest to zatem wynik odmienny, niż w przypadku gniewu jako cechy a także ogólnego nastroju. Powstaje zatem pytanie co jest tak charakterystycznego w narcyzmie wrażliwym, że łączy się on ze stanem gniewu. Narcyzm wrażliwy łączy się nie tylko ze specyficznym reagowaniem emocjonalnym, ale też z przejawianiem specyficznej wroziej i nieufnej postawy (np. Krizan, Johar, 2015; Miller i in., 2011; Miller i in., 2018). Wrogość jest jednym z psychologicznych komponentów agresji (np. Ramirez, Andreu, 2006) i może pełnić funkcję wzmagającą uczucie gniewu poprzez nadawanie wrogich interpretacji rozmaitym sytuacjom, co może skutkować eskalacją stanu gniewu. Być może zatem, ten aspekt narcyzmu, poza neurotycznością, jest odpowiedzialny za zwiększony stan gniewu. Taka interpretacja jest również spójna z wnioskami Millera i in. (2018), którzy zauważają, że choć neurotyczność wyjaśnia wiele aspektów narcyzmu wrażliwego, to wroga postawa może być czymś odmiennym w narcyzmie wrażliwym.

Co ciekawe, w badaniu nie stwierdzono powiązań narcyzmu wielkościowego ze stanem gniewu, nawet przy kontroli neurotyczności. Potwierdzono natomiast związek narcyzmu wielkościowego z doświadczeniem pozytywnej emocjonalności, np. wysokim tonem hedonistycznym. Wynik ten jest spójny z wcześniejszymi badaniami i może być wyjaśniany takimi charakterystykami narcyzmu wielkościowego jak śmiałość, motywacja

dążeńiowa, strategia autopromowania, ekstrawersja, poszukiwanie wrażeń, wysoka samoocena czy orientacja temporalna na teraźniejszy hedonizm (np. Miller i in., 2011; Krizan, 2018; Sedikides i in., 2004; Zajenkowski, Czarna, 2015; Zajenkowski i in., 2015).

3.3. Rola neurotyczności w relacji narcyzmu z gniewem jako stanem i ogólnym nastrojem. Wyniki badań eksperymentalnych

Przeprowadzone w projekcie badania eksperymentalne miały na celu prześledzenie roli neurotyczności w wyjaśnianiu interakcji cech narcystycznych z gniewem odczuwanym po indukcji gniewu (badanie 6) i zagrożeniu ego (badanie 7). Tak, jak w pozostałych badaniach opisanych w projekcie, narcyzm wrażliwy, w przeciwieństwie do narcyzmu wielkościowego wiązał się zarówno z gorszym odczuwalnym nastrojem, stanem gniewu oraz neurotycznością, niezależnie od warunków eksperymentalnych. Pomimo udanej manipulacji eksperymentalnej, tj. wzrostu gniewu i pobudzenia napięciowego w badaniu 6 oraz wzrostu gniewu i spadku tonu hedonistycznego w badaniu 7, żadna z cech narcystycznych nie wiązała się ze specyficznymi reakcjami emocjonalnymi podyktowanymi warunkiem eksperymentalnym. Brak interakcji narcyzmu wielkościowego z warunkiem eksperymentalnym pojawiał się już wcześniej w literaturze (np. Krizan, Johar, 2015), jednak brak takiego efektu w przypadku narcyzmu wrażliwego jest niespójny z niektórymi ostatnimi badaniami (Hart i in., 2017; Krizan, Johar, 2015).

Brak efektów interakcji w badaniach eksperymentalnych może być skutkiem wielu czynników, na których weryfikację powinny być nastawione ewentualne przyszłe badania. Przede wszystkim w pracy zastosowano schemat eksperymentalny z pretestem zmiennej zależnej. Ani w badaniu Harta i in. (2017), ani w badaniu Krizana i Johara (2015) nie kontrolowano stanu wyjściowego. Być może, narcyzm (zwłaszcza wrażliwy), realnie ma wpływ na kształtowanie nastroju głównie wyjściowego a nie samej zmiany w poziomie

odczuwanych stanów emocjonalnych po prowokacji czy indukcji. Innymi słowy, narcyzi wrażliwi mogą chronicznie odczuwać negatywny nastrój i podwyższony gniew.

Te negatywne stany zmierzone przed manipulacją eksperymentalną mogą wyjaśniać stany odczuwane po indukcji emocjonalnej czy prowokacji. W celu weryfikacji takiego przypuszczenia należałoby zreplikować dotychczasowe eksperymenty w schemacie Salomona, kontrolując tym samym nie tylko znaczenie wyjściowego nastroju ale także ewentualny wpływ pretestu na pomiar w postteście.

Kolejną specyfiką eksperymentów opisanych w pracy, która może stać za brakiem interakcji jest pomiar zmiennej zależnej. W badaniach mierzono tylko samoopisowy nastrój za pomocą kwestionariusza, w przyszłości warto byłoby sprawdzić te zależności włączając pomiary psychofizjologiczne (np. aktywność sercowo – naczyniową), lub pomiary behawioralne zachowań agresywnych, a nie tylko stan emocjonalny. Behawioralna lub psychofizjologiczna operacjonalizacja zmiennych mogłaby skutkować większą wariancją reakcji niż pomiar samoopisowy.

Również, same procedury eksperymentalne mogły mieć wpływ na siłę wykazanych efektów. Procedura indukcji gniewu pozwalała na przywołanie indywidualnych wspomnień związanych z gniewem, dając tym samym szansę na wybranie „bezpieczniejszych”, „mniej zagrażających” wspomnień, co równocześnie mogło negatywnie wpłynąć na trafność wewnętrzną eksperymentu. W badaniu Harta i in. (2017) również proszono osoby badane o wczuwanie się w sytuację, były to jednak wystandaryzowane historyjki, zawierające sytuację pewnego rodzaju poniżenia w kontekście społecznym, ten specyficzny dobór procedury mógł bezpośrednio wpłynąć na uzyskane efekty.

Zastosowana w badaniu 7 procedura zagrażania ego, pomimo, że wykorzystywana wcześniej w innych badaniach również mogła nie być dość silna, aby uzyskać efekt

interakcji warunku eksperymentalnego z nasileniem narcyzmu. W badaniu Rhodewalt i Morf (1998) uczestnicy otrzymywali, poza końcową informacją zwrotną, również sygnały świetlne sygnalizujące błędy w trakcie testu inteligencji, po każdym zadaniu. Taki mechanizm, otrzymywania sygnałów porażki w trakcie samego testu, mógł odpowiadać za wzmocnienie efektów podwyższając motywację wewnętrzną do poprawiania swoich wyników z zadania na zadanie. Co więcej, w tym badaniu sama końcowa zagrażająca informacja zwrotna miała szansę wywoływać silniejsze efekty niż ta użyta w niniejszej pracy. Uczestnicy słyszeli, że plasują się w 30 percentylu, zatem, że 70% populacji wypełnia test inteligencji lepiej od nich. Natomiast w badaniu 7 informacja zwrotna zawierała zwrot bardziej ogólny: „plasujesz się poniżej średniej, większość osób rozwiązuje ten test lepiej”, co najprawdopodobniej mogło dawać zbyt dużą możliwość pozytywnej, obronnej, reinterpretacji informacji zwrotnej i tym samym być szansą na zastosowanie szerszej gamy mechanizmów obrony poczucia własnej wartości. Wreszcie, procedura zagrażania ego z badania 7 dotyczyła charakterystyki kojarzonej ze sprawczością, tj. inteligencji. Jak wykazuje większość badań, sprawczość jest ważną cechą cenioną przez narcyzów wielkościowych, natomiast w przypadku narcyzów wrażliwych dane są mniej oczywiste (Czarna i in., 2018). Być może zatem zagrożenie poczuciu kompetencji i inteligencji nie dotyczyło tak bardzo narcyzów wrażliwych.

Dodatkowo na trafność wewnętrzną eksperymentu mógł mieć również wpływ kontekstu przedstawiania badanym informacji zwrotnej. Badanie było realizowane na Wydziale Psychologii, przez co eksperymentator mógł być przez badanych postrzegany jako ekspert w zakresie diagnozy inteligencji. Wcześniejsze badania wskazują, że różnice indywidualne w ocenach zasadności informacji zwrotnych są zredukowane lub wyeliminowane, gdy eksperymentatorzy są postrzegani jako eksperci (np. Aitkenhead, 1980;

Smalley, Stake, 1996), w przyszłości zatem warto zadbać o zawarcie w instrukcji badawczej także przedstawienia eksperymentatora jako osoby niedoświadczonej, praktykanta, czy ucznia. Co więcej, inne paradygmaty zagrażania ego, jak np. stosowany przez Krizana i Johara (2015) paradygmat „gorącego sosu”, dają szansę na bardziej behawioralne zaangażowanie w procedurę, dodając aspekt interpersonalny, a co za tym idzie także mogą być bardziej efektywne w ukazywaniu specyfiki gniewnych reakcji w narcyzmie.

Niezależnie jednak od możliwych powodów, dla których nie zaobserwowano interakcji między sytuacją a narcyzmem, wyniki badań dostarczyły pewnych wartościowych wniosków. Stwierdzono bowiem, spójnie z badaniami 1-5, że to narcyzm wrażliwy wykazywał powiązania z gniewem. Wydaje się zatem, że ten element teorii narcystycznej furii (Krizan, Johar, 2015) został potwierdzony we wszystkich badaniach przeprowadzonych w niniejszej pracy.

3.4. Znaczenie uzyskanych wyników

Niniejszy projekt podejmował zagadnienie roli neurotyczności w regulacji gniewu w narcyzmie. Okazało się, że neurotyczność ma prawdopodobnie funkcję napędzającą gniewne tendencje w narcyzmie wrażliwym i hamującą w narcyzmie wielkościowym. Projekt dostarczył wiedzy na temat specyficznych uwarunkowań osobowościowych leżących u podstaw mechanizmów odpowiedzialnych za regulację gniewu w narcyzmie. Te dociekania mogą mieć znaczenie zarówno dla rozwoju teorii narcyzmu, jak i dla konstruowania psychologicznych oddziaływań terapeutycznych, treningowych i edukacyjnych, mających na celu zapobieganie ryzykownym zachowaniom, agresywnym reakcjom czy nawet utrwalaniu się dezadaptacyjnych poziomów cech narcystycznych.

Jak zauważono wcześniej, wyniki uzyskane w niniejszym projekcie dodają empirycznych dowodów na zasadność rozróżnienia narcyzmu wielkościowego i narcyzmu

wrażliwego, ukazując odmienne powiązania tych cech z gniewem oraz pewne mechanizmy za te związki odpowiedzialne. Wyniki uzyskanych badań można osadzić zarówno w Modelu Dystynktywnym Narcystycznych Podtypów (Freis, Fujita, 2017), jak i np. w Modelu Spektrum Narcyzmu (Krizan, Herlache, 2017).

Z punktu widzenia rozwoju współczesnej psychologii osobowości niniejszy projekt może mieć wkład w rozumienie wciąż nowego i ciągle jeszcze w niewielkim stopniu opisanego konstruktu narcyzmu wrażliwego. Jest to o tyle istotne, że cecha osobowości narcyzmu wielkościowego, znajduje od lat swoje odzwierciedlenie w klasyfikacji DSM, jako narcystyczne zaburzenie osobowości. Jeśli, w populacji nieklinicznej, będzie można adekwatnie wyróżnić i opisać dezadaptacyjne konsekwencje narcyzmu wrażliwego, to może to stać się przyczynkiem do poszukiwań tego rodzaju fenomenu także w obrazach klinicznych, może do tej pory inaczej klasyfikowanych, bądź niedostrzeganych, jako zaburzenia osobowościowe, a na tle np. emocjonalnym, gdyż, jak donoszą badania, narcyzm wrażliwy jest łączony z niską samooceną, przewrażliwieniem na własnym punkcie oraz unikową bądź depresyjną postawą (np. Dickinson, Pincus, 2003; Miller i in., 2011; Rose, 2002; Watson). Oba typy narcyzmu, pomimo, że łączy je wspólny trzon (Krizan, Herlache, 2017), okazują się różnić pod wieloma aspektami, także tak istotnymi jak doświadczenia emocjonalne. Wszystkie te dowody empiryczne z czasem, mogą znaleźć odzwierciedlenie w podejściach terapeutycznych skierowanych do osób skrajnie (czy klinicznie) narcystycznych. Wyniki niniejszej pracy, jak i wielu innych badań, wskazują na to, że dla osób przejawiających narcyzm wielkościowy, czy też wrażliwy powinniśmy kierować inne oddziaływania terapeutyczne.

Co ciekawe całość analiz powiązań narcyzmu wielkościowego i wrażliwego z cechą gniewu i neurotycznością można wykorzystać do próby scalenia jednych z najstarszych

teorii opisujących narcyzm a mianowicie niemal wciąż aktualnej debaty pomiędzy teoriami Kohuta (1977) i Kernberga (1975). Jak wspomniano skrótowo wcześniej (patrz rozdział 1.1.) Kohut (1977) widział narcyzm jako deficyt spowodowany rozwojową fiksacją na self wynikającą z niezaspokojonej potrzeby odzwierciedlenia i idealizacji przez „zimnych” rodziców. Obroną przed emocjonalną nieobecnością opiekunów miało być nierealistycznie wyolbrzymione self, będące reakcją na deficyt w relacji rodzic - dziecko (Kohut, 1977). Kernberg (1975) natomiast opisywał narcyzm jako „złośliwy” (*malignant narcissism*) wiążący się bardziej z doświadczeniem wściekłości na odrzucających go opiekunów, rozlewającej się później na wściekłość na świat za to, że nigdy nie doświadczyło należytego znaczenia czy uczucia. Według Kernberga (1975) taki mechanizm skutkuje kompensacyjnym przekonaniem o własnej wyjątkowości, postrzeganiem siebie jako jedynej godnej własnej miłości i uwagi istoty. To właśnie zaistnieniem takiego rodzaju głębokiego przekonania tłumaczył on deficyt narcyzmu polegający na braku empatii i niezdolności do współodczuwania.

Różnice w tych podejściach analitycznych owocowały różnicami co do zaleceń terapeutycznych dla pojawiających się w gabinetach analityków narcystycznych pacjentów. Wedle Kohuta (1977) zaspokojenie potrzeby odzwierciedlania i fuzji, które nie było obecne w klasycznej analizie, byłoby najlepszym sposobem na wdrożenie nowych schematów funkcjonowania pacjenta, natomiast Kernberg (1975) widział te potrzeby jako wyraz narcystycznej wściekłości na świat, uważając, że klasyczna, bardziej zdystansowana postawa terapeuty będzie miała bardziej korygujący wpływ na ten rodzaj pacjentów. Czarna (2008) zauważa, że każda z teorii, posiada pewne umocowanie w badaniach empirycznych, oraz, że żadna z nich nigdy nie została obalona. Różnice w konceptualizacjach tłumaczy ona między innymi odmiennym rodzajem przypadków na podstawie, których, analitycy tworzyli te teorie.

Kernberg pracował w szpitalu psychiatrycznym, natomiast Kohut prowadził analizę głównie z udziałem innych terapeutów i swoich kursantów.

Biorąc pod uwagę współczesne charakterystyki narcyzmu wielkościowego i wrażliwego można pokusić się o osadzenie ich w teoriach Kohuta i Kernberga. Wysoki poziom narcyzmu wielkościowego u dzieci, jak wskazują badania rozwojowe (Brummelman i in., 2017; Brummelman i in., 2015) jawi się jako efekt przeszacowywania rodzicielskiego, ale nie rodzicielskiego ciepła (ono przewiduje zdrową samoocenę dziecka), a co za tym idzie może wynikać z nierealistycznego obrazu dziecka u rodziców, zinternalizowanego i utrwalanego przez dziecko. Rodzicielskie przeszacowywanie ma prawo budzić w dziecku ambiwalentne uczucia, nie tyle zdrowej akceptacji, ale nadmiarowych oczekiwań i de facto odrzuceniem realnego self dziecka. W takim mechanizmie można doszukiwać się rodzaju „kernbergowskiego” rodzicielskiego odrzucenia realnego ja dziecka. Tak rozumiany narcyzm wielkościowy może bardziej pasować do opisu przedstawionego przez Kernberga, ukazywać pacjenta, który przez lata utrwalił wyolbrzymione, wielkościowe pojmowanie siebie, skutkujące tendencją do eksternalizacji gniewu i zachowań agresywnych, kiedy nie udaje się uzyskać upragnionego podziwu i potwierdzania własnej wyjątkowości przez otaczający świat, co jest tym trudniejsze im bardziej odrealniony jest wyolbrzymiony obraz siebie.

Narcyzm wrażliwy, podsycony niepewnością, lękiem i uczuciem zagrożenia może być natomiast bliższy fenomenowi opisywanemu przez Kohuta, w którym brak odzwierciedlania i oziębłość emocjonalna rodziców skutkują poczuciem zagrożenia i nieadekwatności kompensowanym poprzez poczucie wyjątkowości współlistniejące z negatywną emocjonalnością. Niestety nie istnieją badania rozwojowe dotyczące cech narcyzmu wrażliwego, jednak doniesienia dotyczące jego powiązań z innymi konstruktami

psychologicznymi, a także wyniki niniejszego projektu pozwalają na przypuszczenie, że to właśnie narcyzm wrażliwy wiąże się z częstszym doświadczaniem negatywnych stanów emocjonalnych (smutek, depresja, wstyd), trudnościach w nawiązywaniu relacji (nieśmiałość, wycofanie) i postawami związanymi z poczuciem zagrożenia (wrogość, defensywność).

Z punktu widzenia wyżej opisanych tradycji terapeutycznych, wykazana w tym projekcie odmienna rola neurotyczności w regulacji gniewu w narcyzmie wielkościowym i wrażliwym może posłużyć, jako jedno z doniesień nie tylko pomagających w scaleniu czy weryfikacji teorii zaburzeń osobowości, ale też w praktyce zawodu psychologa, w doborze technik terapeutycznych. Może rzeczywiście, tam gdzie narcyzm współistnieje z neurotycznością, czyli też tam gdzie negatywna emocjonalność sprzyja przejawom agresji warto pracować, jak wskazywał już Kohut, za pomocą kreacji bezpiecznej relacji terapeutycznej, stosując odzwierciedlanie, dając przestrzeń, realizować potrzebę odzwierciedlania będącą tak naprawdę podwaliną konstruowania poczucia bezpieczeństwa, którego w tym narcyzmie może tak bardzo brakować. W przypadkach kiedy narcyzm wydaje się iść w parze ze śmiałością, brakiem zahamowań, rzadkim odczuwaniem smutku czy lęku, trzeba będzie korzystać z bardziej klasycznych, zdystansowanych metod prowadzenia relacji, czyli zamiast realizować potrzebę podziwu poprzez odzwierciedlanie, być „kompasem” i realnym lustrem, weryfikującym osobę ze światem rzeczywistym.

Adekwatne i głębokie rozumienie mechanizmów leżących u podstaw regulacji gniewu jest też niezmiernie istotne dla rozumienia zachowań agresywnych i przestępstw. W moim niedawanym artykule opisałam badanie analizujące rozkład cech narcystycznych w populacji polskich więźniów (Maciantowicz, Witowska, Zajenkowska, Bodecka, Skrzypek, 2017). Wyniki wykazały, że cecha narcyzmu wrażliwego istotnie różnicowała więźniów, którzy dokonali rozbojów (przestępstwa związane z agresją wobec osób) oraz

więźniów skazanych za oszustwo (agresja instrumentalna), poziom narcyzmu wrażliwego był istotnie wyższy u osadzonych za rozboje. Poziom narcyzmu wielkościowego nie różnił się w badanych grupach więźniów (Maciantowicz i in., 2017). Na podstawie wyników badań zawartych w niniejszej pracy, można by pokusić się o pewne zrozumienie wspomnianych rezultatów z populacji więziennej. Być może narcyzm wrażliwy, który łączy się z wysoką neurotycznością i silną, „zalewającą” negatywną emocjonalnością (w tym gniewem), ułatwia agresywne, przemocowe zachowania w zetknięciu z ofiarą przestępstwa. Narcyzm wrażliwy zatem, również w analizie przestępczości wiąże się istotnie z przejawianiem zachowań agresywnych, niż narcyzm wielkościowy. Potwierdzenie tej zależności pośród tak specyficznej grupy, wraz z wynikami niniejszego projektu może zaowocować podstawami do planowania psychologicznych oddziaływań prewencyjnych lub korektywnych, nakierowanych na procesy psychiczne stojące za agresywnymi tendencjami, a nie tylko społeczne, leżące u podstaw popularnych oddziaływań resocjalizujących, opartych zazwyczaj na nauczaniu norm społecznych poprzez wdrażanie systemu kar i nagród, lub poprzez próby kształtowania umiejętności przejmowania perspektywy innych osób. Wykazywanie i wytłumaczenie współistnienia narcyzmu wrażliwego, neurotyczności, gniewu i zachowań agresywnych pomoże zwrócić uwagę praktyków na problematykę obronnej, neurotycznej, podszyconej poczuciem zagrożenia agresji, która prawdopodobnie może zostać w dużym stopniu ograniczona przy zaplanowaniu adekwatnych oddziaływań terapeutycznych mających na celu redukcję negatywnej emocjonalności i zapewnienie poczucia bezpieczeństwa osobom o podwyższonym nasyceniu cechy narcyzmu wrażliwego. Oddziaływania korektywne oparte na systemie kar i nagród oraz treningach przejmowania perspektywy mogą nie być u takich osób skuteczne, gdyż nie pomogą poradzić sobie z wszechobecną w życiu tych osób negatywną emocjonalnością, deficytami w kontroli i ciągłym poczuciem zagrożenia. Klasyczne systemy oddziaływań winny być skuteczne

raczej tam gdzie zachowania agresywne współlistnieją z niską negatywną emocjonalnością, brakiem empatii i egocentryzmem, zatem w przypadkach bliższych spektrum narcyzmu wielkościowego.

3.5. Ograniczenia i przyszłe badania

Przede wszystkim pośrednicząca rola neurotyczności w relacjach cech narcystycznych z gniewem została w tym projekcie wykazana w badaniach o charakterze korelacyjnym. Nie mamy prawa wnioskować o kierunku wykazanych w projekcie zależności. Tak naprawdę tylko badania podłużne, mogłyby zobrazować rozwój osobowości i zweryfikować ewentualną przyczynowo-skutkowość istniejącą pomiędzy badanymi zmiennymi, analizując zasadność zarówno modelu mediacji jak i supresji. Interesującym byłoby sprawdzenie czy rzeczywiście rozwój cech narcystycznych będzie sprzężony z tendencjami do agresywnych zachowań i odczuwania gniewu, oraz czy to właśnie ewentualna neurotyczna część gniewu będzie bardziej udziałem narcyzmu wrażliwego a dążeńiowa, narcyzmu wielkościowego. Bez badań podłużnych nie możemy rozstrzygnąć, czy rzeczywiście to neurotyczność odpowiada za związki narcyzmu wrażliwego z gniewem.

Warto zauważyć, że do tej pory doniesienia pokazujące zmiany rozwojowe w narcyzmie brały pod uwagę tylko narcyzm wielkościowy (np. Foster i in., 2003; Brummelman i in., 2015; Thomaes i in., 2009b), oraz analizowały one albo rozkład cechy w różnych grupach wiekowych albo jego etiologię. Brak jest jednak danych porównujących rozwój zarówno narcyzmu wielkościowego i wrażliwego razem ze zmiennymi uznawanymi powszechnie za ich konsekwencje (jak zachowania agresywne czy cecha gniewu) oraz badań eksplorujących mechanizmy rozwojowe tych powiązań.

Jeżeli neurotyczność okazałaby się nie tylko na poziomie badań korelacyjnych, ale także podłużnych, odpowiadać za związki narcyzmu wrażliwego z gniewem, można by zacząć się zastanawiać jakie są jej powiązania etiologiczne z tą cechą. Może koncentracja na własnych potrzebach w narcyzmie wielkościowym jest tak naprawdę również pochodną neurotyczności i sposobem na radzenie sobie z zalaniem negatywnymi emocjami, które jak wskazują badania, mogą być odpowiedzialne za przyjmowanie egocentrycznej postawy (np. Todd, Forstmann, Burgmer, Brooks, Galinsky, 2015).

Dodatkowymi ważnymi kwestiami, które mogłyby być zweryfikowane w takim podejściu jest to, czy podobnie jak narcyzm wielkościowy, narcyzm wrażliwy będzie obserwowalny już od ok. 8 r. ż. (Thomaes i in., 2009b). Czy w jego etiologii będzie można również upatrywać, w społecznym uczeniu się (jak w narcyzmie wielkościowym: Brummelman i in., 2017), czy też w jakimś specyficznym stylu rodzicielskim (może zdeorganizowanym, lub opartym o przemoc, gdyż takie związki znaleziono w poprzednich badaniach (np. Miller i in., 2010)) oraz czy może wykaże on raczej podłoże temperamentalne, na co mogą wskazywać badania łączące narcyzm wrażliwy z motywacją unikania (Miles, Smyrnios, Jackson, Francis, 2019).

Kolejnym ważnym do opisanie ograniczeniem tej pracy jest dobór próby i badanej populacji. Do udziału w badaniach zapraszano chętnych zgłaszających się poprzez ogłoszenia na portalach internetowych i w mediach społecznościowych. W badaniach eksperymentalnych zastosowano tylko randomizację stopnia II, zatem losowe przydzielanie osób badanych do warunków eksperymentalnych. Randomizacja stopnia I mogłaby zaowocować większą wariancją cech narcyzmu, a co za tym idzie innym rozłożeniem się efektów. Badana populacja składała się głównie z młodych dorosłych, nie przeprowadzono także badań przesiewowych, gdyż zakładano wychwycenie ogólnych tendencji. Badania

Krizana i Johara (2015) skupiały się na badaniu osób wyłącznie wysoko narcystycznie wrażliwych oraz wysoko narcystycznie wielkościowych, zastosowanie takiego schematu mogło odpowiadać za uzyskane w ich pracy wyniki rozróżniające dwie cechy narcyzmu w reakcji na prowokację. Najnowsze badanie Jauka i Kaufmana (2018) analizujące rozkłady występowania i współwystępowania narcyzmu wielkościowego i wrażliwego wskazuje, że te dwie cechy są do pewnego nasilenia od siebie niezależne, natomiast od punktu załamania występującego w 75% skumulowanej częstości narcyzmu wielkościowego zaczynają współwystępować i wykazywać korelację na poziomie .40. Autorzy uważają, że to od tego punktu załamania cecha narcyzmu wielkościowego zaczyna wykazywać mniej adaptacyjne korelaty i staje się coraz bliższa obrazowi narcyzmu wrażliwego. W niniejszym projekcie, w żadnym z badań nie wykazano istotnej, tak silnej zależności pomiędzy cechami narcystycznymi, co może oznaczać, że w badanej populacji nie zostały uchwycone dezadaptacyjne nasilenia cech narcystycznych, zwłaszcza narcyzmu wielkościowego. Nie oznacza to, że najtrafniejszym jest przesiewanie badanych i analiza tylko efektów uzyskanych pośród osób wysoko narcystycznych, jednak warto w przyszłości, w świetle doniesień Jauka i Kaufmana (2018) dbać o jak największą wariancję nasilenia cech narcystycznych, aby móc uchwycić efekty pojawiające się tylko przy pewnym nasileniu tych cech.

Wreszcie, w niniejszym projekcie gniew mierzono za pomocą metod samoopisowych. Przyszłe badania mogą skupić się na konsekwencjach wywołanego laboratoryjnie gniewu, angażując badanych behawioralnie w wykonywanie zadań czy kontrolując także tendencje do zachowań agresywnych w życiu codziennym ale też łączyć samoopisowe miary nastroju z metodami fizjologicznymi. Fizjologicznymi wskaźnikami, związanymi ze stanem gniewu są: aktywacja przednich obszarów lewej półkuli mózgu (badania wykorzystujące

elektroencefalografię: np. Harmon-Jones, Sigelman, 2001; badania przy użyciu tomografu i funkcjonalnego rezonansu magnetycznego: Murphy, Nommo-Smith, Lawrence, 2003), wzrost częstości akcji serca, zmiana mięśni twarzy, podwyższona reakcja przewodnictwa skóry (Cacioppo, Berntson, Larsen, Poehlmann, Ito, 2000), a zwłaszcza wzrost ciśnienia krwi (zarówno w przypadku indukcji stanu (Cacioppo i in., 2000) jak i przy pomiarze spoczynkowym u osób o podwyższonej cesze gniewu (Suchday, Carter, Ewart, Larkin, Desiderato, 2004)) i dłuższy czas uspokajania częstości skurczów serca, wtedy kiedy uczestnicy badań nie mają możliwości ekspresji gniewu (zob. Brosschot, Gerin, Thayer, 2006). Ważnym jest jednak, aby przy ocenie gniewu nie polegać tylko na miarach fizjologicznych, gdyż reakcje z nim związane nie są specyficzne i mogą występować również po części przy odczuwaniu innych stanów emocjonalnych (Cacioppo i in., 2000).

Oczywiście, wyniki tej pracy nie oznaczają także, że neurotyczność jest jedynym czynnikiem regulującym relacje gniewu z cechami narcystycznymi. W przyszłych analizach można rozważyć inne konstrukty niż neurotyczność, które w różnych podejściach są postrzegane jako ściśle związane z niestabilnością emocjonalną, takie jak np. temperamentalne: motywacja unikania (*Behavioral Inhibition System*; BIS; Miles i in., 2019) czy reaktywność emocjonalna (Bleger, Schilling, 1991) albo środowiskowe: status socjoekonomiczny (Roberts, Kuncel, Shiner, Caspi, Goldberg, 2007) bądź system rodzinny (Fomby, Cherlin, 2007).

3.6. Podsumowanie

Przeprowadzone w niniejszym projekcie badania wykazały zasadność rozróżnienia dwóch rodzajów narcyzmu w kontekście gniewu i neurotyczności. Na podstawie badań własnych można by pokusić się o odpowiedź na postawione we wstępie trzy pytania badawcze. Po pierwsze, dociekano jak narcyzm wielkościowy i narcyzm wrażliwy łączą się

z gniewem. Okazało się, że narcyzm wrażliwy jest silniej od narcyzmu wielkościowego związany z zarówno cechą jak i stanem gniewu. Po drugie, oba rodzaje narcyzmu inaczej łączą się z neurotycznością i ogólnym nastrojem: narcyzm wrażliwy jest konsekwentnie związany z wysoką neurotycznością i odczuwaniem gorszego nastroju, natomiast narcyzm wielkościowy nie wykazuje tendencji do negatywnej emocjonalności, wiążąc się z lepszym stanem emocjonalnym. Wreszcie, najważniejszym wynikiem tej pracy jest odmienna rola neurotyczności w regulacji gniewu w narcyzmie wielkościowym i wrażliwym. Wysoka neurotyczność zdaje się napędzać i odpowiadać za związki cechy gniewu z narcyzmem wrażliwym, natomiast stabilność emocjonalna (niska neurotyczność) wydaje się hamować występowanie takich zależności w narcyzmie wielkościowym. Co więcej neurotyczność zachowuje się inaczej w modelach łączących narcyzm wrażliwy ze stanem i cechą gniewu. Relacja narcyzmu wrażliwego ze stanem gniewu wykazuje część wariancji niewyjaśnianej neurotycznością, ukazując pewnego rodzaju specyficzność w stanie gniewu doświadczanym w narcyzmie wrażliwym. Narcyzm wielkościowy okazał się w niniejszej pracy nie być związany ze stanem gniewu. Równocześnie, w przeprowadzonych eksperymentach, pomimo udanej manipulacji, nie wykazano żadnych specyficznych efektów ani narcyzmu wielkościowego ani narcyzmu wrażliwego w sytuacjach indukcji gniewu i zagrożenia ego.

Literatura cytowana

Aitkenhead, M. (1980). Consistency and self-enhancement: Coexistent or mutually exclusive?

British Journal of Social and Clinical Psychology, 19, 41–48.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic manual and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.

Anderson, C. A., Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual review of psychology*, 53.

Ashby, H. U., Lee, R. R., Duke, E. H. (1979). *A narcissistic personality disorder MMPI scale*. Paper presented at the 87th Annual Convention of the American Psychological Association, New York, NY.

Auerbach, J. S. (1984). Validation of two scales for narcissistic personality disorder. *Journal of Personality Assessment*, 48(6), 649-653.

Back, M. D., Küfner, A. C., Dufner, M., Gerlach, T. M., Rauthmann, J. F., Denissen, J. J. (2013). Narcissistic admiration and rivalry: Disentangling the bright and dark sides of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 105(6), 1013.

Bąk, W. (2004). *Kognitywno-afektywne aspekty rozbieżności w systemie Ja – studium na gruncie teorii E. T. Higginsa*. Niepublikowana praca doktorska. Lublin: KUL

Banai, E., Mikulincer, M., Shaver, P. R. (2005). “Selfobject” needs in Kohut’s self psychology: Links with attachment, self-cohesion, affect regulation, and adjustment. *Psychoanalytic Psychology*, 22, 2, 224-260.

- Baron, R. A., Richardson, D. R. (red.) (1994). *Human aggression*. New York: Plenum Press.
- Barry, C. T., Wallace, M. T. (2010). Current considerations in the assessment of youth narcissism: Indicators of pathological and normative development. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 32(4), 479-489.
- Barry, C. T., Frick, P. J., Killian, A. L. (2003). The relation of narcissism and self-esteem to conduct problems in children: A preliminary investigation. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 32, 139–152.
- Barry, C. T., Malkin, M. L. (2010). The Relation Between Adolescent Narcissism and Internalizing Problems Depends on the Conceptualization of Narcissism. *Journal of Research in Personality*, 44(6), 684-690.
- Barry, C. T., Pickard, J. D., Ansel, L. L. (2009). The associations of adolescent invulnerability and narcissism with problem behaviors. *Personality and Individual Differences*, 47, 577–582.
- Bazińska, R., Drat-Ruszczak, K. (2000). Struktura narcyzmu w polskiej adaptacji kwestionariusza NPI Raskina i Halla. *Czasopismo Psychologiczne*, 6, 171–187.
- Berkowitz, L. (1999). Anger. W: T. Dalgleish, M. J. Power (red.), *Handbook of cognition and emotion* (s. 411-428). New York, NY, US: John Wiley Sons Ltd.
- Berkowitz, L., LePage, A. (1967). Weapons as aggression-eliciting stimuli. *Journal of Personality and Social Psychology*, 7(21), 202.

- Besser, A., Priel, B. (2010). Grandiose narcissism versus vulnerable narcissism in threatening situations: Emotional reactions to achievement failure and interpersonal rejection. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 29(8), 874-902.
- Bettencourt, B., Talley, A., Benjamin, A. J., Valentine, J. (2006). Personality and aggressive behavior under provoking and neutral conditions: A meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 132(5), 751.
- Binet, A. (1887). Le Fétichisme dans l'Amour. *Revue philosophique de la France et l'Étranger*, 24, 143-167.
- Block, J., Robins, R. W. (1993). A longitudinal study of consistency and change in self-esteem from early adolescence to early adulthood. *Child development*, 64(3), 909-923.
- Bolger, N., Schilling, E. A. (1991). Personality and the problems of everyday life: The role of neuroticism in exposure and reactivity to daily stressors. *Journal of personality*, 59(3), 355-386.
- Brosschot, J. F., Gerin, W., Thayer, J. F. (2006). *The perseverative cognition hypothesis: A review of worry, prolonged stress-related physiological activation, and health*. *Journal of Psychosomatic Research*, 60(2), 113-124.
- Brummelman, E. Gurel, C., Thomaes, S., Sedikides, C. (2018). What Separates Narcissism from Self-esteem? A Social-Cognitive Perspective. W: Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*(s. 47-56). Cham, Switzerland: Springer.

- Brummelman, E., Nelemans, S. A., Thomaes, S., Orobio de Castro, B. (2017). When Parents' Praise Inflates, Children's Self-Esteem Deflates. *Child development*, 88(6), 1799-1809.
- Brummelman, E., Thomaes, S., Sedikides, C. (2016). Separating narcissism from self-esteem. *Current Directions in Psychological Science*, 25, 8–13.
- Brummelman, E., Thomaes, S., Nelemans, S. A., Orobio de Castro, B., Overbeek, G., Bushman, B. J. (2015). Origins of narcissism in children. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 112, 3659–3662.
- Buckels, E. E., Jones, D. N., Paulhus, D. L. (2013). Behavioral confirmation of everyday sadism. *Psychological science*, 24 (11), 2201-2209.
- Bushman, B. J., Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219–229.
- Bushman, B. J., Bonacci, A. M., Pedersen, W. C., Vasquez, E. A., Miller, N. (2005). Chewing on it can chew you up: effects of rumination on triggered displaced aggression. *Journal of personality and social psychology*, 88(6), 969.
- Bushman, B. J., Bonacci, A. M., Van Dijk, M., Baumeister, R. F. (2003). Narcissism, sexual refusal, and aggression: Testing a narcissistic reactance model of sexual coercion. *Journal of personality and social psychology*, 84(5), 1027.
- Buss, A. H., Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of personality and social psychology*, 63(3), 452.

- Cacioppo, J. T., Berntson, G. G., Larsen, J. T., Poehlmann, K. M., Ito, T. A. (2000). The psychophysiology of emotion. W: Lewis, R., Haviland-Jones, J., M. (red.) *Handbook of emotions*, 2 (s. 173-191) London, UK: Guilford Press.
- Cain, N. M., Pincus, A. L., Ansell, E. B. (2008). Narcissism at the crossroads: Phenotypic description of pathological narcissism across clinical theory, social/personality psychology, and psychiatric diagnosis. *Clinical Psychology Review*, 28, 638–656.
- Campbell, W. K. (1999). Narcissism and romantic attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1254–1270.
- Campbell, W. K., Goodie, A. S., Foster, J. D. (2004). Narcissism, confidence, and risk attitude. *Journal of behavioral decision making*, 17(4), 297-311.
- Campbell, W. K., Miller, J. D. (2013). Narcissistic personality disorder (NPD) and the five-factor model: Delineating NPD, grandiose narcissism, and vulnerable narcissism. (s. 133-146). W: Widiger, T., A., Costa, P., T. (red.), *Personality disorders and the five-factor model of personality (3rd ed)*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Campbell, W. K., Reeder, G. D., Sedikides, C. Elliot, A. J. (2000). Narcissism and comparative self-enhancement strategies. *Journal of Research in Personality*, 34, 329–347.
- Campbell, W. K., Rudich, E. A., Sedikides, C. (2002). Narcissism, self-esteem, and the positivity of self-views: Two portraits of self-love. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 358–368.

- Carver, C. S. Harmon-Jones, E. (2009). Anger is an approach-related affect: evidence and implications. *Psychological bulletin*, 135(2), 183.
- Chuderski, A. (2016). Time pressure prevents relational learning. *Learning and Individual Differences*, 49, 361-365.
- Cooper, A., M. (1985). *Narcissism*. W: A. P. Morrison (red.), *Essentials papers on narcissism* (s.112-143). New York: New York University Press.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEO PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1987). Neuroticism, somatic complaints and disease: Is the bark worse than the bite. *Journal of Personality*, 55, 299–316.
- Czarna, A. (2008). Narcyzm : z perspektywy 120 lat istnienia pojęcia. W: R. Grzybek P. Winiecki (red.), *Wybrane problemy współczesnej psychologii* (s. 95–117). Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT - Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Czarna, A. Z., Dufner, M., Clifton, A.D. (2014). The Effects of Vulnerable and Grandiose Narcissism on Liking-based and Disliking-based Centrality in Social Networks. *Journal of Research in Personality*, 50, 42–45.
- Czarna, A. Z., Zajenkowski, M., Dufner, M. (2018). How does it feel to be a narcissist? Narcissism and emotions. W: Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies* (s. 255-263). Cham: Springer.

- Daly, M., Wilson, M. (2001). Risk-taking, intrasexual competition, and homicide. *Nebraska symposium on motivation*, 47, 1-36.
- Dickinson, K. A., Pincus, A. L. (2003). Interpersonal Analysis of Grandiose and Vulnerable Narcissism. *Journal of Personality Disorders*, 17, 188-207.
- Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H. Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Eich, E., Ng, J. T. W., Macaulay, D., Percy, A. D., Grebneva, I. (2007). Combining music with thought to change mood. W: J. A. Coan J. J. B Allen (red.) *The handbook of emotion elicitation and assessment*(s.124-136). New York: Oxford University Press.
- Ellis, H. (1898). Autoeroticism: A psychological study. *Alienist and Neurologist*, 19, 250-299.
- Emmons, R. A. (1987). Narcissism: Theory and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 11-17.
- Encyklopedia PWN, *Narcyzm*. Pobrane z: <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/narcyzm.html> (28.01.2019).
- Fanti, K. A., Frangou, G. (2018). Narcissism and Bullying. W: Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies* (s. 455-462). Cham: Springer.
- Fomby, P., Cherlin, A. J. (2007). Family instability and child well-being. *American sociological review*, 72(2), 181-204.

- Fossati, A., Borroni, S., Eisenberg, N., Maffei, C. (2010). Relations of proactive and reactive dimensions of aggression to overt and covert narcissism in nonclinical adolescents. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 36(1), 21-27.
- Foster, J. D. Campbell, W. K. (2007). Are there such things as “narcissists” in social psychology? A taxometric analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Personality and Individual Differences*, 43,1321–1332.
- Foster, J. D., Brennan, J. C. (2012). Narcissism, the agency model, and approach-avoidance motivation. W: W. K., Campbell J. D., Miller (red.), *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments* (s. 89–100). Hoboken, NJ: John Wiley Sons.
- Foster, J. D., Campbell, K. W., Twenge, J. M. (2003). Individual differences in narcissism: inflated selfviews across the lifespan and around the world. *Journal of Research in Personality*, 37,469–487.
- Foti, D., Hajcak, G. (2010). State sadness reduces neural sensitivity to nonrewards versus rewards. *Neuroreport*, 21(2), 143-147.
- Frances, A. J. (1993). Dimensional diagnosis of personality—Not whether, but when and which. *Psychological Inquiry*, 4,110 –111.
- Freis, S. D. (2018). The Distinctiveness Model of the Narcissistic Subtypes (DMNS): What Binds and Differentiates Grandiose and Vulnerable Narcissism. Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*. (s.37-46). Cham, Switzerland: Springer.

- Freis, S. D., Brown, A. A., Carroll, P. J. Arkin, R. M. (2015). Shame, rage, and unsuccessful motivated reasoning in vulnerable narcissism. *Journal of Social and Clinical Psychology, 34*(10), 877–895.
- Freis, S. D., Fujita, K. (2017). *How a need for distinctiveness characterizes similarities and differences among the narcissistic subtypes*. Manuscript in preparation.
- Freud, Z. (1914/1991). Wprowadzenie do narcyzmu. W: K. Pospiszyl (red.) *Zygmunt Freud: człowiek i dzieło*, 273-294.
- Freud, Z. (1920/1976). *Poza zasadą przyjemności*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Fromm, E. (1999). *Serce człowieka*. Warszawa – Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gabriel, M. T., Critelli, J. W., Ee, J. S. (1994). Narcissistic illusions in self-evaluations of intelligence and attractiveness. *Journal of Personality, 62*(1), 143-155.
- Gebauer, J. E., Sedikides, C., Verplanken, B., Maio, G. R. (2012). Communal narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology, 103*, 854–878.
- Geen, R. G. (2001). *Human Aggression. 2nd Ed.* New York: Taylor Francis.
- Giumetti, G. W. Markey, P. M. (2007). Violent video games and anger as predictors of aggression. *Journal of Research in Personality, 41*(6), 1234-1243.
- Glover, N., Miller, J. D., Lynam, D. R., Crego, C., Widiger, T. A. (2012). The five-factor narcissism inventory: A five-factor measure of narcissistic personality traits. *Journal of Personality Assessment, 94*, 500–512.

Goldberg, L. R. (1992). The development of markers of the Big Five factor structure.

Psychological Assessment, 4, 26-42.

Golec de Zavala, A. (2018). Collective Narcissism: Antecedents and Consequences of

Exaggeration of the In-Group. Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D.

(red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and*

Controversies. (s.3-14). Cham, Switzerland: Springer.

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Iskra-Golec, I. (2013). Collective narcissism moderates

the effect of in-group image threat on intergroup hostility. *Journal of Personality*

and Social Psychology, 104, 1019-1039.

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., Jayawickreme, N. (2009). Collective

narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*,

97, 1074–1096.

Goryńska, E., Winiewski, M., Zajenkowski, M. (2015). Situational Factors and Personality

Traits as Determinants of College Students' Mood. *Personality and Individual*

Differences, 77, 1-6.

Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., Swann Jr, W. B. (2003). A very brief measure of the Big-

Five personality domains. *Journal of Research in personality*, 37(6), 504-528.

Gough, H.G. (1987) *California Psychological Inventory Administrator's Guide*. Palo Alto,

CA: Consulting Psychologists Press, Inc.

- Grijalva, E. Zhang, L. (2016). Narcissism and self-insight: A review and meta-analysis of narcissists' self-enhancement tendencies. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42, 3–24.
- Gross, J. J., Sutton, S. K., Ketelaar, T. (1998). Relations between affect and personality: Support for the affect-level and affective-reactivity views. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(3), 279-288.
- Harmon-Jones, E. (2003). Anger and the behavioural approach system. *Personality and Individual Differences*, 35, 995–1005.
- Harmon-Jones, E., Harmon-Jones, C., Abramson, L. Peterson, C. K. (2009). PANAS positive activation is associated with anger. *Emotion*, 9(2), 183-197.
- Harmon-Jones, E., Sigelman, J. D. (2001). State anger and prefrontal brain activity: Evidence that insult-related relative left-prefrontal activation is associated with experienced anger and aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 797–803
- Hart, W., Adams, J. M., Tortoriello, G. (2017). Narcissistic responses to provocation: An examination of the rage and threatened-egotism accounts. *Personality and Individual Differences*, 106, 152–156.
- Hayes, A. F. (2012). PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling. Pobrane z: <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>
- Hendin, H. M., Cheek, J. M. (1997). Assessing hypersensitive narcissism: A reexamination of Murray's Narcissism Scale. *Journal of Research in Personality*, 31, 588–599.

- Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). (2018). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*. Cham, Switzerland: Springer.
- Higgins, E. T. (1997). Beyond pleasure and pain. *American Psychologist*, 52(12), 1280-1300.
- Hill, R. W., Yousey, G. P. (1998). Adaptive and maladaptive narcissism among university faculty, clergy, politicians, and librarians. *Current Psychology*, 17(2-3), 163-169.
- Horney, K. (1999). *Neurotyczna osobowość naszych czasów*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Hortensius, R., Schutter, D. J. Harmon-Jones, E. (2011). When anger leads to aggression: Induction of relative left frontal cortical activity with transcranial direct current stimulation increases the anger–aggression relationship. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 7(3), 342-347.
- Jauk, E., Kaufman, S. B. (2018). The Higher the Score, the Darker the Core: The Nonlinear Association Between Grandiose and Vulnerable Narcissism. *Frontiers in Psychology*, 9:1305.
- Jones, D. N., Neria, A. L. (2018). New Directions in Narcissistic Aggression: The Role of the Self-concept on Group-Based Aggression. W: Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*(s. 355-362). Cham: Springer.
- Jones, D. N., Paulhus, D. L. (2010). Different provocations trigger aggression in narcissists and psychopaths. *Social Psychological and Personality Science*, 1(1), 12-18.

Jones, D. N., Neria, A. L. (2015). The Dark Triad and dispositional aggression. *Personality and Individual Differences*, 86, 360-364.

Kassinove, H., Roth, D., Owens, S. G., Fuller, J. R. (2002). Effects of trait anger and anger expression style on competitive attack responses in a wartime prisoner's dilemma game. *Aggressive Behavior*, 28, 117–25.

Kernberg, O. F. (1975). *Borderline conditions and pathological narcissism*. New York: Jason, Aronson.

Kohut, H. (1972). Thoughts on narcissism and narcissistic rage. W: R. S. Eissler, A. Freud, M. Kris, and A. J. Solnit (red.), *The Psychoanalytic Study of the Child* (Vol. 27, s. 360-400). New York: Quadrangle Books.

Kohut, H. (1977). *The restoration of the self*. New York: International Universities Press.

Kreutz, G., Ott, U., Teichmann, D., Osawa, P., Vaitl, D. (2008). Using music to induce emotions: Influences of musical preference and absorption. *Psychology of music*, 36(1), 101-126.

Krizan K., Herlache A. D. (2017). The Narcissism Spectrum Model: a synthetic view of narcissistic personality. *Personality and Social Psychology Review*, 22, 3–31.

Krizan, Z. (2018). The Narcissism Spectrum Model: A Spectrum Perspective on Narcissistic Personality. W: Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*. (s.15-26). Cham: Springer.

- Krizan, Z., Johar, O. (2015). Narcissistic rage revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108, 784–801.
- Krizan, Z., Johar, O. (2012). Envy divides the two faces of narcissism. *Journal of Personality*, 80, 1415–1451.
- Łaguna, M., Bąk, W., Purc, E., Mielniczuk, E., Oleś, P. K. (2014). Krótki inwentarz osobowości TIPI-P w badaniach polskich. *Roczniki Psychologiczne*, 17 (2), 403-419.
- Lapsley, D. K. Aalsma, M. C. (2006). An empirical typology of narcissism and mental health in late adolescence. *Journal of Adolescence*, 29(1), 53-71.
- Lee, K., Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and narcissism in the Five-Factor Model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1571-1582.
- Lieberman, J. D., Solomon, S., Greenberg, J., McGregor, H. A. (1999). A hot new way to measure aggression: Hot sauce allocation. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 25(5), 331-348.
- Lobbestael, J., Baumeister, R. F., Fiebig, T., Eckel, L. A. (2014). The role of grandiose and vulnerable narcissism in self-reported and laboratory aggression and testosterone reactivity. *Personality and Individual Differences*, 69, 22-27.
- Luo, Y. L. L. Cai, H. (2018). The Etiology of Narcissism: A Review of Behavioral Genetic Studies. W: Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*. (s.97-104). Cham: Springer.

- Maciantowicz, O., Zajenkowski, M. (2018). Is narcissistic anger fueled by neuroticism? The relationship between grandiose and vulnerable narcissism, neuroticism, and trait anger. *Current Psychology*, 1-8.
- Maciantowicz, O., Witowska, J., Zajenkowska, A., Bodecka, M., Skrzypek, M. (2017). Relacja narcyzmu wielkościowego i wrażliwego z typem popełnionego przestępstwa wśród osadzonych w polskich zakładach karnych. *Psychiatria*, 14(4), 249-254.
- Marchlewska, M., Cichocka, A., Panayiotou, O., Castellanos, K., Batayneh, J. (2018). Populism as identity politics: Perceived in-group disadvantage, collective narcissism, and support for populism. *Social Psychological and Personality Science*, 9(2), 151-162.
- Martin, R., Watson, D., Wan, C. K. (2000). A three-factor model of trait anger: Dimensions of affect, behavior, and cognition. *Journal of personality*, 68(5), 869-897.
- Martinez, M. A., Zeichner, A., Reidy, D. E., Miller, J. D. (2008). Narcissism and displaced aggression: Effects of positive, negative, and delayed feedback. *Personality and Individual Differences*, 44(1), 140-149.
- Matthews, G., Deary, I. J., Whiteman, M. C. (2009). *Personality traits* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Matthews, G., Jones, D. M., Chamberlain, A. G. (1990). Refining the measurement of mood: The UWIST mood adjective checklist. *British journal of psychology*, 81(1), 17-42.
- McCrae, R. R., Costa, P. T. (2003). *Personality in adulthood: A five-factor theory perspective*. New York: Guilford Press.

- Miles, G. J., Smyrniotis, K. X., Jackson, M., Francis, A. J. (2019). Reward-punishment sensitivity bias predicts narcissism subtypes: Implications for the etiology of narcissistic personalities. *Personality and Individual Differences, 141*, 143-151.
- Miller, J. D., Campbell, W. K. (2008). Comparing clinical and social-personality conceptualizations of narcissism. *Journal of Personality, 76*(3), 449–476.
- Miller, J. D., Dir, A., Gentile, B., Wilson, L., Pryor, L. R., Campbell, W. K. (2010). Searching for a vulnerable dark triad: Comparing factor 2 psychopathy, vulnerable narcissism, and borderline personality disorder. *Journal of Personality, 78*, 1529–1564.
- Miller, J. D., Hoffman, B. J., Gaughan, E. T., Gentile, B., Maples, J., Campbell, W. K. (2011). Grandiose and vulnerable narcissism: A nomological network analysis. *Journal of Personality, 79*, 1013–1042.
- Miller, J. D., Lynam, D. R., Vize, C., Crowe, M., Sleep, C., Maples-Keller, J. L., Few, L. R., Campbell, W. K. (2018). Vulnerable narcissism is (mostly) a disorder of neuroticism. *Journal of Personality, 86*, 186-199.
- Millon, T. (1990). Personality disorders. W: Pervin, L.A. *Handbook of personality. Theory and research*. New York: Guilford Press.
- Morey, L. C., Waugh, M. H., Blashfield, R. K. (1985). MMPI Scales for DSM-III Personality Disorders: Their Derivation and Correlates. *Journal of Personality Assessment, 49*(3), 245–251.
- Morf, C. C., Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological inquiry, 12*(4), 177-196.

- Murphy, F. C., Nimmo-Smith, I. A. N., Lawrence, A. D. (2003). Functional neuroanatomy of emotions: a meta-analysis. *Cognitive, Affective, Behavioral Neuroscience*, 3(3), 207-233.
- Neiss, M. B., Sedikides, C., Stevenson, J. (2002). Self-esteem: A behavioural genetic perspective. *European Journal of Personality*, 16, 351–367.
- Nelemans, S. A., Thomaes, S., Bushman, B. J., Olthof, T., Aleva, L., Goossens, F. A. i in. (2017). *All egos were not created equal: Narcissism, self-esteem, and internalizing problems in children*. Manuscript submitted for publication.
- Ode, S., Robinson, M. D. Wilkowski, B. M. (2008). Can one's temper be cooled? A role for agreeableness in moderating neuroticism's influence on anger and aggression. *Journal of Research in Personality*, 42(2), 295-311.
- Parandowski, J. (1992). *Mitologia*. Londyn: Wydawnictwo Puls.
- Paulhus, D. L., Harms, P. D., Bruce, M. Lysy, D. C. (2003). The over-claiming technique: Measuring self-enhancement independent of ability. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 890–904.
- Paulhus, D. L., Robins, R. W., Trzesniewski, K. H., Tracy, J. L. (2004). Two replicable suppressor situations in personality research. *Multivariate Behavioral Research*, 39(2), 303-328.
- Paulhus, D. L., Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality* 36(6), 556-563.

- Pease, C. R., Lewis, G. J. (2015). Personality links to anger: Evidence for trait interaction and differentiation across expression style. *Personality and Individual Differences*, 74, 159-164.
- Pincus, A. L., Ansell, E. B., Pimentel, C. A., Cain, N. M., Wright, A. G., Levy, K. N. (2009). Initial construction and validation of the Pathological Narcissism Inventory. *Psychological Assessment*, 21, 365-379.
- Ramirez, J. M. Andreu, J. M. (2006). Aggression, and some related psychological constructs (anger, hostility, and impulsivity) Some comments from a research project. *Neuroscience Biobehavioral Reviews*, 30(3), 276-291.
- Raskin, R. N., Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 45, 590.
- Raskin, R., Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology* 54 (5), 890–902.
- Rathvon, N. Holmstrom, R. W. (1996). An MMPI-2 portrait of narcissism. *Journal of Personality Assessment*, 66(1), 1–19.
- Raven, J. C., Court, J. H., Raven J. (1983). *Manual for Raven's Progressive Matrices and Vocabulary Scales (Section 4: Advanced Progressive Matrices)*. London: H. K. Lewis.
- Reid, R. C., Stein, J. A., Carpenter, B. N. (2011). Understanding the roles of shame and neuroticism in a patient sample of hypersexual men. *The Journal of nervous and mental disease*, 199(4), 263-267.

- Rhodewalt, F. (2005). *Umysł społeczny narcyza – poznawcze i motywacyjne aspekty budowania tożsamości poprzez relacje interpersonalne*. W: J. P. Forgas, K. D. Williams, L. Wheeler (red.), *Umysł społeczny Poznawcze i motywacyjne aspekty zachowań interpersonalnych* (s. 188-208). Wydawnictwo: GWP.
- Rhodewalt, F., Morf, C. C. (1998). On self-aggrandizement and anger: A temporal analysis of narcissism and affective reactions to success and failure. *Journal of personality and social psychology*, 74(3), 672.
- Roberts, B. W., DelVecchio, W. F. (2000). The rank-order consistency of personality traits from childhood to oldage: A quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126, 3–25.
- Roberts, B. W., Kuncel, N. R., Shiner, R., Caspi, A., Goldberg, L. R. (2007). The power of personality: The comparative validity of personality traits, socioeconomic status, and cognitive ability for predicting important life outcomes. *Perspectives on Psychological science*, 2(4), 313-345.
- Rogoza, R., Rogoza, M., Wszyńska, P. (2016). Polska adaptacja modelu narcystycznego podziwu i rywalizacji *Polskie Forum Psychologiczne*, 21(3), 410-431.
- Rogoza, R., Wszyńska, P., Maćkiewicz, M., Ciecuch, J. (2016). Differentiation of the two narcissistic faces in their relations to personality traits and basic values. *Personality and Individual Differences*, 95, 85–88.
- Rogoza, R., Żemojtel-Piotrowska, M., Kwiatkowska, M. M., & Kwiatkowska, K. (2018). The bright, the dark, and the blue face of narcissism: The Spectrum of Narcissism in its

- relations to the metatraits of personality, self-esteem, and the nomological network of shyness, loneliness, and empathy. *Frontiers in Psychology*, 9, 343.
- Rose, P. (2002). The happy and unhappy faces of narcissism. *Personality and Individual Differences*, 33, 379–391.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schaffer H. R. (2006). *Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Schimmack, U., Grob, A. (2000). Dimensional models of core affect: A quantitative comparison by means of structural equation modeling. *European Journal of Personality*, 14(4), 325–345.
- Sedikides, C., Rudich, E.A., Gregg, A.P., Kumashiro, M., Rusbult, C. (2004). Are normal narcissists psychologically healthy? *Self-esteem Matters*, 87, 400–416.
- Smalley, R. L., Stake, J. E. (1996). *Evaluating Sources of Ego-Threatening Feedback: Self-Esteem and Narcissism Effects*. *Journal of Research in Personality*, 30(4), 483–495.
- Spielberger, C. D. (1999). *State-Trait Anger Expression Inventory-2: STAXI-2*. PAR, Psychological Assessment Resources.
- Spielberger, C. D., Jacobs, G., Russell, S. Crane, R. S. (1983). Assessment of anger: The state-trait anger scale. *Advances in Personality Assessment*, 2, 159–187.

- Strus, W., Cieciuch, J., Rowiński, T. (2014). Polska adaptacja kwestionariusza IPIP-BFM-50 do pomiaru pięciu cech osobowości w ujęciu leksykalnym. *Roczniki Psychologiczne*, 17, 327–346.
- Stucke, T. S., Sporer, S. L. (2002). When a grandiose self-image is threatened: Narcissism and self-concept clarity as predictors of negative emotions and aggression following ego-threat. *Journal of personality*, 70(4), 509-532.
- Suchday, S., Carter, M. M., Ewart, C. K., Larkin, K. T., Desiderato, O. (2004). Anger cognitions and cardiovascular recovery following provocation. *Journal of Behavioral Medicine*, 27 (4), 319-341.
- Światowa Organizacja Zdrowia. (1995). *The world health report 1995 – bridging the gaps*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- Tang, D., Schmeichel, B. J. (2014). Stopping anger and anxiety: Evidence that inhibitory ability predicts negative emotional responding. *Cognition emotion*, 28(1), 132-142.
- Thomaes, S., Brummelman, E. (2016). Narcissism. W: Cicchetti, D. (red.), *Developmental psychopathology* (s. 679–725). Hoboken, NJ: Wiley.
- Thomaes, S., Bushman, B. J., Orobio de Castro, B., Cohen, G., Denissen, J. (2009a). Reducing narcissistic aggression by buttressing self-esteem: An experimental field study. *Psychological Science*, 20, 1536–1542.
- Thomaes, S., Bushman, B. J., Orobio de Castro, B., Stegge, H. (2009b). What makes narcissists bloom? A framework for research on the etiology and development of narcissism. *Development and Psychopathology*, 21(04), 1233–1247.

- Thomaes, S., Bushman, B. J., Stegge, H., Olthof, T. (2008). Trumping shame by blasts of noise: Narcissism, self-esteem, shame, and aggression in young adolescents. *Child Development, 79*, 1792–1801.
- Todd, A. R., Forstmann, M., Burgmer, P., Brooks, A. W., Galinsky, A. D. (2015). Anxious and egocentric: How specific emotions influence perspective taking. *Journal of Experimental Psychology: General, 144*(2), 374-391.
- Tomkins, S. S. (1991). *Affect, Imagery, Consciousness: Vol. 3*. New York: Springer.
- Twenge, J. M., Campbell, W. K. (2003). Isn't it fun to get the respect that we're going to deserve? Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*(2), 261-272.
- Twenge, J. M., Campbell, W. K. (2009). *The narcissism epidemic*. New York: Free Press.
- Vater, A., Moritz, S., Roepke, S. (2018). Does a narcissism epidemic exist in modern western societies? Comparing narcissism and self-esteem in East and West Germany. *PloS one, 13*(1), e0188287.
- Visser, B. A. (2018). Narcissism and the Big Five/HEXACO models of personality. W: Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*. (s.205-212). Cham: Springer.
- Vonk, J., Zeigler-Hill, V., Mayhew, P. Mercer, S. (2013). Mirror, mirror on the wall, which form of narcissist knows self and others best of all? *Personality and Individual Differences, 54*(3), 396–401.

- Wallace, H. M. Baumeister, R. F. (2002). The performance of narcissists rises and falls with perceived opportunity for glory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(5), 819-834.
- Watson, D. (2000). *Mood and temperament*. New York, New York: Guilford.
- Watson, D., Clark, L. A. Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063-1070.
- Weiss, B., Miller, J. D. (2018). Distinguishing between grandiose narcissism, vulnerable narcissism, and narcissistic personality disorder. W: Hermann, A. D., Brunell, A. B., Foster, J. D. (red.). *Handbook of Trait Narcissism: Key Advances, Research Methods, and Controversies*. (s.3-14). Cham: Springer.
- Wilkowski, B. M. Robinson, M. D. (2008). The cognitive basis of trait anger and reactive aggression: An integrative analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 12(1), 3-21.
- Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 590-597.
- Wojciszke B., Doliński, D. (2011). Psychologia społeczna. W: *Psychologia akademicka. Podręcznik. Tom 2*. (s.293-334). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Zajenkowski, M., Matthews, G. (2019). Intellect and openness differentially predict affect: Perceived and objective cognitive ability contexts. *Personality and Individual Differences*, 137, 1-8.

- Zajenkowski, M., Czarna, A. (2015). What makes narcissists unhappy? Subjectively assessed intelligence moderates the relationship between narcissism and psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 77, 50-54.
- Zajenkowski, M., Gignac, G. E. (2018). Why do angry people overestimate their intelligence? Neuroticism as a suppressor of the association between Trait-Anger and subjectively assessed intelligence. *Intelligence*, 70, 12-21.
- Zajenkowski, M., Goryńska, E., Winiewski, M. (2012). Variability of the relationship between personality and mood. *Personality and Individual Differences*, 52, 858–861.
- Zajenkowski, M., Witowska, J., Maciantowicz, O., Malesza, M. (2016). Vulnerable past, grandiose present: The relationship between vulnerable and grandiose narcissism, time perspective and personality. *Personality and Individual Differences*, 98, 102-106.